

Роднае слова

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
 доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
 доктар педагагічных навук М. Яленскі (намеснік)
 доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
 доктар філалагічных навук У. Гніламедаў
 доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
 доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
 доктар філалагічных навук І. Казакова
 доктар гістарычных навук,
 доктар архітэктуры А. Лакотка
 доктар філалагічных навук А. Ліс
 доктар філалагічных навук А. Лукашанец
 доктар філалагічных навук В. Максімовіч

доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў
 доктар філалагічных навук А. Ненадавец
 доктар філалагічных навук В. Новак
 доктар педагагічных навук І. Паўлоўскі
 доктар мастацтвазнаўства В. Пракапцова
 доктар філалагічных навук В. Рагойша
 доктар філалагічных навук І. Роўда
 доктар філалагічных навук І. Саверчанка
 доктар філалагічных навук В. Старычонок
 кандыдат філалагічных навук М. Трус
 доктар філалагічных навук М. Тычына
 доктар філалагічных навук І. Чарота
 доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Г. Адамовіч, Р. Аладава, М. Аляхновіч,
 Г. Арцямёнак, А. Багданава, З. Бадзевіч,
 А. Белая, Д. Дзятко, Т. Казакова,
 В. Карамазяў, У. Каяла, В. Лемцогова,
 І. Лепешаў, Е. Лявонава, В. Ляшук,

В. Ляшчынская, А. Макарэвіч, У. Мархель,
 З. Мельнікава, П. Міхайлаў, М. Мушынскі,
 М. Новік, В. Рагаўцоў, В. Русілка,
 У. Сенькавец, А. Солахаў, А. Станкевіч, П. Сцяцко,
 Т. Тамашэвіч, Н. Усава, Н. Шаранговіч, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, І. Булаўкіна,
 В. Давідовіч, В. Душэўская, Р. Ільіна,
 Г. Запартыка, З. Камароўская, В. Кажура,

Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, Л. Макарэвіч,
 А. Марціновіч, Г. Марчук, М. Пазнякоў, А. Панфіленка,
 Т. Прадзед, Л. Собаль, І. Таяноўская, Т. Шэляговіч

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (*Методыка і вопыт:* Міністэрства адукацыі прапануе, Актуальная тэма, Дыктант на ўроку, З вопыту работы, Прапануем план-канспект; *Калі закончыўся ўрок:* Кола народных святаў; Цікава ведаць),

Крысціна Пучынская (*Літаратура і час:* З архіваў часу, Новае прачытанне, Скрыжаванні, Імя ў школьнай праграме, Майстэрства творцы, Віншуйце!, Паэтычная старонка, Беларуская літаратура XXI стагоддзя, Новыя выданні; Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён; Крыжаванка),

Ларыса Сагановіч (*Мовы рысы непаўторныя:* Віншуйце!, Актуальная тэма, Віншуйце юбіляра!, Малады даследчык прапануе, Скарбы мовы, З гісторыі мовы, Назвы роднага краю, Моўныя сувязі, З гісторыі слоў; *Методыка і вопыт:* Віншуйце з юбілеем! Наш каляндар),

Наталля Шапран (*Нацыянальная і сусветная культура:* Вяртанне да вытокаў, Спадчына, З гісторыі выяўленчага мастацтва, Традыцыі і сучаснасць, Мастацтва ў кантэксце часу, Актуальная тэма),

намеснік галоўнага рэдактара
 адказны сакратар
 дзяжурны рэдактар
 літаратурны рэдактар
 тэхнічны рэдактар
 галоўны бухгалтар

**Марыя Кныш,
 Вольга Барздова,
 Ларыса Сагановіч,
 Ніна Ваніцкая,
 Канстанцін Лісецкі,
 Валянціна Ракіцкая.**

2013/1

(301)

студзень

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
 МІНІСТЭРСТВА
 АДУКАЦЫІ
 РЭСПУБЛІКІ
 БЕЛАРУСЬ,
 ГРАМАДСКАЕ
 АБ'ЯДНАННЕ
 "САЮЗ
 ПІСЬМЕННІКАЎ
 БЕЛАРУСІ"

УСТАНОВА
 «РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
 "РОДНАЕ СЛОВА"»

Часопіс выходзіць
 з 1988 года
 (у 1988 – 1991,
 №№ 1 – 48,
 выдаваўся пад назвай
 "Беларуская мова
 і літаратура ў школе")

Галоўны рэдактар

**Зоя Іванаўна
 ПАДЛІПСКАЯ**

Падліпская Зоя. Бясцэнны духоўны скарб 3

ЛІТАРАТУРА І ЧАС

Жыбуль Віктар. “У самым нязначным... можна знайсці шмат цікавага”: Жыццё і творчасць Хмаркі (Наталлі Панамаровай). 4

Шамякіна Таццяна. Аповесць “Непаўторная вясна” Івана Шамякіна: Дыялектыка аўтабіяграфізму і гістарызму. 8

Трус Мікола. Максім Танк і ўкраінская літаратурная група “Танк”: тыпалогія, кантакты, рэцэпцыя. 14

Навумовіч Уладзімір. Гімн землякам – “Давыд-гарадоцкія каноны” Георгія Марчука. 19

Гніламёдаў Уладзімір, Гарадніцкі Яўген. Прырода, Радзіма, жыццё...: Лад паэзіі Міхася Пазнякава. 21

Бічэль Данута. “На высокім цярпенні згару”: Вершы. . . 24

Гальпяровіч Навум. “Вучуся век роднаму слову я ў ціхіх лугоў і палёў...”: Вершы 26

Марціновіч Аляксандр. Смех – справа сур’ёзная: Творчыя набыткі Юліі Зарэцкай 28

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Міхайлаў Павел, Фацеева Святлана. Аўтарытэтны вучоны і педагог: Да юбілею Анатоля Бардовіча. 31

Супрунчук Мікіта. Нестандартныя значэнні дзееспрыслоўяў у беларускай мове 32

Неардынарная асоба, таленавіты педагог, прызнаны навуковец: Мікалаю Прыгодзічу – 60. 36

Кісель Алена. Асаблівасці функцыянальнай семантызацыі / характарызацыі асабовых займеннікаў: На матэрыяле паэтычных тэкстаў Дануты Бічэль. 37

Садоўская Анжаліка, Кісляя Надзея. *Сяброўства, дружба ў моўнай карціне свету беларусаў.* 40

Груца Аляксей. Адвербіялізацыя і яе трансфармацыя ў беларускай мове. 43

Рогалеў Аляксандр. З тапаніміі Лагойскага раёна. 45

Павільч Аляксандр. Нямецкія і польскія запазычанні ў лінгвакультурнай прасторы Беларусі: Камунікатыўныя асаблівасці функцыянавання. 47

Лапуцкая Ірына. З чаго складаецца *каляндар?* 50

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Бут-Гусаім Святлана. Ад простага сказа да складанага: Метадычныя парады і рэкамендацыі (IX клас). *Працяг* . . . 52

Міхайлаў Павел, Фацеева Святлана. Педагагічнае майстэрства Клары Панюціч. 56

Гаўрош Ніна, Нямковіч Ніна. Аднасастаўны сказ як асобая сінтаксічная канструкцыя. *Працяг*. 57

Саламевіч Алена. Мнемоніка пры вывучэнні беларускай мовы. *Працяг* 60

Мароз Святлана, Ржавуцкая Марына, Старасценка Таццяна. Дыктант як від практыкавання: Навучальны выбарачны дыктант. *Працяг* 64

Дзятко Дзмітрый. Слова пра Кіма Скурата 68

Лявоненка Святлана. Правапіс прыстаўных і ўстаўных зычных: Урок беларускай мовы (V клас) 69

Дзмітрыенка Алена. Малая радзіма ў светлых колерах лірыкі: Урок беларускай літаратуры (XI клас) [Яўгенія Янішчыц] 71

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ўРОК

Саянка Людміла. “Ідзе Каляда, калядуючы...”: Сцэнарый тэатралізаванага прадстаўлення. 73

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Статкевіч-Чабаганай Анатоль. Яўлалія Паўлаўна Казановіч з роду Казановічаў герба “Гржымала”. 75

Пацыенка Святлана. Духоўная культура магнатаў Вялікага Княства Літоўскага. *Заканчэнне* 79

Конанава-Грыгалец Ганна. Выяўленчая функцыя святла ў жывапісе беларускіх мастакоў Вітольда Бялыніцкага-Бірулі і Фердынанда Рушчыца 82

Ялатамцава Ірына. Рэлігійны жанр у беларускай кераміцы. 86

Косцін Дзмітрый. Тэлевізійная рэклама ў Беларусі: этапы развіцця. 89

Коўрык Аксана. Рэчы ў культуры і ў цывілізацыйным полі: Некаторыя меркаванні пра іх прыроду і прызначэнне 93

Паэтычная старонка. Хмарка [Панамарова Н.]. Ты ўзбудзіў. “З яснай вераю...”. “Я згаджуся...” (7). **Маланюк Я.** Два вершы на адну тэму. “Напружаны, нязломна-горды...”. Зямная мадонна (пер. М. Труса) (18). **Бічэль Д.** А на Палессі (24). У полацкай Сафійцы. Лёс. Наш край уваскрасае вясной. І не ўводзь нас у спакусу. Нязгода (25). **Гальпяровіч Н.** “Зямля мая, з табой я не адзін...”. Памяці сяброў (26). “Вучуся век роднаму слову...”. “Без веры жыць – пакутна існаваць...”. “За ракою азваўся драч...”. “Апошняя каханне, бы восеньскі туман...”. “Каго на досвітку гукаюць...”. “Хто вытрымае вечнасці іспыт?”. “Вечар з ранкам уступаць у змову...”. “Нажом старым адрэжу хлеба лусту...” (27).

Крытыка і бібліяграфія. Вострыкава А. Славацкі “дзённік” Янкі Купалы: Пра кнігу “Янка Купала ў Славакіі” М. Труса (30).

Цікава ведаць. Каляда (74).

Календар памятных датаў і юбілейных дзён на 2013 год: Сакавік (55, 72).

Крыжаванка. Рубінчык В. (96).

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навуках, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагагічных навуках (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак. Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара.

Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.

Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы для прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса www.rs.unibel.by.

БЯСЦЭННЫ ДУХОЎНЫ СКАРБ

Дарагія сябры!

Студзень 2013 года – юбілейны для нашага часопіса. Вось ужо 25 гадоў мы шчыруем на ніве нацыянальнай культуры, цярпліва зберагаючы роднае беларускае слова.

Некалі Алаіза Пашкевіч сказала прарочыя словы: “Бедны той, хто... не мае скарбаў вечных – скарбаў душы. Такі скарб, каторы ніхто і ніколі адабраць ад нас не здолее, – гэта любоў да Бацькаўшчыны, да свайго народа, да роднай мовы”. Вось і мы, падсумоўваючы вынікі дваццаціпяцігадовай дзейнасці, пачуваем сябе багатымі не толькі на рэдакцыйныя клопаты і падзеі, але і на вялікі духоўны скарб, захавальнікам якога з’яўляецца “Роднае слова”.

За чвэрць стагоддзя працы ў інфармацыйна-культурнай прасторы Беларусі “Роднае слова” прэзентавала чытачам сотні матэрыялаў па філалогіі і культуралогіі, мастацтвазнаўстве, педагогіцы, якія дазволілі павысіць эфектыўнасць прафесійнай дзейнасці педагогаў, далучыць маладое пакаленне да духоўных здабыткаў нашага народа. Часопіс зарэкамендаваў сябе як ґрунтоўнае навуковае і метадычнае выданне не толькі на Беларусі, але і за яе межамі. Стаў своеасаблівым падмуркам для работнікаў адукацыі і навукі, практыкаў і метадыстаў, а таксама ўсіх прыхільнікаў выдання, хто мае непасрэднае дачыненне да “скарбаў вечных”.

З мэтай аказання метадычнай дапамогі настаўнікам з 2012 года ў часопісе дзейнічае новая рубрыка “Беларуская літаратура XXI стагоддзя”, якая дазваляе сістэмна ўбачыць праблематыку сучаснай прозы, паэзіі, драматургіі. У мінулым годзе апублікаваны крытычныя артыкулы вядомых беларускіх вучоных па творчасці сучасных пісьменнікаў Генадзя Пашко-

ва, Віктара Гардзея, Міхася Пазнякова, Георгія Марчука, Міхася Башлакова, Анатоля Статкевіча-Чабаганавы, які, дарэчы, нядаўна стаў лаўрэатам Спецыяльнай прэміі Прэзідэнта Рэспублікі Беларусь дзеячам культуры і мастацтва за стварэнне серыі гісторыка-дакументальных кніг “Я – сын Ваш”. Часопісная версія гэтых кніг вось ужо некалькі гадоў пастаянна прапануецца чытачам на старонках “Роднага слова”.

Сведчаннем прызнання нашай працы ў мінулым годзе з’явілася і ўзнагароджанне часопіса дыпламам лаўрэата VIII Нацыянальнага конкурсу друкаваных сродкаў масавай інфармацыі “Залотая Літера” ў намінацыі “Лепшыя матэрыялы навуковай і навукова-папулярнай тэматыкі”.

У снежні 2012 года роднаслоўаўцы прэзентавалі чытачам юбілейны 300-ы нумар часопіса. Шчыра дзякуем кіраўніцтву Міністэрства адукацыі, Міністэрства культуры, Саюза пісьменнікаў, сталічнага камітэта па адукацыі, рэгіянальных упраўленняў адукацыі і ўсім прыхільнікам выдання за цёплыя віншавальныя словы ў наш адрас. Дзякуй, што верыце нам, дзякуй, што мы разам. Мы і надалей будзем працаваць на карысць педагогаў краіны, на карысць беларускай культуры.

Неўзабаве, у лютым 2013 года, мы падвядзём вынікі конкурсу творчых і навукова-даследчых вучнёўскіх работ, кожная з якіх пераканала строгае журы ў тым, што моладзь валодае найвялікшым багаццем – “скарбам душы” беларускай.

Сёлета ў “Родным слове” сярод шматлікіх запатрабаваных педагогамі матэрыялаў будуць надрукаваны артыкулы да юбілеяў вядомых мовазнаўцаў Фёдара Янкоўскага, Івана Насовіча, Мікалая Бірылы, Мікалая Прыгодзіча; літаратараў Янкі Маўра, Максіма Гарэцкага, Анатоля Вялюгіна, Анатоля Грачанікава, Казіміра Камейшы, Ніны Мацяш; народных мастакоў Беларусі Віталя Цвіркі, Гаўрылы Вашчанкі і многіх іншых.

Паважаныя калегі! Шчыры дзякуй за шматгадовую вернасць нашаму выданню. Пастараемся рабіць і надалей усё магчымае, каб апраўдаць ваш высокі давер, прапагандаваць усё найлепшае, што ёсць у беларускай літаратуры, выдатныя набыткі нацыянальнай культуры і асветы.

На пачатку новага 2013 года жадаем вам новых творчых здзяйсненняў, рэалізацыі распачатых праектаў, светлых дзён, жыццёвага дабрабыту.

Няхай і надалей нашымі сумеснымі намаганнямі зберагаецца бяспечны духоўны скарб – родная мова!

Галоўны рэдактар **Зоя ПАДЛІПСКАЯ.**

“У САМЫМ НЯЗНАЧНЫМ... МОЖНА ЗНАЙСЬЦІ ШМАТ ЦІКАВАГА”

ЖЫЦЦЁ І ТВОРЧАСЦЬ ХМАРКІ (НАТАЛЛІ ПАНАМАРОВАЙ)

Імя Хмаркі (Наталлі Панамаровай) у свой час вярнула з нябыту гісторык і архівазнаўца Аляксандра Гесь, апублікаваўшы пра яе два артыкулы [1; 2]. У фондах Нацыянальнага архіва Рэспублікі Беларусь даследчыца адшукала аўтабіяграфію і некаторыя іншыя дакументы пісьменніцы, і дзякуючы гэтаму мы цяпер можам прасачыць прынамсі пачатак яе жыццёвага шляху.

Наталля Васілеўна Панамарова нарадзілася 26 лістапада 1897 г. у Мінску ў сям’і служачага Лібава-Роменскай чыгункі, які меў дваранскае паходжанне. У 1915 г. закончыла агульны курс Мінскай Марыінскай жаночай гімназіі і дадатковы (“словесное отделение”) педагогічны клас, атрымала званне хатняй настаўніцы. У час Першай сусветнай вайны, з восені 1915 г., разам з бацькамі, бабуляй і цёткай знаходзілася ў эвакуацыі ў цэнтральнай Расіі (г. Калуга), з кастрычніка 1917 да верасня 1920 г. працавала ва ўпраўленні Сызранска-Вяземскай чыгункі і давала прыватныя ўрокі. Восенню 1920 г., вярнулася ў Мінск, 1 снежня была залічана справаводам у літаратурна-выдавецкі аддзел Народнага камісарыята асветы БССР, прычым запрасіў яе туды загадчык аддзела Сцяпан Некрашэвіч (вядомы мовазнавец і грамадскі дзеяч), а прымаў на працу яго намеснік Іван Луцэвіч (гэта не хто іншы, як Янка Купала). Адразу ж маладую супрацоўніцу накіравалі на беларускія лектара-інструктарскія і настаўніцкія курсы пры беларускім адзеле Камасветы, што вельмі паспрыяла фарміраванню яе асобы і ўмацаванню нацыянальнай свядомасці. 31 траўня 1921 г. яна вытрымала “калёквіум” і набыла званне настаўніцы пачатковай школы. Працавала ж у той самай установе: з чэрвеня 1921 г. сакратаром навукова-літаратурнага аддзела, з 10 верасня – ужо загадчыкам агульнай канцылярыі, ці кіраўніцай справамi Акадэмічнага цэнтра Наркамата асветы, а з чэрвеня 1922 г. – сакратаром інспекцыі навуковых устаноў Наркамасветы, памочнікам сакратара Галоўпрафасветы. Акрамя асноўнай

працы, Н. Панамарова была лектарам і загадчыкам курсаў для супрацоўнікаў Наркамата асветы і лектарам на 12-месячных курсах дашкольнага выхавання. У тым самым 1922 г. яна паступіла на этнолага-лінгвістычнае аддзяленне педфака БДУ, але з I курса з нейкай прычыны “выбыла по личному заявлению” [1, с. 14].

З кастрычніка 1924 г. Наталля Панамарова працавала справаводам Інстытута беларускай культуры, аднак праз месяц перайшла на пасаду карэктара ў Белдзяржвыдавецтва, адкуль у канцы 1925 г. звольнілася “ў сувязі з пераходам на іншую працу”. На якую менавіта – даследчыкам высветліць пакуль не ўдалося. Апошнія вядомыя згадкі пра пісьменніцу датуюцца 1928 – 1930 гг. На той час яна была замужам, жыла пад мужавым прозвішчам – Янчанка.

Літаратурную дзейнасць Наталля Панамарова пачала ў 1921 г. Напачатку падпісвалася крыптанімамі *Н. П.* і *П. Н.*, потым (са снежня 1921 г.) стала перайшла на псеўданім *Хмарка*. Вершы і прозу для дзяцей актыўна друкавала ў часопісе “Зоркі” (1921 – 1922), сакратаром якога была, творы для дарослых – у часопісах “Вольны сыцяг” (1921), “Польмя” (1923 – 1925), альманаху “Адраджэньне” (1922). У 1928 г. у Белдзяржвыдавецтве ўбачыла свет першая і адзіная кніга Хмаркі “Апавяданне старога вожыка”, куды, акрамя аднайменнага твора, увайшоў і яшчэ адзін – “Жыхары зрэзанага дрэва”. Аформіла кніжку мастачка Н. Ясінская.

Як творчая асоба Наталля Панамарова (Хмарка) пачынала свой шлях у рэчышчы грамадзянскага рамантызму. Напачатку, у 1921 – 1922 гг., як у “дзіцячых”, так і ў “дарослых” яе вершах (“Зоркі”, “Каб магла”, “Да яе”, “Восень”, “Старая хатка”, “Зімовы лес”, “На могілках”, “Развітанне”) пераважаюць журботная, элегічная танальнасць, мінорны настрой, матывы смутку, жалыбы, адзіноты, расчаравання, пакінутасці лёсам. Лірычныя героі (менавіта ў множным ліку, бо асобныя вершы, у прыватнасці “Да яе”, напісаны

не ад жаночага імя, а ад мужчынскага) – асобы самотныя, незразуметыя іншымі, паглыбленыя ў тужлівыя роздумы. Не знаходзячы згоды і спачування сярод людзей, яны выказваюць і “думкі, што замучвалі ўсю душу”, і “слёзы горкія”, і “сны душы шчаслівыя” зоркам і дрэвам.

Гэткім самым адчуваннем пакінутасці напоўнены верш “Старая хатка”. Хатка ў творы з’яўляецца адухоўленай і ўспрымаецца як паўнаваргасная лірычная гераіня. Аўтарка як быццам прасочвае “біяграфію” адзінокай і занябданай вясковай хаткі, распавядаючы пра лёсы яе жыхароў і гэтым тлумачачы прычыны яе апусцення: гаспадар паехаў у чужую старану і там загінуў, а маці не дачакалася сына, і таму цяпер “Нудна хатцы ў адзіноце – / З кім размову завясыці? – / З кім парадзіцца ў бядноце? / Дзе падкрэпу ёй знайсці? / Стогне вецер, уздыхае... / Навакол гусьце змрок... / Хатка туліцца старая, / Пахіліўшыся на бок” [7, с. 24].

Лучнасці са светам памерлых прысвечаны і верш “На могілках”, напісаны 1 снежня 1921 г. Могілкі – месца роздому лірычнай гераіні пра жыццё і смерць. За “белымі помнікамі” і “шэрымі крыжыкамі” паўстаюць абліччы рэальных людзей, якія спрабуе аднавіць у сваім уяўленні гераіня: “Жыцця забранага мары схаваныя / Ціха шапоцяць мне казку тужлівую. // Ціха ўстаюць прад вачыма маркотнымі / Зданьні мінулага з смутнай пакораю, / З песьняй жалобнаю, з песьняй гаротнаю / Нікнуць у далі чаргою няскораю” [10, с. 15]. Верш “На могілках” – першы твор, падпісаны псеўданімам Хмарка. Як зазначыла А. Гесь, гэты псеўданім, магчыма, навеяны вершам “Хмарка і маладзік” Янкі Купалы [1, с. 14]. На нашу ж думку, паэтка магла адчуць блізкасць і з іншай Хмаркай – гераіняй аднайменнага алегарычнага апавядання Якуба Коласа (1914). Дарэчы, уплыў цыкла “Казкі жыцця”, куды ўваходзіць гэты твор, заўважны ў апавяданні “Пралеска” (1922) Н. Панамаровай (Хмаркі).

У 1923 г. у паэткі з’явіўся верш “Ты ўзбудзіў”, адметны ўсхваляваным, прыўзнятым настроем, які абудзіў у яе “пясняр малады”: “Ты душу ўскалыхнуў мне, музыка-дудар, / Ты паклікаў мяне да змаганьня, / Аджывіў у грудзёх маладых маіх жар, / Запаліў ў маім сэрцы каханьне. // Ты вярнуў мне вясновыя мары мае / Сваёй дзіўнаю, шчаснаю песьняй, – / І душа за табою аб ішчасці пяе, / Нібы птушка ў палёх на прадвесні” [12, арк. 1]. Машынапісны арыгінал гэтага і яшчэ двух вершаў захоўваецца ў Беларускам дзяржаўным архіве-музеі літаратуры і мастацтва ў асабістым фондзе крытыка Адама Бабарэкі. Падобна, што жонка А. Бабарэкі Ганна Іванаўна была знаёмая з Наталляй Панамаровай з часу калужскай эвакуацыі, а прыведзены верш, паводле слоў дачкі крытыка Алесі Адамаўны, адрасаваўся Уладзіміру Дубоўку.

Напісаны ён быў, хутчэй за ўсё, на пачатку студзеня 1923 г. пад уражаннем ад першага Дубоўкавага зборніка “Строма” (і верш Хмаркі, і паведамленне пра выхад гэтай кнігі апублікаваны ў адным нумары часопіса “Полымя”, 1923, № 2).

Уся наступная паэтычная творчасць Хмаркі сведчыць, што ў светапоглядзе паэткі тады сапраўды адбылася рэзкая перамена: яе вершы набылі больш бадзёрае і аптымістычнае гучанне (раней уласцівае толькі асобным творам: “Я пайду...”, “Май” і інш.), а самота, “жальба і бяссілле” змяніліся трывалай жыццёвай пазіцыяй, “яснай вераю” ў лепшую будучыню, заклікамі да змагання за волю. “Ці я шчасна, ці бяздольна – / Я на долю не сярдую” [12, арк. 1], – пісала цяпер паэтка. У яе творчасці занялі вызначальнае месца матывы духоўнага і фізічнага вызвалення (“Кіньма-ж няволю, умоўнасьцяў пугі! / З сэрца далоў ланцугі!”), пошукаў шчасця, шлях да якога, паводле пераканання лірычнай гераіні, ляжыць “праз змаганне” [9, с. 30]. Разуменне песні, паэзіі і мастацтва ўвогуле як рэвалюцыйна-пераўтваральнай сілы, здольнай клікаць людзей “няволі нішчыць краты”, паэтка выклала ў вершы “Волі сьпеў”.

Вызначальную ролю ў паэзіі Хмаркі адыгрываюць традыцыйныя, глыбока ўкараненыя ў славянскай міфалогіі і фальклоры парныя вобразы-канцэпты доля – нядоля, воля (свабода) – няволя, ішчасце – няішчасце [3, с. 15] і, адпаведна, матывы пошукаў лепшай долі (“Я пайду...”, 1921) і змагання з горшай, “злою доляй” (“Волі сьпеў”, 1924), альбо проста непрымання яе. Яны былі ўласцівыя эстэтыцы паэтаў нашаніўскага пакалення. Такім чынам, можна казаць, што на лексічным і вобразна-стылістычным узроўнях на паэзію Хмаркі не менш, а можа, і больш за У. Дубоўку паўплывалі Янка Купала і Якуб Колас.

Традыцыйная народна-фальклорная паэтычная стыхія захлынула творчасць Хмаркі надзвычай моцна: па яе вершах цяжка здагадацца, што іх пісала гараджанка ў трэцім калене. Вядома ж, тут адыграла ролю і арыентацыя на сялянскую чытацкую аўдыторыю, і, напэўна, асабісты досвед пісьменніцы, якая ў дзяцінстве штолета мела магчымасць судакранацца з сялянскім побытам і бываць на ўлонні прыроды, выязджаючы да сваякоў на вёску ў Вяслаўскі (?) павет. Гэта адбілася і на дзіцячых творах Хмаркі. Найчасцей у іх адлюстроўваюцца альбо вясковыя, альбо прыродныя рэаліі. Горад калі і прысутнічае, дык у згадках (“Апавяданне старога вожыка”) ці проста намёках (апавяданне “Пралеска”). Праўда, у апавяданні “Жыхары зрэзанага дрэва” жыццё насякомых пад карой спілаванай сасонкі паказана праз прызму ўспрымання тыпова гарадской дзяўчынкі: “Гэта быў цэлы горад маленькіх казюлек з сваймі вулачкамі, завулкамі,

кватэрамі, харчовымі коопэратывамі, дзіцячымі прытулкамі і, нават, са сваімі могілкамі” [8, с. 22]. Менавіта казюлькі, жабкі, вожыкі, кветкі, дрэвы, грыбы – прадстаўнікі жывёльнага і расліннага свету – і з’яўляюцца часта галоўнымі героямі твораў пісьменніцы.

Ад чалавека прыродны свет звычайна церпіць пакуты і непрыемнасці. “Бацьку свайго я ня бачыў ніколі, – кажа герой-вожык. – Яго, як яшчэ на сьвеце ня было, людзі забілі. <...> Пякучая нянавісьць да людзей з тэй пары захавалася ў душы май” [8, с. 6]. “Людзі заўсёды робяць шкоду раслінам” [11, с. 10], – кажа старая сасна, якую “моцна пакрыўдзілі... некалі людзі – бязлітасна выкарчавалі... суседні малады лясок” [11, с. 9] (апавяданне “Пралеска”). Але так ва ўспрыманні раслін і жывёл выглядаюць найперш дарослыя. Дзеці ж не настолькі сапсаваныя спажывецкімі інтарэсамі, адпаведна, іх узаемаадносіны з прыродай развіваюцца больш гарманічна.

Часам героі-дзеці ставяцца да прыроды нават занадта беражліва, пра што пісьменніца піша з мяккім, лагодным гумарам. Так, у апавяданні “Сон малой Ганкі” юная гераіня, пабачыўшы ў сне “ачалавечаных” грыбкоў, якія размаўлялі з ёй, наадрэз адмовілася надалей збіраць у лесе грыбы са старэйшымі дзяўчатамі: “– Не, ня хочу! – казалі Ганка. – Грыбкі мяне прасілі не чапаць іх, ня браць з лесу. Я ніводнага, ніводнага не крану. Лепей і вы свае грыбкі пасадзіце зноў пад кустыкі” [6, с. 12]. А ў вершы “Сенажаць” хлопчык Янка гэтаксама шкадуе кветкі, скошаныя разам з траўкай. Аўтарка супакойвае яго, кажучы, што ў гэтай з’явы ёсць і станоўчы бок: “Будзе чым карміць кароўку!” [5, с. 15] Больш філасофскі, гуманістычны сэнс тэма зрывання кветак набывае ў апавяданні “Пралеска”: галоўная гераіня-кветка памірае, але сваім прыгожым выглядам і пахам дапамагае ачуныць хвораму трохгадоваму Юрачку. “– Я памру, але не дарма – якое шчасце, якую радасць прынесла я маленькаму хлопчыку... – падумала апошні раз пралеска” [11, с. 11]. Так пісьменніца даносіць да юнага чытача ідэю самаахвярнасці, гатоўнасці дапамагчы іншаму нават коштам свайго жыцця.

У асобных выпадках сутыкненне жывёльнага і чалавечага светаў – кожнага са сваімі законамі і “крытэрыямі каштоўнасці” – выклікае камічны эффект. Так, напрыклад, “Непрызнаны пясняр” – вершаванае апавяданне пра *квакунчыка-артыста*, які сярод жабскага народу славіўся пекным голасам і таленавітымі спевамі. Але “артысту” было мала гэтай славы: ён хацеў абавязкова паказаць свой талент людзям, упэўнены, што і яны яго высока ацэняць: “Вось, каб чулі мяне людзі, / Перавезлі-б, бязумоўна, / У места тою-жа-б гадзінай. / Ажаніўся-б там напэўна / З самай пекнаю дзяўчы-

най!” [4, с. 10]. Напаткаўшы ўвечары хлопчыка з дзяўчынкай, якія заслухаліся салаўя, квакунчык падаў і свой голас: “Так-жа голасна сьпяваў ён, / Так крычэў, што толькі міла!” [4, с. 11]. Толькі яго чакала расчараванне: хлопчык са словамі “эх, брыдкавая гэта жаба” спіхнуў яго ў рэчку. Хоць месцамі твор нагадвае байку, канцоўку ён мае зусім не бачную: замест маралі тут гучыць выснова, зробленая самім галоўным героем пасля ўсяго перажытага: “Эх! – казаў ён ўсім: – вядома, / Верце вы мне, ці ня верце – / Пэўны талент прызнаецца / Сьветам толькі ўжо па сьмерці” [4, с. 11].

Галоўны герой, хоць і надзелены некаторымі адмоўнымі рысамі (празмернай самаўпэўненасцю, самахвальствам), выклікае ў канцы хутчэй спачуванне, чым асуджэнне. Падобна, што паэтка такім чынам перадае думку: кожная жывая істота ў нечым прыгожая і ўнікальная, але – “у сваім вымярэнні”. Хоць пры жаданні тут можна ўбачыць і пэўныя элементы алегарычнасці.

Кранальнымі і пазнавальнымі творамі для дзяцей Хмарка імкнулася перадаць юным чытачам паважлівае стаўленне да прыроды, паказаць яе багацце і разнастайнасць. “Колькі цікавага раскідана навокала нас, – пісала яна. – У самым нязначным, звычайным, на першы погляд, можна знайсці шмат цікавага, пекнага, варта толькі прыглядзецца” [8, с. 26]. Гэтыя словы гучаць як заповіт юным чытачам, як заклік любіць і спацігаць навакольны свет...

Спіс літаратуры

1. Гесь, А. Хмарка: забытая паэтка 20-х гадоў Наталля Панамарова / А. Гесь // ЛіМ. – 2000. – 3 сак.
2. Гесь, А. Яна працавала з Янкам Купалам / А. Гесь // Бярозка. – 2000. – № 3.
3. Мятліцкая, Г. “Каб чалавек ды мог скрыціся ад сваёй долі навекі...”: Формы бінарнай апазіцыі “доля – нядоля” ў нашаніўскай паэзіі Янкі Купалы / Г. Мятліцкая // Роднае слова. – 2006. – № 2.
4. Н. П. Няпрызнаны пясняр: [Вершаванае апавяданне] / Н. Панамарова // Зоркі. – 1921. – № 3.
5. Н. П. Сенажаць: [Верш] / Н. Панамарова // Зоркі. – 1921. – № 3.
6. Н. П. Сон малой Ганкі: [Апавяданне] / Н. Панамарова // Зоркі. – 1921. – № 2.
7. П. Н. Старая хатка: [Верш] / Н. Панамарова // Зоркі. – 1921. – № 5.
8. Хмарка. Апавяданьне старога вожыка / Хмарка. – Менск: БДВ, 1928.
9. Хмарка. Волі сьпеў: [Верш] / Хмарка // Полымя. – 1924. – № 2. – С. 30.
10. Хмарка. На могілках: [Верш] / Хмарка // Вольны сьцяг. – 1921. – № 6.
11. Хмарка. Пралеска: Апавяданне / Хмарка // Бярозка. – 2000. – № 3.
12. Хмарка. Ты ўзбудзіў; З яснай вераю...; Я гаджуся... [Вершы] / Хмарка // БДАМЛІМ. – Ф. 407. – Воп. 1. – Адз. зах. 307. – Арк. 1.

Віктар ЖЫБУЛЬ,
вядучы навуковы супрацоўнік
Беларускага дзяржаўнага архіва-музея
літаратуры і мастацтва.

ХМАРКА

ТЫ ЎЗБУДЗІЎ

Ты ўзбудзіў маё сэрца, пясняр малады,
Сваёй песьняй аб шчасьці, аб волі,
Разагнаў мае думкі жалыбы ды нуды,
Мае стогны аб горкай нядолі.

Ты душу ўскалыхнуў мне, музыка-дудар,
Ты паклікаў мяне да змаганьня,
Аджывіў у грудзёх маладых маіх жар,
Запаліў ў маім сэрцы каханьне.

Ты вярнуў мне вясновыя мары мае
Сваёй дзіўнаю, шчаснаю песьняй, –
І душа за табой аб шчасьці пяе,
Нібы птушка ў палёх на прадвесні.

Развярнуў прада мной ты бязьмежны абшар,
Асьвяціў мае сумныя вочы,
Разагнаў чараду гэтых жудасных хмар,
Што заслалі мне сонца, бы ў ночы.

Ты залезныя краты турмы паламаў,
Растапіў крыгу лёду цяжкую.
Сваёй песьняй душу мне да дна ўсхваляваў –
І забыці яе не магу я.

Гэту песьню я чую на яве, у сьне –
І на сэрцы так лёгка, прыемна...
Я складаю ў душы гымн каханьню, вясне,
Да цябе лячу думкай таемнай...

Дык сьпявай-жа, сьпявай, мой пясняр-чарадзеі, –
Хай пра долю забуду цяжкую.
Кліч да шчасьця мяне, кліч да жыцьця грамчэй –
І з табой паўсюды пайду я.

[Студзень 1923]

З ЯСНАЙ ВЕРАЮ...

З яснай вераю дзяцінай,
З шчырай песьняю вясновай
Я шукаю безупынна
Ў жыцьці сьцежкі вольнай, новай.

З ўласным поглядам на шчасьце,
Ў сэрцы з шчырым закаханьнем –
Не баюся я прапасьці,
Не палохаюсь змаганьня...

Иду наперад смела, вольна
І ва ўсім дабро знайду я:
Ці я шчасна, ці бяздольна –
Я на долю не сярдую.

Сэрцу лёгка з гэткай верай –
Иду я з песьняю вясновай –
Радасьць жыцьця поўнай мерай
П'ю з крыніцы я жыцьцёвай.

[1923]

Я ЗГАДЖУСЯ...

Я згаджуся хутчэй
Тваіх ясных вачэй
Мілы погляд навекі згубіці,
Захаваці ў труну
Свайго шчасьця вясну,
Чымсь з другой гэта шчасьце дзяліці.

Калі ў сэрцы тваім
Над усім, над усім
Не адна я паную ўладарна,
Калі там для "яе"
Тчэй ты думкі свае, –
Хай загіне каханьне намарна.

Лепш я клікну зіму,
Крыж пастаўлю ўсяму,
Што сьвяціла мне з ласкай вясновай –
Крыгай лёду цяжкой
Сэрцу дам я спакой,
Агарну цябе сьцюжай зімовай.

Пахаваю ў глушы
Стогн балючы душы,
Белым сьнегам прыцісну жаданьня,
Перарву дзіўны сон,
Каб ня вабіў больш ён, –
І... ня выйду к табе на спатканьне.

З сэрца мары мае
Буйны вецер сарве,
Як пажоўклае лісьце з галінаў,
Прынясе іх у даль,
Агарне душу жаль
Па вясновых на шчасных хвілінах...

Зноў пачую той сьпеў,
Што калісьці ты пеў,
Як збіралі мы кветкі на полі,
Пах прыгожы вясны,
Тыя шчасныя сны,
Што ня вернуцца болей ніколі...

Многа выльлю я сьлёз,
Пракляну горкі лёс,
Пахаваю на шчасьце надзею...
Але больку сваю
Я сама загаю
І схаваць сваё гора здалею.

Я адмоўлюсь хутчэй
Ад сьвятляных надзей,
Лепш згаджуся цябе пазабыці,
Захаваці ў труну
Свайго шчасьця вясну, –
Чымсь з другой гэта шчасьце дзяліці!

[1923]

АПОВЕСЦЬ “НЕПАЎТОРНАЯ ВЯСНА” ІВАНА ШАМЯКІНА: ДЫЯЛЕКТЫКА АЎТАБІЯГРАФІЗМУ І ГІСТАРЫЗМУ

Іван Шамякін найбольш любіў раман-пенталогію “Трывожнае шчасце”. Не толькі таму, што твор у вялікай ступені аўтабіяграфічны, але і таму, што пісаў яго шчаслівы чалавек. Я добра памятаю час, калі ствараўся раман – памятаю менавіта таму, што гэта былі самыя шчаслівыя для нашай сям’і гады – яны не паўтарыліся...

У 1956 г. І. Шамякін узяў на ўсё лета адпачынак у Саюзе пісьменнікаў Беларусі, дзе працаваў першым сакратаром, і паехаў з сям’ёю ў вёску Церуху Гомельскага раёна. І раней мы кожнае лета адпачывалі ў Церусе, але далёка не заўсёды бацька быў з намі поўны сезон: звычайна праца ў Саюзе пісьменнікаў, які тады функцыянаваў надзвычай актыўна, і грамадскія абавязкі патрабавалі яго прысутнасці ў Мінску. Так і ў год пачатку работы над пенталогіяй, 1956-ы, велізарная непапраўная страта – смерць Якуба Коласа – вымусіла І. Шамякіна тэрмінова выехаць з Гомельшчыны ў сталіцу на пахаванне класіка, блізкага чалавека, любімага настаўніка.

Абаяльнасць рамана “Трывожнае шчасце” не ў апошнюю чаргу абумоўлена тымі абставінамі і тым месцам, дзе твор пісаўся (пераважна ў Церусе на працягу некалькіх гадоў).

Знаёмства з Церухой у І. Шамякіна адбылося яшчэ ў дзяцінстве. Яго бацьку Пятра Мінавіча, лесніка, здаралася, пераводзілі з месца на месца. Нейкі час у пачатку 1930-х гг. ён працаваў у лесе каля вялікай вёскі, фактычна мястэчка, Церухі, блізкай да Гомеля. Тут сям’я прабыла адзін год, калі Іван вучыўся ў пятым класе. Прыгожая прырода ваколіц вёскі асабліва кранула сэрца ўражлівага хлопца, але галоўнае – тут ён сустрэў сваю будучую жонку, тады, натуральна, яшчэ дзяўчынку, – карэнную церушанку Марыю Філатаўну Кротава, якая стала прататыпам многіх яго герайн.

Вёска Церуха названа па мясцовай рэчцы (яна невялікая – 57 км) – прытоку Сожа. Сёння ваколіцы вёскі – папулярная зона адпачынку на тэрыторыі Гомельскай вобласці. Пасля выбуху ЧАЭС значэнне курортнай зоны ў Церусе асабліва ўзрасло, паколькі з-за ружы вятроў сюды не заносіліся радыеактыўныя воблакі і не выпадалі на зямлю атрутныя нукліды. Хутчэй за ўсё, сюды не заходзіў апошні ледавік, што, як вядома, спаўзаў “языкамі”, пакідаючы свабодныя зоны. Вёска ляжыць на суцэльных пясках. Пясок бялюткі, кварцавы, асабліва прыгожы на берагах ракі. Ён здаўна выкарыстоўваўся ў рамеснай вытворчасці – недалёка ад вёскі размяшчаецца некалькі паселішчаў з назвамі Гута: Сцюдзёная Гута, Новая Гута (апошняя сёння – вялікая мытня, пераезд на суседнюю Украіну, мяжа з якой за 8 км ад Церухі).

На пясках павырасталі магутныя сасновыя бары, у якіх жыло поўна звяроў і птушак, выспявалі ягады і грыбы. Вось чаму, хоць глеба рэгіёна і неўрадлівая, тут здаўна сяліліся людзі: карміліся з лесу, з выключна рыбнай рэчкі, а таксама з рамяства, карыстаючыся блізкасцю да Чарнігава і Гомеля.

Прыгажосць ваколіц Церухі на ўсё жыццё ўвайшла ў сэрца будучага пісьменніка. У 1951 г. на грошы Сталінскай прэміі за раман “Глыбокая плынь”, у якім пазнаецца згаданая мясцовасць, І. Шамякін будзе ў Церусе звычайную вясковую хату, куды пастаянна прыязджае з сям’ёю на лета прыкладна да сярэдзіны 1960-х гг. Гэта надзвычай плённыя гады для яго. Тут, у Церусе, напісаны раманы “У добры час”, “Крыніцы”, “Трывожнае шчасце”, “Сэрца на далоні”. Сюды пастаянна завіталі госці – калегі-пісьменнікі: рускія, што ехалі з Ленінграда адпачываць у

Адэсу і Крым, і ўкраінскія – яны ездзілі на Балтыку, у Паўночную сталіцу і Маскву. Асабліва часта бывалі менавіта ўкраінскія пісьменнікі, бацькавы шчырыя сябры – заўсёды прыемна шумныя, гаманкія, дасціпныя, падобныя да запарожскіх казакоў, нязменна апранутыя ў вышываныя кашулі.

Усе беларускія пісьменнікі, якія ездзілі на паўднёвыя курорты, таксама абавязкова спыняліся ў Церусе, што стаяла пры вялікім тракце. Некаторыя проста прыязджалі пажыць – Андрэй Макаёнак, Аляксей Кулакоўскі, Уладзімір Карпаў – амаль заўсёды з сем’ямі. Усе маладыя, вясёлыя, жартаўлівыя. Памятаю пастаянныя розыгрышы, досціпы, імкненне некаторых літаратараў да прыгод і авантур.

Размяшчаліся на гарышчы, дзе мой дзед складваў сена, ці спалі ў машынах. Ніхто не звяртаў увагі на недахоп камфорту. Жылі радасна і прызна – у адносінах да прыроды, да вясковых людзей, да сяброў.

У творах, напісаных І. Шамякіным у 1950 – 1960-я гг. у Церусе, праз мастацкі тэкст свеціцца радасць жыцця, прага творчасці, шчасце як гармонія, якую магчыма – тады ён верыў у гэта – ажыццявіць і ў чалавечым грамадстве.

Сам церухоўскі дом, надзвычай сціплы нават па вясковых мерках, стаяў убаку ад гарадской вуліцы, прама ля рэчкі. У прыбудове – маленечкі калідор, ад яго налева дзверы ў камору, направа на веранду (адзінае, што тады адрознівала наша лецішча ад вясковай хаты, раней верандаў на Гомельшчыне не будавалі). Непасрэдна ў зрубе – кухня з печкай, потым так званая зала (яна ж – кабінет бацькі), а тады – уваход у вузкую, зусім маленькую спальню. Агульны метраж не перавышаў 40 квадратных метраў. Інтэр’ер таксама быў надзвычай прости.

Сядзіба даволі вялікая – тады зямлі не шкадавалі – сотак трыццаць. Цесць І. Шамякіна Філат Азаравіч пасадзіў тут цудоўны сад з рознымі пладовымі дрэвамі, нават з грэцкім арэхам. Гэта ў традыцыях сям’і: у майго прадзеда Азара, незаконнага сына памешчыка, да 1920-х гг. быў самы вялікі ў Церусе і самы багаты на гатункі пладовых дрэў сад.

У першую палову дня І. Шамякін нязменна працаваў. Рабочыя дні ў Церусе былі надзвычай плённыя. У кабінэце цянек, вокны адчыненыя. Праз іх даносіцца шум недалёкай вёскі, заўсёды прыемны для бацькавага вуха; ён ніколі не раздражняў і не перашкаджаў пісаць, наадварот, даваў неабходны, спрыяльны для творчасці фон: брэх сабак, крык пеўняў, птушыныя пералівы і трэньканне, гудзенне пчол, меладычная, з многімі ўкраінізмамі, гамонка суседзяў, ціхія спевы жонкі, якая збірала маліны ў садзе ці гатава-

ла варэнне на дварэ. Пасля абеду, пасадзіўшы поўную машыну малечы – сваіх і суседскіх дзяцей, пляменнікаў жонкі, І. Шамякін абавязкова кіраваўся куды-небудзь у ваколіцы вёскі: у лес, на луг, на мяжу з Украінай (мы любілі гэтае месца з альтанкай, тады – сімвалічнае). Часам мы вудзілі рыбу; звычайна пад вечар, калі вада награвалася, купаліся ў рэчцы, што працякае літаральна за 20 крокаў ад дому; нярэдка вечарамі ездзілі ў Новую Гуту да мацінай сястры Галіны. У Новай Гуце ці ў суседніх вёсках – бацька ведаў там заўзятых рыбакоў – куплялі рачную, вылаўленую ў Сажы, буйную рыбу. У ягады і грыбы таксама ездзілі ледзь не штодня. Забіраліся даволі далёка. Бацька хадзіў каля машыны, каб не пакідаць яе без нагляду (але яму і на невялікай пляцоўцы заўсёды чамусьці шанцавала, відаць, дзякуючы назіральнасці), а мы з маці адыходзілі, можа, і за кіламетры.

Штовечар да бацькі хто-небудзь прыходзіў: або родзічы жонкі, або старшыня сельсавета, або леснікі, або рыбакі з рыбай на продаж, або настаўнікі. У бацькі палова вёскі – знаёмыя і прыцелі. Сядзелі на верандзе ці на лавачцы ў садзе, маці падавала на пачастунак смажаную рыбу і грыбы, тата зацікаўлена распытваў гасцей, з задавальненнем слухаў расказы мужчын, часта ветэранаў вайны. Бацька любіў углядацца ў жэсты вяскоўцаў, іх міміку, слухаць пывучую мову. І. Шамякіна заўсёды цікавілі павароты чалавечых лёсаў, шмат што з пачутага ўвайшло ў творы. Нярэдка людзі прыходзілі з просьбамі. Тады бацька збіраўся і ехаў у Гомель, хадзіў па чыноўніках. І. Шамякіна настолькі паважалі ў рэспубліцы, у абласным цэнтры, што я не памятаю выпадку, каб яму адмовілі. Падкрэслію: бацька ніколі не цураўся простых людзей, наадварот, шукаў сустрэч з імі, жыў у іх асяроддзі, а таму добра іх ведаў. Парадаксальна, але гэтага яму не маглі дараваць некаторыя калегі, хто, напісаўшы пару опусаў, тут жа ўзносілі сябе над “натоўпам”.

Нягледзячы на адсутнасць звыклага камфорту, І. Шамякін любіў Церуху, як любяць *родны кут*, малую радзіму, як любяць месца, што дае магутны стымул для творчасці і ў той жа час дорыць сапраўдны адпачынак – не бяздумны, а таксама “творчы”. Ужо ў канцы жыцця І. Шамякін гаварыў, што нідзе яму так добра не працавалася, як у Церусе.

Адчуванне шчасця вынікала і з назіранняў за імклівымі зменаў у краіне, і ад уласных творчых сіл, пісьменніцкай папулярнасці, уключнасці ў эліту грамадства, і ад сямейных радасцей. Яшчэ не было страт блізкіх людзей – жывыя і нават нестарыя бацькі І. Шамякіна, іншыя родзічы, жончыны бацька, брат і сёстры. Уласныя

дзеці падраслі, з імі не цяжка, а досыць цікава: старэйшай Ліне – пятнаццаць, мне – амаль восем, брату Сашу – шэсць (малодшая сястра Алеся нарадзілася ў 1961 г., і яе жыццё ўжо не звязана з Церухой). У лета 1956 г. здараліся вераб’іныя ночы, навальніцы, але ў асноўным стаяла цёплае сонечнае надвор’е, як і звычайна ў Церусе, своеасаблівым не толькі ландшафтным, але і кліматычным рэгіёне. Усё гэта дабаўляла нейкай святочнасці ў жыццё, стварала атмасферу выключнасці, адрознай ад будзёншчыны мітуслівага Мінска. Святочнасць абнавіла пачуцці І. Шамякіна да жонкі. Яны заўсёды асабліва кранальныя былі ў Церусе, і менавіта ў тых гадах, калі пісалася “Трывожнае шчасце”. Любасць і замілаванне да сваёй Машы (у пенталогіі – Сашы) выказваецца на старонках кнігі неаднаразова. Летам 1956 г. стваралася першая яе аповесць – “Непаўторная вясна”.

Аповесць і сёння ўваходзіць у школьныя праграмы па літаратуры – у многім па просьбе настаўнікаў, якія лічаць, што ні ў якім іншым творы беларускай літаратуры пачуццё кахання паміж маладымі людзьмі не намалювана так паэтычна, з такім псіхалагічным майстэрствам і рамантычным пафасам.

З двух тыпаў светапоглядаў, што змагаліся паміж сабою на працягу ХХ ст. (а магчыма, на працягу ўсёй гісторыі чалавецтва), – сціплага, калектывісцкага, духоўнага і індывідуалістычнага, прагнага, цялеснага – І. Шамякін усё жыццё трымаўся першага. Праз іх, ён глядзеў на жыццё вачыма паэта (нездарма, калі Алеся Іванаўна пасля смерці нашага бацькі апублікавала знойдзеныя ў архіве пісьменніка вершы, многія паэты і крытыкі са здзіўленнем адзначылі таленавітасць І. Шамякіна менавіта як паэта). Важнае і маральнае аблічча майстра. Часта ў гісторыі літаратуры здаралася, што ў творах пісьменнік аказваўся ў этычным плане вышэйшым, чым у жыцці. І. Шамякін жа адэкватна пераносіў на герояў уласныя рысы – надзвычай добрага, мяккага (магчыма, і залішне), рахманага, трохі наіўнага ў побытавым плане, шчыра ідэйнага чалавека з узвышанымі поглядамі на людзей. Сумленнасць – вось што вызначала яго асобу. Сумленнасць і выразныя ўяўленні пра дабро і зло – тое, што сёння, не без удзелу, дарэчы, таленавітых пісьменнікаў, у тым ліку беларускіх, аказалася ў грамадстве нівельяваным.

Героі І. Шамякіна, у прыватнасці Пятро Шапятавіч і Саша Траянава з “Трывожнага шчасця”, увасаблялі тую маладую жыватворную сілу, якая супрацьстаяла чалавечай хцівасці і хлусні, бюракратычнаму раўнадушшу і абывацельскай пошласці.

Дзеянне першай аповесці з пенталогіі – “Непаўторная вясна” – адбываецца ў 1939 – 1940 гг. Івану Пятровічу, прататыпу Пятра Шапятавіча, і Марыі Філатаўне, маёй маці, з якой пісаўся вобраз Сашы Траянавай, у той час было 18 – 19 гадоў. Яны жылі ў сваім юнацка-прыгожым, паэтычна-ўзвышаным свеце, што, здавалася, мала датыкаўся да свету знешняга, ва ўсялякім разе, палітыка маладых людзей зусім не цікавіла. (Маладыя людзі павінны былі б палітызавацца, бо вучыліся ў савецкай школе, потым у сярэдніх спецыяльных навучальных установах і жылі ў даволі вялікім абласным горадзе.) Калі я распытвала бацькоў пра іх успрымання рэпрэсій 1937 г., яны абсалютна нічога ўспомніць не маглі: “Таварылі нешта па радыё, пра нейкія судовыя працэсы, а нікога з нашага акружэння, родных, знаёмых яны не закранулі”. Я сама моцна здзіўлялася такому іх сацыяльнаму інфантилізму і абуралася – як не ведаць пра рэпрэсіі?! Праўда, у 1937 г. бацькі былі 16-гадовымі юнакамі, фактычна падлеткамі. У 19 гадоў ужо свядомасць іншая. Таму нельга сказаць, што час абсалютна не адчуваецца ў творы, што героі заняты пераважна ўласнымі, надзвычай узвышанымі, перажываннямі. Атмосфера эпохі прысутнічае выразна, але яна раствараная ў стыхіі юнацкага ўспрымання жыцця.

У пачатку твора Пятро Шапятавіч прыехаў да каханай Сашы Траянавай у вёску каля Рэчыцы, дзе яна па размеркаванні працавала фельчарам-акушэрай. Хатняя гаспадыня гераіні скардзіцца, што цяжка спячы хлеб, бо каб змалоць муку, неабходна чакаць чаргі на млыне: “Раней у адной нашай вёсцы колькі млыноў было, а цяпер на паўраёна – адзін млын”*. Здаецца, драбязя, а на самай справе – характэрная прыкмета часу: на Гомельшчыне раскулачылі млынароў. Так адбылося ў роднай вёсцы маёй маці Церусе, дзе прыкладна на 300 двароў стаялі чатыры вадзяныя млыны і ўсе ў пачатку 1930-х гг. былі знішчаныя (у выніку рэчка абмялела), а млынары – высланыя. Але толькі яны. Мой дзед Філат Азаравіч належаў да самых заможных у вёсцы сялян, аднак у яго проста забралі вялікія надзелы зямлі, прычым у калгас ён так і не ўступіў.

Ужо ў 1950-я гг. хлеб пачалі пячы цэнтралізавана і прадаваць у крамах ці прывозіць на вёскі ў аўталаўках.

Ці азначае гэта, што насельніцтва галадала? У вёсках – не. Чытаем: “На снеданне гаспадыня падала халодную бульбу, гуркі і міску сыракавышы.

* Шамякін, І. Збор твораў : у 6 т. / І. Шамякін. – Мінск : Маст. літ., 1978. – Т. 3 : Трывожнае шчасце : Аповесці. – С. 26. Далей творчыцеца па гэтым выданні з указаннем старонкі ў дужках.

У выдавецтве
“Беларуская
энцыклапедыя”:
Іван Шамякін
(у цэнтры),
злева ад яго
Максім Танк, справа
Барыс Сачанка
і Анатоль Вярцінскі.

Пятро не звярнуў увагі – звычайнае сялянскае снаданне, дома ён харчавалася не лепш...” (18). Але, як высветлілася, беднаватая ежа сведчыла пра няміласць гаспадыні да хлопца – кватарантку Сашу кармілі лепш.

Адносна выгляду паселішчаў таксама ёсць сведчанне ў тэксце аповесці: “Да вайны новага чалавека здзіўляў знешні выгляд вёсак у гэтым месцы: сярод лесу стаялі пахіленыя хаткі з беднымі агародамі, у той час калі ў вёсках стэпавых, за дваццаць-трыццаць кіламетраў ад лесу, хаты былі адна ў адну – вялікія, новыя і навокал – багатыя сады. Пасля вайны выгляд вёсак перамяніўся. Гэта былі гады, калі ўсе будаваліся – і той, хто пагарэў, і той, у каго быў добры дах над галавой; усіх ахапіла гарачка будаўніцтва, і кожны лез са скуры, каб зрабіць дах большы і лепшы. Натуральна, што тыя, у каго лес быў пад бокам, адбудаваліся хутчэй і лепш. Калі яшчэ ўлічыць, што на правабярэжжы зніклі сады, то выгляд вёсак у бедным міжрэччы цяпер стаў значна прыгажэйшы. Ды і не такі ўжо ён бедны, гэты край! Нездарма тут даволі густа сяліліся нашы продкі. Пясчаныя глебы, але затое колькі іншых выгод! Шырокія сенажаці, лясы, рэкі і азёры – старыкі. Трава і дрэва, рыба і звер – усё ёсць” (32).

Дарэчы, у творах І. Шамякіна своеасабліва падаюцца прастора і мастацкі час, пра што не пісалі савецкія крытыкі. Паколькі аповесць стваралася праз паўтара дзясятка гадоў пасля апісаных падзей, аўтарская думка пастаянна імкнулася да цэласнага ахопу розных перыядаў гісторыі: “...хаты танулі ў зеляніне садоў, якіх, на жаль, цяпер так мала – пасля ваенных пажараў” (14). Часам не без іроніі і самаіроніі: “Добра, што ў наш шчаслівы час, калі ўсюды столькі машын, нават закаханыя паэты не ходзяць пехатой” (10).

Нярэдка апісанія падзеі адсылаюць да тых, што адбудуцца troхі ці значна пазней, – у будучыню. Гэта неабходна, каб падкрэсліць асаблівую ролю апавядальніка, які глядзіць на сябе, маладога, і сваё пакаленне з troхі паблажлівай усмешкай, нярэдка з гумарам. Менавіта такі аўтарскі погляд не дазваляе збіцца на сентыментальнасць і меладраматызм, заўсёды прысутныя ў творах пра каханне. Вось як сумяшчае розныя часы аўтар: “...ён марудзіў і не пабег трыццаць кіламетраў пехатой адразу з цягніка, як часта рабіў гэта пазней” (7). У фразе, якая стаіць на самым пачатку твора, хаваецца і псіхалагічны парадокс, што адразу інтрыгуе чытача: чаму герою, думаючы пра каханую (літаральна з першых сказаў аповесці), не імкнецца да яе, а ўжо потым будзе бегаць?

Паблажліва-іранічны аўтар і тады, калі паказвае, як проза жыцця разбурае юнацкую романтику. Атрымаўшы грошы ад Сашы, Пятро вырашае іх не траціць, пакінуць на памяць пра каханую. Ідуць узвышаныя, пафасныя разважанні маладога чалавека, які сам ганарыцца сваёй духоўнасцю. А потым – стылёва зніжаны канстатацыя рэалій жыцця: “Але абставіны прымуслі яго пазней парушыць зарок і купіць за гэтыя грошы сабе чаравікі, бо старыя за час падарожжа зусім стапталіся” (34).

Ідучы ад Сашы да бацькоў, Пятро пачуў пра пачатак вайны ў Еўропе, яшчэ не ведаючы пра яе будучы сусветны характар: “Перадавалі на радыё, што Гітлер напаў на Польшчу. Там ваююць... Дзядзькі баяцца, каб на нас не пайшоў... Кажуць, што ён хоча забраць Польшчу, каб да нашай граніцы дайсці...” (40). Пятро з юнацкім бяздумным максімізмам аспрэчвае справядлівыя сумненні і мудрую абачлівасць сталых людзей, відаць, унутрана паставіўшыся да іх асяцяронасці з іроніяй: “Што ты?! Мы толькі

дагавор заключылі! Такі дагавор! Аб ненападзе і дружбе!” (40). Прычым патаемна Пятро, як і многія тагачасныя юнакі, марыў пра вайну, бо “прагнуў гераічнага подзвігу і лічыў, што героем можна стаць толькі на вайне” (40).

Мінулі восень і зіма. Пятро ездзіў на пераддипломную практыку ў Заходнюю Беларусь, якая пасля 17 верасня 1939 г. далучылася да Савецкай: “Там усё было незвычайнае: людзі, якія дваццаць гадоў пражылі ў няволі, іх расказы аб барацьбе, звычай... <...> Усё гэта хвалявала малодую цікаўную натуру Пятра, рабіла жыццё разнастайным, багатым на ўражанні...” (41). Гэта ўсё – перажыванні самога аўтара.

Наступнай вясной (1940 г.) нашмат пасталелы Пятро, пачуўшы паведамленне пра ўступленне немцаў у Парыж, па-сапраўднаму ўстрывожыўся. Ён ужо жанаты з Сашай, і не мара пра подзвігі, а клопат пра блізкага чалавека валодае яго пачуццямі: “Вайна, яе ўяўная рамантыка можа вабіць толькі дзяцей і юнакоў: для чалавека, які зразумеў сэнс жыцця і ўведаў шчасце, вайна не можа не быць страшнай і агіднай” (54). Так імклівы час і зменлівыя абставіны жыцця, прычым і ў сусветным маштабе, і ў асабістым, хутка пазбаўляюць хлапца юнацкай наіўнасці. Праўда, Пятро па-ранейшаму верыць у магутнасць Чырвонай Арміі, упэўнены, што “калі вораг нападзе, то будзе разбіты адразу, за які тыдзень – два” (55). Ніхто тады не прадчуваў свой лёс. Хоць Саша, яшчэ не ўяўляючы рэальнасць вайны, прызнавалася, што баіцца яе. А Пятро ўжо не радаваўся, калі яго забіралі ў армію, куды год таму ён так імкнуўся. Трывожнае пачуццё ў аповесці нарастае спакваля, паступова, кантрастуючы з асабістым шчасцем закаханых.

Неабходна звярнуць увагу яшчэ на адзін момант, на які не адгукнуліся ранейшыя крытыкі. Ужо ў пачатку твора, калі героі сустрэліся на месцы першай працы Сашы (раней, будучы студэнтамі, закаханыя бачыліся толькі ў Гомелі), яны адзначаюць змены адно ў адным. Безумоўна, змяніўся статус Сашы. Але іншае і іх стаўленне да побыту. “Пятро ў кожнай з’яве шукаў сімвалічнага. Дагэтуль ён ніколі не сядзеў з ёй за адным сталом” (13). Нават такі факт яго хвалюе. Ніколі да таго яны не гаварылі і пра грошы (які кантраст з сучасным пакаленнем!). Пятро, яшчэ студэнт, з некаторай трывогай фіксаваў меркантильныя, на яго думку, перамены ў Сашы (а яна проста клапацілася пра каханага), бо да гэтага яна здавалася яму ва ўсім незвычайнай, летуценнай, і яму не хацелася, каб яна рабілася падобнай да іншых дзяўчат.

Пятро ў іх першую сустрэчу пасля змены Сашынага статусу адчуў сілу яе характару, убачыў тое, што не заўважаў падчас спатканняў у гора-

дзе: тады былі жарты, дэманстрацыі дасціпнасці, размовы пра прачытаныя кнігі, фільмы, пра вучобу, выкладчыкаў, сяброў. Прычым і Саша баялася змен у сябру, хацела, каб ён заставаўся такі, як у Гомелі, не жадала змяняць адносіны: “Я не хачу, каб ты стаў, як усе... я мару, каб ты заўсёды быў вольны такі... далёкі, жыў у маіх марах – і ўсё. Я баюся, што, калі здарыцца інакш, гэта знішчыць тое светлае, што ў нашых адносінах, што ў маёй душы...” (20). Гэта адно з самых яркіх псіхалагічных назіранняў у беларускай літаратуры. Ніхто з крытыкаў не звярнуў на яго ўвагу. Ёсць рэдкі тып людзей, для якіх жыццё ў марах больш прыцягальнае, чым рэальнае існаванне, і разбурэнне мар, умяшанне побыту яны ўспрымаюць пакутліва. Менавіта такімі былі мае бацькі, асабліва маці. З роду веткаўскіх старавераў, яна вызначалася выключнай стрыманасцю ў выяўленні пачуццяў і не проста сціпласцю ў запатрабаваннях і паводзінах, а аскетызмам. Напрыклад, яна ніколі не танцавала, хоць мела добрую паставу і рухалася лёгка і вытанчана. Ёй ніколі нічога не было патрэбна для сябе асабіста. Жыццё, безумоўна, уносіла карэктывы, у тым ліку ў матэрыяльную сферу: з цягам часу давялося клапаціцца і пра грамадскі прэстыж (а значыць, адпаведна апранацца). Турботы пра мужа, догляд за чатырма дзецьмі, шматлікімі родзічамі – Марыя Філатаўна заўсёды шчодро дзялілася і часам, і чалавечым цяплом, і матэрыяльнымі сродкамі.

Як і яго герой, І. Шамякін ідэалізаваў сваю жонку, цаніў яе мудрасць і жыццёвы вопыт. Сёння, аглядаючы ў памяці жыццё бацькоў, я магу ўпэўнена сказаць: іх шлюб быў сапраўды шчаслівы, гарманічны, выключна светлы ва ўсім. Аповесць “Непаўторная вясна” ўзнаўляе яго пачатак.

Ідэальнае і прагматычнае па-рознаму суадносяцца і ў творы. Сам Пятро, хоць зусім нядаўна баяўся, каб Саша не зрабілася “як усе”, пачынае пераконваць яе ў адваротным, убачыўшы нежаданне сяброўкі да развіцця іх адносін. Аўтар падводзіць пад сваё мужчынскае перакананне філасофскую базу: «Наіўнае юнацтва! Табе здаецца, што ты выключнае, што ты самае разузнае, мудрае, не падобнае на ўсіх, і жаданні ў цябе недасягальныя! Не адразу да цябе прыходзіць разуменне, што “як усе” – гэта не дакор; мудрасць, разузнасць і чалавечая вартасць якраз у тым, каб раўняцца на ўсіх – на людзей, на калектывы, на чалавецтва. Не адразу ты пачынаеш разумець, што характэрнае не ў тваіх незямных марах, не ў тваім імкненні да выключнасці, а ў жыцці людзей і што людзі выпрацавалі самае прыгожае, высакароднае, карыснае, разузнае і ў навуцы, і ў мастацтве, і ў адносінах паміж сабой – у ка-

ханні, у сям'і. З разумення гэтых надзвычайна простых ісцін і пачынаецца твая сапраўдная сталасць, юнак» (21).

Тым не менш нават словы муж і жонка гучалі для закаханых у іх першую ў аповесці сустрэчу груба, непрыемна, крыўдна. Але ўсё змянілася вясной наступнага года, калі яны сапраўды сталі мужам і жонкай. Словы здаліся прыгожымі, а сам Пятро стаў ганарыцца тым, што ён муж.

Героі пасталелі пад уплывам жыццёвых абставін. Саша на месцы працы мела справу выключна з сямейнымі людзьмі: *“Рэдка выпадала ноч, каб яе не выклікалі да парадзіхі”* (54). Гэта не дзіва, бо Саша працавала не на адну вёску, а на сельсавет, які ўключаў некалькі паселішчаў. Маладая акушэрка пастаянна назірала побыт сямейных людзей, задумвалася і пра ўласнае жыццё. У такім напружаным рытме стала не да дзвочых мар. У Пятра інакш: агульная трывожная атмосфера часу міжволі звяртала да спрадвечных каштоўнасцей – перш за ўсё да сям'і. Быў і страх страціць Сашу, калі яна расказала, як сваталіся да яе і як сама яна прасілася на фінскую вайну.

Велізарнае значэнне аповесці І. Шамякіна не толькі ў апісанні юнацкіх пачуццяў, хоць крытыкі настойваюць на гэтым, але перш за ўсё ў перадачы ўключанасці лёсу адзінак у лёс пакалення, у рытм часу, у гісторыю.

Пенталогія ахоплівае вялікі адрэзак часу і ўлічвае значны гістарычны вопыт народа. Ад адной часткі да другой змяняецца арэна дзеянняў герояў і іх суб'ектыўныя ўяўленні пра магчымасці актыўнага ўмяшання ў жыццё, змяняюцца суадносіны паміж суб'ектыўным фактарам і аб'ектыўнымі абставінамі сацыяльнага быцця. У першай аповесці *“Непаўторная вясна”* героі цалкам у палоне юнацкіх пачуццяў, жыцця асабістага, хоць знешнія фактары ўжо ўваходзяць у іх быццё і паступова змяняюць яго. Дзве аповесці *“Начныя зарніцы”* і *“Пошукі сустрэчы”* расказваюць пра часы акупацыі на радзіме Пятра і Сашы, што патрабуе ад герояў асаблівых намаганняў у барацьбе, а значыць, у змяненні знешніх абставін, якія ўрэшце прывялі да перамогі. У цэнтры пенталогіі – трэцяя аповесць *“Агонь і снег”* і апошняя аповесць *“Мост”*, дзе героі, асабліва Пятро Шапятовіч, адчуваюць поступ гісторыі, бо самі – свядомыя яе рухавікі.

У пенталогіі з выключным пісьменніцкім умельствам паказана, як у новых жыццёвых абставінах героям даводзіцца змяняць свае пазіцыі, змяняць знешнія контуры паводзін: спачатку гэта пераход ад вучнёўства да самастойнай працы, ад юнацкай закаханасці да жыцця сям'ёй, потым – надзвычай складанае прывучэнне сябе да ваенных абставін, а ў аповесці *“Мост”* – вяртанне да мірнай працы і новае прывучэнне сябе

да сямейнага ладу. Структура вялікага рамана мае форму хвалі. Выключна праўдзівая карціна даваеннага, ваеннага, пасляваеннага жыцця дасягаецца дзякуючы ўдаламу ансамблю дзейных асоб, перапляценню іх лёсаў: маці найлепшага сябра Пятра Сяні Пясоцкага працуе з Сашай, яна ж выратаўвае ад смерці самога Пятра, калі ён трапляе ў родныя мясціны; Лялькевіч, да каго Пятро адчуваў рэўнасць, робіцца ўрэшце яго блізім сябрам; Антаніна, з якой Пятро здрадзіў Сашы, – аб'ект кахання Сяні і ўрэшце жонка невіснага Шапятовічу Сцяпана Кідалы і інш.

Рэчаіснасць у творы лёгка пазнавальная, але прастора не здаецца лакальнай дзякуючы ўключэнню ў вясковы пейзаж гарадскога – Гомеля, Мурманска – і местачковага. А галоўнае, дзякуючы пастаяннай прысутнасці праз асобныя дэталі і згадкі падзей саюзнага і сусветнага маштабу і іх уплыву на лёс персанажаў. Героі, асабліва Пятро, не толькі назіраюць, але і глыбока перажываюць усё новыя і новыя супярэчнасці ў сацыяльным жыцці людзей. Разам са сцэнамі шматлікіх кантактаў герояў паміж сабою не меншае значэнне маюць у творы эпізоды іх духоўнай адзіноты, а лепш сказаць, іх унутраных кантактаў з усім, што адбываецца ў краіне і ў свеце, – работа душы. Асабліва гэта тычыцца галоўнага героя – Пятра Шапятовіча. У творы своеасабліва чаргуюцца розныя формы выкладу: аповед ад імя аўтара, дзённік галоўнага героя, а таксама вельмі характэрны менавіта для І. Шамякіна нарратыўны прыём, калі аўтар надзвычай уважліва назірае за дзеяннямі любімага персанажа і глядзіць на жыццё яго вачыма, што стварае эфект стэрэаскапічнасці карціны свету.

Дзеянне пенталогіі развіваецца ў незвычайных, выключных абставінах, але адначасова выводзіць пачуцці і думкі чытача за межы дадзеных месца і часу, паколькі героі часта ў думках звяртаюцца адно да аднаго. Вайна – своеасаблівы рубаж, якім вывяраюцца многія рэчы, у тым ліку этычныя. Гэта настолькі трагічны і незвычайны для народа гістарычны перыяд, што ён намнога павялічвае дыстанцыю часу, нездарма ў герояў пасля вайны ствараецца ўражанне, што яны пасталелі гадоў на дваццаць. Час згушчаецца, у выніку герой праходзіць не толькі перыяд біяграфічнага развіцця, але і асаблівы, таксама згушчаны, працэс спазнання. Паліфанізм твора вынікае з жывой і дзейнай ваеннай і працоўнай практыкі людзей, у выніку чаго можна гаварыць пра галоўны вынік пенталогіі: мастацкі паказ набыцця народам новага гістарычнага вопыту.

Таццяна ШАМЯКІНА,
доктар філалагічных навук, прафесар.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Мікола ТРУС

МАКСІМ ТАНК І УКРАЇНСКАЯ ЛІТАРАТУРНАЯ ГРУПА “ТАНК”: ТЫПАЛОГІЯ, КАНТАКТЫ, РЭЦЭПЦЫЯ

Мінулы юбілейны год аднаго з класікаў беларускай літаратуры Максіма Танка быў пазначаны шэрагам знакавых мерапрыемстваў рэспубліканскага маштабу, мноствам цікавых публікацый, вызначэннем новых кірункаў даследавання жыцця і творчасці пісьменніка. Што і казаць: пры ўсёй знакамітасці і вывучанасці паэт шмат у чым застаецца невядомым, маладаследаваным, загадкавым. Як нам падаецца, аўра загадкавасці акружае і яго псеўданім.

Гісторыя беларускай літаратуры дае безліч прыкладаў псеўданімаў пісьменнікаў, плён збіральніцкай працы Янкі Саламевіча ў гэтым наглядна пераконвае.

Выбар творчага імя абумоўліваецца рознымі фактарамі (сацыяльнымі, палітычнымі, часавымі, сітуацыйнымі, эстэтычнымі), але ў большасці выпадкаў яны трымаюцца за нацыянальную культурную традыцыю, вельмі рэдка матывуюцца і тлумачацца ўплывам міжкультурнага дыялогу.

Літаратурны псеўданім Яўгена Іванавіча Скурко – *Максім Танк* – сёння ўспрымаецца праз прызму не этымалогіі, а звыкласці гучання, што асацыюецца з багатай творчай спадчынай і актыўнай грамадскай дзейнасцю класіка беларускай літаратуры.

Паэту неаднойчы даводзілася тлумачыць свой выбар, апеляваць пры гэтым і да аўтабіяграфічных старонак нацыянальнага і сацыяльнага змагання, і да вопыту сусветнага пісьменства. Паводле прызнання ў адным з інтэрв’ю, *“Максім – гэта ад Горкага, пад уплывам якога мы ўсе тады знаходзіліся”* [4]. Разгорнутае тлумачэнне чытаем у лісце да Марыі Шыкуць ад 10 снежня 1991 г.: *«Псеўданім свой я выбраў не толькі таму, што мне, як танку, ва ўмовах былой Заходняй Беларусі трэба было прабівацца праз розныя акупацыйныя і цензурныя перашкоды, але і таму, што ўсе віды флары былі разабраны маймі папярэднікамі і сябрамі. Прыгадайце толькі: Колас, Гушча, Чарот, Крапіва, Бярозкін, Васілёк і г. д.*

Ды слова “танк” больш асацыіруецца з адной са старэйшых форм японскай паэзіі – “танк” – “танка” (пяцірадковы нерыфмаваны верш). Як бачыце, псеўданім гэты мае пэўнае дачыненне і да літаратуры. Ды ад псеўданімаў, як і ад прозвішчаў, нельга патрабаваць, каб яны адпавя-

Максім Танк. 1932 г.

далі сваім гучаннем, бо тады Максім Горкі павінен быць горкім, Міхаіл Галодны – галодным, Змітрок Бядуля – бядулем, Якуб Колас – коласам, Кузьма Чорны – чорным і г. д. А што да зброі знішчэння, дык ёю можа быць і кавенька, на якую абапіраемся, і нож, якім кроім хлеб, і агонь, падораны нам Праметэем, і многія дзяржаўныя сімвалы, і нат пярэ» [10, с. 698].

Змагарніцкі настрой паэта ў заходнебеларускім перыядзе творчасці падмацаваны шэрагам іншых псеўданімаў: *Аўгень Бура, А. Граніт, А. Сівер*.

Дазволім сабе выказаць суб’ектыўнае меркаванне: у прызнаннях паэта наконт выбару псеўданіма *Максім Танк* заўсёды адчуваецца хітрынка, лёгкая інтрыга, недаказанасць. Гэта можна патлумачыць пачуццём гумару, мастацкім адчуваннем меры “прыадкрыцця” таямніцы літаратурнага імя і іншымі аргументамі інтравертнага характару. Шматфарбная карціна культурнай эвалюцыі славянскіх народаў міжваеннага перыяду выводзіць на магчымыя вектары тлумачэння, падказаныя абставінамі тагачаснага нацыянальнага жыцця і міжкультурнага дыялогу, палілогу.

Мікола Валянцінавіч Трус – літаратуразнаўца. Кандыдат філалагічных навук (2000), дацэнт (2004). Загадчык кафедры беларускай філалогіі Беларускага дзяржаўнага тэхналагічнага ўніверсітэта. У 1998 – 2000 гг. – дырэктар Літаратурнага музея Максіма Багдановіча. Памочнік старшыні Савета Рэспублікі Нацыянальнага сходу Рэспублікі Беларусь (2002). Двойчы стажыраваўся ва Універсітэце Я. А. Коменскага ў Браціславе. З 1996 да 2011 г. працаваў у БДУ. Займаецца параўнальным літаратуразнаўствам, даследуе гісторыю літаратур і культур славянскіх народаў, беларускую літаратуру ў агульнаславянскім кантэксце, праблемы ўдасканалення навучальнага працэсу пры выкладанні літаратуразнаўчых дысцыплін у сярэдніх школах і ВНУ. Аўтар-складальнік (у суаўтарстве) прац “Архіўныя матэрыялы да жыцця і творчасці Максіма Багдановіча” (1996, 1997), “Югаславянскія літаратуры і культуры: вучэбны дапаможнік для студэнтаў філалагічных факультэтаў” (1999). Навуковы рэдактар, адзін са складальнікаў энцыклапедыі “Максім Багдановіч” (2011). Аўтар манаграфіі “Янка Купала ў Славакіі” (2012), некалькіх навучальных дапаможнікаў, каля 200 артыкулаў у айчынных і замежных навуковых выданнях.

МАКСІМ ТАНК І ГАЗЕТА “БЕЛАРУСКАЕ ЖЫЦЦЁ”

Шукаючы іншую версію паходжання псеўданіма *Максім Танк*, мы звярнуліся да першавытокаў. Як вядома, так Яўген Скурко ўпершыню падпісаўся пад вершам “Заштрайкавалі гіганты-коміны” ў газеце “Беларускае Жыццё”.

Інфармацыю пра выданне знаходзім у зборах Беларускага дзяржаўнага архіва-музея літаратуры і мастацтва (БДАМЛМ) і публікацыях Сяргея Панізьніка. У фондах БДАМЛМ захоўваецца дакумент пад назвай “Абвінаваўчыя акты па справе ўдзелу М. Танка ў акцыях КПЗБ і КСМБ” (фотакопіі) [2]. Паводле яго, газета-аднадзёнкі “Беларускае Жыццё” была выдадзена 7 красавіка 1932 г. у Львове ў друкарні Інстытута Стаўрапіі (Instytut Staurapii we Lwowie), рэлігійнай арганізацыі, якая ў 1920 – 1930-я гг. апекавалася ўкраінскім друкам. Рэдактарам і выдаўцом быў “якісьці” Я. Савіцкі (J. Sawicki).

У змесце выдання вылучаны артыкулы, каратка ахарактарызаваныя некаторыя з іх: “Ад рэдакцыі”, дзе вядзецца гаворка пра тое, што “аднадзёнкі будзе незалежным органам беларускіх працоўных мас, які будзе ваяваць з уціскам”; “Да абароны ТБШ”; “Заштрайкавалі гіганты-коміны” з подпісам “Максім Танк” і інш.

Дакумент сведчыць: “Следчы адзел у Львове ўстанавіў, што прозвішча рэдактара і выдаўца Я. Савіцкага было фіктыўнае. Названы Савіцкі даставіў у друкарню Стаўрапіі гатовыя матрыцы і загадаў друкаванне аднадзёнкі, аплаціў загадзя. Пасля таго, як наклад гэтай аднадзёнкі быў забраны, вышэйназваны больш у друкарню не з’яўляўся” [2, с. 4].

Сяргей Панізьнік яшчэ ў 1960-я гг. пазнаёміўся з арыгіналам выдання ў Дзяржаўным архіве Львоўскай вобласці. Тыраж аднадзёнкі “Беларускае Жыццё” складаў, паводле звестак даследчыка, 1500 асобнікаў.

Тое, што выхад “Беларускага Жыцця” не спарадычная з’ява, а ў пэўнай ступені паказчык сістэмных беларуска-ўкраінскіх сувязей у 1930-я гг., засведчыў выхад у Львове 12 ліпеня 1932 г. яшчэ адной газеты такога кшталту – аднадзёнкі “Жыццё”,

увесь тыраж якой быў канфіскаваны. С. Панізьнік прыгадвае таксама публікацыі твораў М. Танка ва ўкраінскіх часопісах “Обрії” (1936, № 12) і “Назустріч” (1936, № 7-8) [8].

Украінскі вектар мастакоўскіх сімпатый М. Танка замацаваўся ў дэбютным зборніку “На этапах” (Вільня, 1936), зачынны верш якога “Эх, вы песні, мае песні...” суправаджаецца радкамі Т. Шаўчэнкі [12, с. 1]. Верш “Вянок”, змешчаны ў гэтым выданні [12, с. 101], у публікацыях пазнейшага часу пачынаюць радкі: “*Прысвячаю рабочым Кракава і Львова, расстраляным паліцыяй на дэманстрацыі ў 1936 г.*” [9, с. 43; 11, с. 25].

Факт выдання газеты ў Львове, удалечыні ад Вільні, не можа не зацікавіць. Пра шырокую геаграфію стасункаў паэта ў 1930-я гг. сведчаць яго ўспаміны. У дзённікавых запісах “Лісткі календара” М. Танк у 1938 г. прыгадваў газету “Барацьба”, “якая ў 1932 г. выдавалася ў Берліне і рассылалася па пошце” [1, с. 2], пісаў пра сваё супрацоўніцтва з нелегальным беларускамоўным выданнем, а таксама абставіны яго распаўсюджвання ў Заходняй Беларусі: “*Друкавалася газета на такой тонкай паперы, што лёгка змяшчалася ў звычайным канверце. І таму паліцыя доўга не магла перахапіць усіх каналаў, на якія яна распаўсюджвалася, бо трэба было праверыць амаль усю карэспандэнцыю на пошце*” [1, с. 2].

Такім чынам, дакументы пацвярджаюць шырокія міжнародныя стасункі заходнебеларускага руху, асаблівую падтрымку з боку ўкраінцаў. Сілавое поле ўкраінскага прыцягнення заклікае пазнаёміцца з культурным жыццём братняга народа 1920 – 1930-х гг., акрэсліць, якім яно было па-за межамі метраполіі.

УКРАЇНСКАЯ ДЫЯСПАРА МІЖВАЕННАГА ПЕРЫЯДУ

Адным з важных цэнтраў украінскай дыяспары была Прага, існуе паняцце “пражская школа” ўкраінскай літаратуры, якая ў многім вызначала аблічча інтэлектуальнай эміграцыі. Гэтую тэму мы ўжо асвятлялі на старонках часопіса “Роднае слова” (2010; №№ 3, 8, 9).

“Пражская школа” аб’яднала шэраг яркіх паэтаў, чья творчасць вызначаецца светапогляд-

Юрый Ліпа.

най, стылёвай і тэматычнай роднасцю: Юрыя Дарагана, Яўгена Маланюка, Леаніда Мосендза, Юрыя Клена, Алега Ольжыча, Алексу Стэфановіча, Алену Тэлігу, Аксану Лятурынскую і інш.

Творчае ядро “пражскай школы” склалі ўдзельнікі і сведкі нядаўніх маштабных падзей, катастрафічных зрухаў у Расійскай імперыі і ўсёй Еўропе: Першая сусветная вайна, трагічнае змаганне за незалежную Украіну ў 1917 – 1920 гг.

Перадгісторыя “пражскай школы” пачыналася ў Польшчы ў пачатку 1920-х гг. У маі 1922 г. група пісьменнікаў разам з літаратурна-мастацкім згуртаваннем “Вінок” выпрацавала агульную праграму і супольна пачала выдаваць часопіс “Веселка” (1922 – 1923).

Зважаючы на палітычны пераслед, абставіны нацыянальнай нецярпімасці ў Польшчы ў адносінах да ўкраінцаў, большасць пісьменнікаў у хуткім часе перабралася ў Чэхаславакію. Творчае фарміраванне самабытных талентаў адбывалася ў 1920-я гг. у сталіцы Чэхаславакіі, дзе большасць пералічаных аўтараў атрымлівала адукацыю: у Карлавым універсітэце, Украінскім вольным універсітэце, Украінскай сельскагаспадарчай акадэміі ў Падэбрадах, Украінскім вышэйшым педагагічным інстытуце імя М. Драгманава, Украінскай студыі пластычнага мастацтва.

ВАРШАЎСКАЯ ЛІТАРАТУРНАЯ ГРУПА “ТАНК”

Пасля вучобы ў Чэхаславакіі нямала прадстаўнікоў “пражскай школы” апынулася за межамі гэтай краіны: у Варшаве, Львове, Лондане, Парыжы, Берліне і іншых гарадах Еўропы.

У лютым 1929 г. у сталіцы Польшчы была арганізавана літаратурная група* “Танк”, куды ўвайшлі самабытныя вядомыя пісьменнікі, загартаваныя грамадска-палітычнай барацьбой: Ю. Ліпа, Я. Ма-

ланюк, П. Зайцаў, А. Каламіец, Н. Лівіцкая-Халодная і інш. У якасці вызначальнага ідэйнага кірунку творчасці “Танка” даследчыкамі называецца “радыкальная сепарацыя ад расійскай культуры, ідэя вялікадзяржаўнасці (украінскай), культ гераізму і шляхетнасці, барацьба з масавізмам, канструктывізм і культ энергіі” (А. Янчук), а таксама барацьба з правінцыйнасцю, маларасійскай шарачковасцю, слязлівай лірычнасцю.

Названая суполка праіснавала ўсяго некалькі гадоў. Яе справу прадоўжыла ў 1933 г. літаратурная група “Варяг” (ад назвы выдавецтва) або “Ми” (ад назвы часопіса).

Ідэйнымі натхняльнікамі і арганізатарамі варшаўскай групы “Танк” былі Юрый Ліпа і Яўген Маланюк.

Юрый Ліпа (Юрій Липа) – паэт, празаік, публіцыст, грамадскі дзеяч. Адзін з ідэолагаў украінскай эміграцыі. Пераемнік творчасці і актыўнай грамадска-палітычнай дзейнасці свайго бацькі Івана Ліпы. Працаваць на ніве мастацкага пісьменства і нацыянальнага руху пачаў у 1917 г. Медык па прафесіі.

Пасля заканчэння Познанскага ўніверсітэта (1929) Ю. Ліпа перабраўся на сталае жыхарства ў Варшаву, дзе адкрыў уласную тэрапеўтычную практыку. Як прыхільнік фітатэрапіі стажыраваўся ў прафесара Віленскага ўніверсітэта Яна Мушынскага. На ягоным навуковым рахунку медыцынскія працы “Фітатэрапія” (1933; аўтар уступнага артыкула – прафесар Я. Мушынскі), “Лекі пад нагамі” (1943), шэраг публікацый у польскіх навуковых часопісах 1930-х гг.

Пра творчую рэалізацыю пісьменніка сведчаць паэтычныя зборнікі “Светласць” (“Світлість”, 1925), “Суровасць” (“Суворість”, 1931), “Верую” (“Вірую”, 1938), раман “Козакі ў Масковіі” (“Козаки в Московіі”, 1934), зборнік навел “Нататнік” (“Нотатник”, 1936 – 1937), зборнік літаратуразнаўчых эсэ “Бой за ўкраінскую літаратуру” (“Бій за українську літаратуру”, 1935).

Юрый Ліпа стварыў героя новага тыпу – ідэйнага, мэтанакіраванага інтэлігента, чалавека, які паядноўвае тыповыя рысы свайго народа і еўрапейца XX ст.

Пазіцыя пісьменніка яскрава перададзена ў яго артыкулах пра варшаўскую літаратурную групу “Танк”. Ю. Ліпа прадбачліва іранізаваў з намаганняў літаратуразнаўцаў акрэсліць светапоглядную і эстэтычную пазіцыю ўкраінскіх пісьменнікаў у звыклым паняццевым і тэрміналагічным рэчышчы: «*Вы хочаце, пэўна, мець назву гэтага літаратурнага светапогляду, хацелі б яго пранумараваць і пакласці ў скрынку з “ізмамі”*». Насуперак “чаканню” пісьменнік дэкларуе непакіснасць трох каштоўнасцей: “*Украінская Дзяржаўнасць!*”; “*Людзі творчасці, працы, энергіі!*”; “*Жыццё!*”.

* Украінскія даследчыкі датычна літаратурнай групы “Танк” нярэдка ўжываюць таксама вызначэнні *аб’яднанне, таварыства* і інш.

У тэзісным выкладзе ролю нацыянальнага літаратара і яго чытача-брата ў новых гістарычных умовах Ю. Ліпа бачыў наступным чынам:

“Не смеюць марш дзяржаўнасці забыць Украінцы, – прапаленыя павінны быць да глыбіні душы іх душы тым маршам”.

“Чытач-брат – гэта значыць чытач жывы духам, які паралельна жыве з пісьменнікам, жыццё якога пісьменнік завяршае ў працоўстве, у краісе, у паўнаце мары, а ён у сваю чаргу завяршае мару паўнатаю дзейнасці”.

“Толькі людзі жыцця, людзі чыну, людзі Дзяржаўнасці, гэтага сінтэзу гераізму, гаспадарнасці і волі! Дух здабыцця, вера ў сябе і жыццё – гэта і ёсць той характар, які вызнае за свой Дзяржаўная літаратура”.

Яўген Маланюк* (Євген Маланюк; 1897 – 1968) у гісторыі ўкраінскага пісьменства засведчаны як паэт, празаік, публіцыст, літаратурны крытык. Удзельнік Першай сусветнай вайны, змагар за незалежнасць Украіны. З 1920 г. у эміграцыі (Польшча, Чэхаславакія, ЗША).

Першы зборнік вершаў “Стылет і стыло” (“Стилет і стилос”, 1925) выйшаў у Падэбрадах (Чэхаславакія) і стаў адметнай з’явай у нацыянальнай літаратуры. Рэнамэ паэта-змагара, моцнай духам асобы, нацыятворцы падмацавала наступная паэтычная кніга “Гербарый” (“Гербарій”; Гамбург, 1926).

Варшаўскі перыяд жыцця Я. Маланюка пазначаны паэтычнымі кнігамі “Зямля і жалеза” (“Земля й залізо”; Парыж, 1930), “Зямная Мадонна” (“Земна Мадонна”; Львоў, 1934), “Пярсцёнак Палікрата” (“Перстень Полікрата”; Львоў, 1939), “Выбраныя вершы” (“Вибрані поезіі”; Львоў, Кракаў, 1943). На гэты час прыпадае знаёмства з прадстаўнікамі польскай літаратурнай групы “Скамандрыты” Ю. Тувімам, Я. Івашкевічам, Я. Леханем і іншымі, якія высока цанілі творы ўкраінскага майстра пера, перакладалі іх на польскую мову.

Грамадазнаўчыя погляды Я. Маланюка сталі вядомы ў Беларусі дзякуючы перакладу эсэ “Маларасійства” (1959), зробленаму В. Рагойшам [6, с. 239 – 254] на хвалі вяртання спадчыны патрыёта-выгнанца ў інфармацыйна-культурную прастору Украіны-метраполіі на пачатку 1990-х гг. Пераклад беларускага даследчыка здзейснены на аснове публікацыі ў газеце “Літаратурна Украіна” (1990, 13 верасня).

Многія думкі, выказаныя Я. Маланюком, дакладна праецыруюцца на гісторыю Беларусі, праблему нацыянальнай самаідэнтыфікацыі. Як адзначаў В. Рагойша ў прадмове да публікацыі, «многія палажэнні гэтага эсэ, сама праблема маланароднасці (ма-

лаўкраінскасці, малабеларускасці) актуальныя і для сучаснага беларускага грамадства, заражанага вірусамі касмапалітызму і “тутэйшавізму”...» [6, с. 239].

Паказальныя самі па сабе назвы зборнікаў “танкаўскага” перыяду паэтаў: “Суровасць” (1931) Ю. Ліпы і “Зямля і жалеза” (1930) Я. Маланюка. Дэклараваная і спраўджаная моц духу навідавоку пераклікаецца з псеўданімам *Максім Танк*.

Мы спынімся толькі на некаторых “фармальных” прыкметах тыпалагічнай блізкасці, на наш погляд, дастатковых для таго, каб акрэсліць прадметнасць гаворкі і патэнцыял праблематыкі для навуковых даследаванняў.

Тэма беларускай прысутнасці ў Варшаве 1920 – 1930-х гг. – матэрыял малавядомы, але перспектыўны для вывучэння. У гэтым пераконвае нядаўняе манаграфічнае даследаванне “Узаемасувязі беларускай і ўкраінскай дыяспар у міжваенны перыяд” В. Коваль [5]. Асобны аб’ект вывучэння – культурнае пасярэдніцтва ў беларуска-ўкраінскім дыялогу азначанага перыяду, найперш польскае, чэшскае, славацкае і інш.

УКРАЇНСКАЯ ВЕРСІЯ ПАХОДЖАННЯ

ПСЕЎДАНІМА МАКСІМ ТАНК: СПРОБА АБГРУНТАВАННЯ

На аснове прыведзеных фактаў можна зрабіць некаторыя высновы:

1. У гісторыі літаратуры быў прэцэдэнт назвы “Танк”, які папярэднічаў выбару псеўданіма Яўгенам Скурко.

2. Украінская літаратурная група “Танк” была створана ў Варшаве, сталіцы агульнай дзяржавы і для Заходняй Беларусі, і для Заходняй Украіны.

3. Літаратурную групу “Танк” складалі вядомыя пісьменнікі – яркія прадстаўнікі ўкраінскага нацыянальна-вызваленчага руху міжваеннага перыяду. Іх творчасць мела шырокі міжнародны розгалас і прызнанне.

4. Паміж украінскімі і беларускімі дзеячамі ў 1930-я гг. існавалі дастаткова цесныя сувязі, узаемападтрымка, іх аб’ядноўвалі тыпалагічна блізкія палітычныя, літаратурныя, культурныя задачы.

5. На час першай засведчанасці псеўданіма *Максім Танк* у львоўскай газеце-аднадзёнцы “Беларускае Жыццё” ўкраінская літаратурная група “Танк” перастала існаваць, а яе былыя прадстаўнікі прымкнулі да выдавецтва (часопіса).

Псеўданім беларускага паэта быў засведчаны тады, калі аднайменная ўкраінская літаратурная група ўжо практычна спыніла сваё існаванне, што магло сведчыць пра творчую пераемнасць, ідэйную блізкасць, а магчыма, і пра ўдзячнасць з беларускага боку за падтрымку.

Шматгадовае ігнараванне такой версіі паходжання псеўданіма класіка беларускай літаратуры можна патлумачыць крайняй табуіраванасцю тэмы ўкраінскай эміграцыі ў савецкі перыяд. ▶

* Для знаёмства са стылем яскравага прадстаўніка і аднаго з лідараў украінскай літаратурнай суполкі “Танк” Я. Маланюка далей мы падаем падборку яго вершаў у перакладзе аўтара публікацыі М. Труса.

Яўген МАЛАНЮК

“ЧАМУ СТЫЛЕТАМ БЫЎ МОЙ СТЫЛАС”

Яўген Маланюк.

ДВА ВЕРШЫ НА АДНУ ТЭМУ

I

Усё было: свабода, кнігі,
Сядзіба... Паглынуў туман.
І вось мы на абломку крыгі,
Наўкола – люты акіян.
Мы двое, як Адам і Ева.
За гарызонтам – хваляў муць.
І ані голуб, ані чайкі
Ў высокім небе не мільгнуць.
Што ж засталася і якое
Нам цвердзі на вадзе чакаць?
Жалеза слабасці людское,
Любові золата, відаць...

II

Ўсё знікла: цішыня, свабода, хата, кнігі...
Растаяў дым, развееўся туман.
І вось мы двое на абломку крыгі,
Навокал нас бушуе акіян.
Ні голуб не ляціць, не крыкне чайка.
Сляпое неба змораю лягло.
Апошнія з людзей – Адам і Ева –
Пакутуем за кроў, за грэх, за зло.
Стыхія зжэрла ўсё. Пустэча поўні.
Што засталася нам? Дзе супакою цвердзь?
Жалеза жарсці, золата любові,
Каханне яснае, як смерць.

Спіс літаратуры

- 1. БДАМЛІМ. – Фонд 25. – Воп. 2. – Адз. зах. 20.
2. БДАМЛІМ. – Фонд 25. – Воп. 5. – Спр. 474.
3. **Збірнік статей і матэрыялаў**, прыуроченых 100-літньому ювілею з дня народжэння Юрыя Липі. – Івано-Франківск, 2000.
4. **З сэрца здабываць песні** : інтэрв’ю з Максімам Танкам // Вячэрні Мінск. – 1974. – 15 кастр. – С. 3.
5. **Коваль, В. У.** Узаемазвязі беларускай і ўкраінскай дыяспары ў міжваенны перыяд / В. У. Коваль. – Мінск : РІВШ, 2012.
6. **Маланюк, Я.** Маларасійства / Я. Маланюк; пер. з укр. мовы В. Рагойшы // Скарынніч : Літ.-наук. гадавік. – Вып. 2. – Мінск : Маст. літ., 1993. – С. 239 – 254.
7. **Неврлий, М.** Євген Маланюк : воскресіння / М. Неврлий // Украіна. – 1989. – 19 лист. – С. 6 – 7.
8. **Панізьнік, С.** Дзе нарадзіўся Максім Танк? / С. Панізьнік // Звязда. – 2012. – 15 верас. – С. 6.
9. **Танк, М.** Збор твораў : у 2 т. / М. Танк. – Мінск : Дзяржвыд БССР, 1958. – Т. 1 : Вершы і паэмы.
10. **Танк, М.** Збор твораў : у 13 т. / М. Танк. – Мінск : Беларус. навука, 2011. – Т. 12 : Лісты.
11. **Танк, М.** Ключ жураўліны / М. Танк. – Мінск : Беларусь, 1972.
12. **Танк, М.** На этапах / М. Танк. – Вільня : Друк. І. Баеўскага, Выданьне В. Труцькі, 1936.

Напружаны, нязломна-горды,
Жалезных імператар строф –
Вяду я вершы, як кагорты,
Ў абдоймы творчых катастроф.
А ззаду – кінуты Батурын,
Пахмурых зарываў аблуд, –
Яны ж металам – morituri –
Фанфараць прышламу салют.
Вагою, мускуламі стопы
Пружынсты чаканяць ямб –
Рэальнасці, а не утопій
Гучыць раскатны дыфірамб.
Вось – бліскам – булаву гранчасту
Наперад! – воля цішу рве.
Яшчэ не ўзлёт, але ўжо наступ,
І ён заслону разарве.
Шматкамі распадзецца морак,
І ты, нашчадак, не заснеш,
Як скрозь гадамі збіты порах
Разгорнецца прастор без меж.
Спасцігнеш ты, дзе сэрца міласць,
Якіх пагляд нагледзеў мэт,
Чаму стылетам быў мой стылас
І стыласам бываў стылет.

ЗЯМНАЯ МАДОННА

Як іанічная калона –
Ружовасць падарыў ёй Бог –
Хавае выпукласці лона
Ў лілеях рук, ў лілеях ног.
Малюся! Не абражу вокам
Двайнік Мадонны на зямлі.
Як пурпурам Венеры, сокам
Саромнасць твару абвялі.
І б’ецца кроў у сініх венах,
Як птах пад ветрам веснавым.
Ў якіх гатычных кантыленах
Навекі выпяваць мне гімн?
Там – Прыснадзеваю – Мадонна,
Тут, на зямлі, царуеш – ты
І ў пурпуровых згібах лона
Хаваеш перлы пекнаты.

Пераклаў з украінскай мовы Мікола ТРУС.

ГІМН ЗЕМЛЯКАМ – “ДАВЫД-ГАРАДОЦКІЯ КАНОНЫ” ГЕОРГІЯ МАРЧУКА

Георгій Марчук нарадзіўся 1 студзеня 1947 г. у Давыд-Гарадку на Століншчыне. Тут у 1965 г. закончыў школу, пачаў творчую працу ў мясцовым клубе, потым у Столінскім раённым клубе на розных пасадах: ад кіраўніка драматычнага гуртка, метадыста да мастацкага кіраўніка.

У 1973 г. Г. Марчук закончыў завочнае аддзяленне Беларускага тэатральна-мастацкага інстытута па спецыяльнасці тэатразнаўства. Праца асістэнтам рэжысёра на Беларусьфільме стала стартавай пляцоўкай, якая прывяла пачаткоўца ў вялікае мастацтва. Адчуваючы неабходнасць пашырэння ведаў для далейшага прафесійнага росту, амбітны асістэнт паехаў у Маскву, дзе на працягу 1975 – 1977 гг. вучыўся на Вышэйшых курсах сцэнарыстаў і рэжысёраў. З 1980 г. Г. Марчук ужо кінарэжысёр на “Беларусьфільме”. У 1981 – 1982 гг. загадчык літаратурнай часткі Тэатра-студыі кінаакцёра кінастудыі “Беларусьфільм”. У 1983 г. Г. Марчука прымаюць у члены Саюза пісьменнікаў СССР. У 1996 – 2002 гг. ён дырэктар выдавецтва “Мастацкая літаратура”. З 2003 г. галоўны рэдактар кінастудыі “Беларусьфільм”.

Першыя замалёўкі, а таксама гумарэскі, што сведчылі пра будучы талент творцы, з’явіліся ў столінскай раённай газеце “Навіны Палесся” ў 1966 г. Аднаактовая п’еса “Выкраданне Алены”, напісаная ў 1971 г., была адзначана прэміяй на Рэспубліканскім конкурсе драматургаў. Г. Марчук – адзін з яскравых драматургаў сучаснасці, на яго рахунку больш за 20 аднаактовых п’ес, многія з якіх пастаўлены ў тэатрах: “Новыя прыгоды Несцеркі” (1980), “Магіла Чынгісхана” (1981), “Люцікі-кветачкі” (1974), “Вясёлыя, бедныя, багатыя” (1986), “Альдона, Анета, Анфіса” (1986), “Дарога ў рай” (1990), “Калі заспявае певень” (1990), па яго сцэнарыях зняты тэлефільмы “Вясковы эрудыт” (1985), “Вяртанне Забэйдзі-Суміцкага” (1990; адзін са сцэнарыстаў). Г. Марчук працуе ў розных жанрах мастацкай літаратуры, з-пад пяра пісьменніка выходзяць раманы, п’есы, навелы, казкі, афарызмы, лірычныя мініяцюры.

Раманы “Крык на хутары” (1983), “Прызнанне ў забойстве” (1985), “Кветкі правінцыі” (1986), “Вочы і сон” (1990), “Сава Дым і яго палюбоўніцы” вызначаюцца вострым драма-

тычным сюжэтам, дасканалай распрацоўкай мастацкіх вобразаў, лірызмам, глыбокай эмацыянальнай пранікнёнасцю ў складаныя перыпетыі лёсаў персанажаў. Празаік умее тонка разбірацца ў матывах паводзінаў сваіх герояў, асаблівасцях іх характараў. Адчуваецца, што аўтар добра ведае герояў – жыхароў роднага гарадка. Творы Г. Марчука – гэта захапляльнае падарожжа па радзіме пісьменніка, глыбокае асэнсаванне жыцця палешукоў, раскрыццё іх “генетычнага коду”, разгадка непаўторнасці палескага краю. Чытач пазнае традыцыі “густой” і псіхалагічна заглыбленай мележаўскай манеры пісьма.

Жыццё “паміж пустак, балот беларускай зямлі” (Я. Купала), сярод лясоў, пушчаў спарадзіла незвычайную формулу мыслення палешукоў, выхавала іх містычнасць, веру ў цудадзейныя сілы, міфалагізаванае светаўспрыманне, здольнасць да містыфікацыі рэчаіснасці. Анімізм (абагаўленне звычайных рэчаў, іх ажыўленне) і татэмізм (роднасная сувязь з прыродай, з крынічкай, рэчкай, каменем, небам, сонцам, маланкай) сталі асноўнымі метадамі даследавання свету тубыльцаў-палешукоў. Быццё Палесся ў творах Г. Марчука малюецца іншым. Героі раманаў “Крык на хутары”, “Кветкі правінцыі” жывуць на перакрываванні шляхоў Еўропы, мараць пра шчасце асабістае і грамадскае. Векавая мудрасць народа выяўляецца ў пошуках шляхоў да шчасця, дабрабыту, гармоніі са светам. Не адразу надыходзілі спакой і ўлагодненасць, бурлівыя падзеі ХХ ст. неслі многія змены. Архетып балот адступае ў раманах Г. Марчука на задні план, а на першы выходзяць такія адрозныя ад бацькоў і дзядоў яркія, самабытныя постаці дзяцей.

Што такое каноны? Гэта правілы для кіраўніцтва ў царкоўным жыцці хрысціян, якія ўстаноўлены апосталамі, айцамі царквы і ўсяленскімі саборамі на аснове Евангельскага вучэння. “Давыд-гарадоцкія каноны” Г. Марчука – найперш правілы духоўнага, свецкага, маральна-этычнага жыцця гарадчукоў, іх унутранае credo, сістэма паводзінаў і ўзаемаадносін у грамадстве, стаўленне да навакольнага свету. Празаік раскрывае правасвядомасць беларусаў, адносіны да рэлігіі, рысы нацыянальнага характару, ментальнасць. Пісьменнік пад-

крэслівае інтравертнасць характару палешукоў, іх зварот углыб сябе ў пачуццях, у той час калі экстравертны чалавек скіроўвае эмоцыі на знешняе. Каноны Г. Марчука вылучае спавадальнасць, шчырасць, разуменне чалавечай непаўторнасці.

“Давыд-гарадоцкія каноны” ўвабралі ў сябе тое, чаму праяік навучыўся ад “прадзедаў спакон вякоў” (Я. Купала), на чым гадаваўся, што складае сутнасць ягоных маральна-этычных каштоўнасцей, прынцыпаў і нормаў паводзінаў, якімі ён кіруецца ў паўсядзённай хуткаплыннай рэчаіснасці. Сярод усіх твораў названага цыкла вылучым некалькі: “Канон Богу”, “Канон Гарыні”, “Канон Базару” і “Канон Маці” – яны раскрываюць погляды пісьменніка на сябе і на час, на атачэнне, на свет і на людзей.

Прааяік падкрэслівае ў першых радках “Канона Богу”: *“У ягоную прысутнасць вераць і старыя, і малыя. Без Божага благаславення і крыжа не выбіраюцца ў далёкую дарогу, не пачынаюць ніякай справы, не сядваюць да стала. Гэтая еднасць Бога, людзей, хат, вуліц адчуваецца штодня, перадаючыся ад аднаго да другога:*

- Уратуй Госпадзі.
- Бог у помач.
- Дай Божа, каб Гасподзь захаваў.
- Дапамажы Божа”.

Раней кожны новы дзень пачынаўся са звароту да Бога, з ранішняй малітвы. З Божай падтрымкай любая праца рабілася спарней і зручней. А “ў святочныя дні людзі дабрэюць”, – піша ў “Каноне Богу” Г. Марчук. Раней усё жыццё беларусаў вызначалася рознымі дазволамі і забаронамі рэлігійнага кшталту, своеасаблівым чаргаваннем працы і адпачынку, хаду падзей і часу нярэдка адмяраў царкоўны звон. У мастацкай форме Г. Марчук расшыфроўвае праяўленне рэлігійнасці ў землякоў. Маючы жывапісны талент ад прыроды, праяік малюе “вочы Бога”, параўноўваючы іх з дзіцячымі: *“Вочкі, як на іконе. Тварык, як у анёла. Анельскае дзіцятко. Анёл успрымаецца як пяшчота, чысціня, бязгрэшнасць, як памочнік Бога”*. Пісьменнік “адчыняе” дзверы людскіх сэрцаў і заўважае: *“Тут не знойдзеш хаты, у якой не было б на покуці іконы”*. Перадчытачом паўстае светлы партрэт дзяцінства: *“Усе дзеці прыгожыя, але яны найпрыгажэйшыя з кветкамі ў руках на царкоўным цвінтары. Невымоўная лучнасць Боская напаяня духоўнай энергіяй і веліччу”*. Пісьменнік падсумоўвае: *“Няма такога чалавека на зямлі, якому Бог яшчэ не дапамог. З тым у душы і жывуць”*. Гэта пра давыд-гарадчан, чыя набожнасць ідзе ад шчырага сэрца, ад чысціні душы.

Вырасшы над ракой Гарынь, творца не мог не прызнацца ў асаблівай любові да ракі свайго маленства. “Канон Гарыні” мае выразную філасофскую аснову. Г. Марчук заўважае: *“Не дае спакою думка, які год не дае: аб чым можа думаць прыгорблены ўжо трохі, трохі ссівелы, але яшчэ ў сіле рыбака...”*

Ёсць у цыкле “Канон Хаце”, “Канон Школе”, “Канон Ветру”, “Канон Вуліцы”, “Канон Агароду”, “Канон Часу”. Але з усяго мноства канонаў – зацвярдзелых правілаў жыццёвага ўкладу, асноў паводзінаў і стаўлення пісьменніка да людзей і часу, да Радзімы, Свабоды, Вернасці – спынімся на “Каноне Базару”. Пісьменніку падабаецца вірлівае мора гарадчукоў, базарны дух, час *“горкі і салодкі, шчаслівы і нешчаслівы”*. Тут каларытныя фігуры местачкоўцаў, старых халасцякоў, якім няма куды дзецца, калі закончыцца базарны дзень: *“Ні дахаты, ні ў лазню, ні ў царкву”*. Тут сустракаюцца “альшанцы”, “украінцы”, “апошнім базар пакідае стары каваль”.

Базар – месца, дзе можна сустрэцца, пагаманіць, пачуць навіны. Невыпадкова, падкрэслівае аўтар “Давыд-гарадоцкіх канонаў”, што ў гербе гарадка *“на лодцы торбы з таварам”*. Сімвал прадпрымальнага характару гарадчукоў.

Сэрца “Давыд-гарадоцкіх канонаў” – “Канон Маці”, створаны ў форме ліста-звароту да Маці ў дзень яе нараджэння ўжо тады, калі Маці пакінула гэты свет. Прыгавдаюцца самыя мілыя і дарагія ўспаміны дзіцячых дзён, а таксама дарослыя, вясёлыя, сумныя, трагічныя моманты, калі маці яшчэ была жывая. *“Не прыдумляй, сыноч, кажы праўду, біць не буду”*, – так гаварыла маці, калі бачыла хоць якую-кольвечы правіннасць у сына.

Гарадчукі – людзі сур’ёзныя, філосафы, паэты, патрыёты. У іх няма і дзівацтваў, але бяскрыўдных, якія толькі лепш раскрываюць багацце натуры беларусаў. Давыд-Гарадок – аснова іх жыцця, іх “цвердзь” (Е. Лявонава), крэпасць за гарадскімі сценамі і за вадзяным ровам – Гарыню.

“Давыд-гарадоцкія каноны” Георгія Марчука – гомацэнтрычныя, гэта значыць, у іх цэнтры стаіць чалавек, мудры, дасведчаны, глыбокі. У тэкстах выяўляецца Асоба аўтара, бо каб павучаць іншых, трэба і самому быць цікавым чалавекам. Твор нясе моцны эмацыйны зарад, мае багатую стылістычную палітру, псіхалагічную заглыбленасць. Гэта сапраўдны “жывапіс” словам, гімн роднаму гняздоўю, мілай і дарагой сэрцу Беларусі.

Уладзімір НАВУМОВІЧ.

ПРЫРОДА, РАДЗІМА, ЖЫЦЦЁ...

ЛАД ПАЭЗІІ МІХАСЯ ПАЗНЯКОВА

Міхась Пазнякоў – постаць шматгранная ў сучаснай літаратуры: паэт, празаік, крытык, перакладчык, публіцыст; піша ён таксама і для дзяцей, апрача таго, з’яўляецца аўтарам некалькіх лексікаграфічных прац (напрыклад, “Слоўніка эпітэтаў беларускай мовы”). У такой разнастайнасці, аднак, няма раскіданасці і эклектычнасці: у розных паводле роду і жанру творах праглядваецца адзін характар – адкрыты, спакойны, далікатны і зычлівы. І цэласны – пры ўсіх сваіх адметнасцях.

Аднойчы Васіль Вітка – прыхільнік традыцыйнай школы ў паэзіі – не без самаіроніі, але і з адчуваннем уласнай годнасці сказаў: “Я не пішу верлібрам – грашу старым калібрам”. Нешта падобнае, услед за сваім настаўнікам, мог бы паўтарыць М. Пазнякоў. Ён таксама верна сябруе з рыфмай, не любіць парушаць памер, трымаецца штрафы, не злоўжывае метафорыкай і асацыятыўнасцю, словам, пыл у вочы не пускае. Тым не менш дадатных вынікаў дамагаецца. Зрэшты, знойдуцца ў М. Пазнякова і верлібры, увогуле, яго паэтычная творчасць вызначаецца шматстайнасцю і ў фармальным плане. Пры гэтым перавага аддаецца ўсё ж класічным формам (трыялет, песня, мініяцюра).

Вершы М. Пазнякова, выяўляючы прыкметы часу часцей за ўсё ў традыцыйных формах роздуму, назіранняў, жанравай сцэнкі, эцюда, закранаюць душу шчырасцю, пачуццёвай непасрэднасцю, спавядальнасцю інтанацыі, імкненнем гаварыць пра самае сутнаснае, у жыццёвым вопыце перажытае. Ад рэальных і непасрэдных уражанняў, ад убачанага, падгледжанага ў навакольнай рэчаіснасці, сярод размаітых праяў нашага такога няпростага сёння жыцця да глыбокага, узважанага абагульнення, якое грунтуецца на вернасці спрадвечным духоўным каштоўнасцям, – такі шлях спасціжэння быцця і спосаб паэтычнага выражэння найбольш характэрны і натуральны для М. Пазнякова.

За нібыта самым звычайным жыццёвым эпізодам, як, напрыклад, у вершы “На аўтобусным прыпынку”, гучыць абагульняльная думка, якая ў найбольш выразнай форме выяўляецца звычайна напрыканцы твора. Думка паэта заўжды неспакойная, па-грамадзянску заостраная, скіраваная на высвятленне самых “балючых” пытанняў сучаснага жыцця, тэндэнцый грамадскага развіцця. У паэзіі М. Пазнякова можна

вылучыць тры асноўныя напрамкі або стылі: *лірычны, публіцыстычны і сатырыка-гумарыстычны*. Кожны з іх па-свойму, у залежнасці ад жанравай спецыфікі, грунтуецца на медытатыўнасці, роздуме. Вядома, гэта не наўпроставая рацыянальная развага, а пульсоўная, жывая думка, звязаная непасрэдна з перажываным у дадзены момант пачуццём.

У публіцыстычных творах паэт, безумоўна, у большай ступені адкрыта і непасрэдна звяртаецца да чытача, выказваючы адносіны да таго, што адбываецца ў нашым жыцці. У лірычных творах, дзе на першым плане выражэнне духоўнага свету лірычнага героя, самых заповітных пачуццяў, спадзяванняў, ідэалаў, унутраны дыялог вядзецца найперш з самім сабой і, вядома, з усім тым, што ўяўляецца паэту родным, блізкім і дарагім.

Адна з самых важных для М. Пазнякова лірычных тэм – тэма роднага кута, вёсачкі, у якой нарадзіўся, правёў маленства, дзе пражылі свой век бацькі. Ён сын вёскі, удзячны і адданы яе сын, не дзіва, што ў яго паэзіі вялікае месца займае вясковая тэма, часцей за ўсё прасякнутая матывамі суму і настальгіі. Яму блізкі свет вясковага жыцця, сёння напоўненага болей развітання з былым.

*Радзіма, малая радзіма –
А вёсачка ўсягж нелюдзіма,
Асінай, хмызом зарастае
Калыска мая залатая.*

*Удзячны штораз невымоўна,
Нібы да бабулі шануюнай,
Лячу хоць на некалькі дзён
Штогод да яе на паклон.*

*Любоўю сваёй ахінаю,
Жыві! Не знікай! – заклінаю,
Бо стану і я нелюдзімы
Без любай, чароўнай радзімы.*

Выказванне любові, адданасці, пашаны роднаму краю, родным людзям у патрыятычнай лірыцы М. Пазнякова знітавана з роздумам-папярэджаннем, мае пабуджальныя, заклікальна-заклінальныя інтанацыі. Лірычнаму герою М. Пазнякова ўласцівы незалежнасць і бескампаміснасць жыццёвай пазіцыі, а таксама пэўнасць эстэтычных прыярытэтаў. Такія рысы выразна праяўляюцца ў яго публіцыстычных вершах і патрыятычнай лірыцы.

Паэт часта звяртаецца да матыву апусцелай, сёння малалюднай вёскі. Ён адчувае віну і за сябе, і за ўсіх тых, хто ў свой час падаўся ў свет ад родных сяліб і палеткаў, а цяпер пачуваецца пазбаўленым чагосьці сутнаснага, жыццятворнага. Трапна характарызуюць стан такой душэўнай занепакоенасці, адчування зрушанасці ладу існавання наступныя радкі: “Ну а мы, гасцючы жыём, / Роднае, найлюбае губляем...” Або іншыя:

*Старая родная хаціна –
Маленства незабыўны кут...
Ніхто мне дзверы не адчыніць,
Тады каго я клічу тут?..*

*Пчаліным роем – успаміны,
Туга пякучая скубе.
Заходжу ў змоўклую хаціну
І сустракаю сам сябе.*

У творах М. Пазнякова вобразнасць абавязкова плану натуральным чынам спалучаецца з канкрэтыкай месца і часу. Абагульнены вобраз Беларусі канкрэтызуецца ў асобных праявах, прыкметах, постацях. Найперш гэта самыя блізкія для паэта людзі – бацькі, родзічы, сябры. Духоўная сувязь з імі адчуваецца праз адлегласць, праз далеч гадоў, нават праз прызму вечнасці. Зноў і зноў паэт скіроўваецца – і ў рэчаіснасці, і ў думках, снах – туды, куды вабіць яго сэрца, куды клічуць галасы продкаў, адвечная прырода. Вяртанне не бяспарнае, яно абцяжарана тугой па незваротным, страчаным, роздумам над няпростымі праблемамі сучаснага жыцця.

Лірычны герой М. Пазнякова імкнецца да жыцця ў суладнасці з прыродай, да пошуку ў сабе і свеце гарманічных пачаткаў. Свет красы, душэўнай раўнавагі паэтызуецца, узвышаецца, ён духоўная аснова жыцця чалавека:

*Там водар у садзе,
Хоць кратай рукой!
А ранак –
Ад свежасці кружыцца голаў.
Як струны пявучыя,
Клопатна пчолы
На ліне гудуць векавой.*

Вобразнасць М. Пазнякова блізкая да традыцыйнай, характэрнай для беларускай пейзажнай лірыкі, а калі браць шырэй, то і для нацыянальнага менталітэту, нацыянальнага мастацкага светаўспрымання ўвогуле. З дапамогай традыцыйных вобразаў-сімвалаў узнаўляецца адчуванне далучанасці да першасных, самых глыбінных быццёвых вытокаў. Аўтар, карыстаючыся класічнай паэтыкай, перадае ўласныя пачуцці,

настроі, якія складаюць аснову лірычнага, глыбока індывідуальнага перажывання. Таму ёсць усе падставы, каб зрабіць выснову: класічны паэтычны стыль выяўляе ў вершах М. Пазнякова здольнасць адаптацыі да сучаснага мастацкага і жыццёвага кантэксту, традыцыйная паэтыка не вычарпала сваіх магчымасцей, яна па-ранейшаму актуальная ў сучасным літаратурным працэсе.

Уплыў мастацкіх традыцый айчыннай паэзіі (і ў цэлым усходнеславянскай) выяўляецца і ў пабудове пазнякоўскага верша, яго выразнай мелодычнасці, рытміка-інтанацыйнай упарадкаванасці. Гучанне паэтычнага радка адпавядае той пачуццёвай плыні, якая працякае праз яго. Традыцыйныя вершаваныя памеры здольныя перадаць шырокую гаму пачуццяў, настройў сучасніка.

Інтанацыйная дамінанта паэзіі М. Пазнякова нясе ў сабе прасветленае пачуццё далучанасці да свету ў шматстайнасці яго праяў, захапленне яго прыгажосцю і велічнасцю. Аднак вершы часта насычаны супярэчлівымі настроймі, у іх сумяшчаюцца радасць і смутак, узнёскасць і скруха. Тэма вяртання да вытокаў таксама мае неадназначнае вырашэнне. Паэт добра ўсведамляе драматызм сітуацыі, немагчымасць фізічнага вяртання.

*І, з прыродай
Адчуўшы адзінства,
Ва ўспамінах сваіх,
Неўспрыкмет,
Я вярнуўся ізноў
У дзяцінства,
Быццам у паралельны
Мой свет.*

Вяртанне ў мінулае, на жаль, можа здзейсніцца толькі ў своеасаблівым віртуальным, паралельным свеце. У недасяжным, мройлівым свеце ўявы і ўспаміну ўсё такое, як і раней: няспешна цячэ жыццё ў будзённых клопатах (“Косіць за градамі тата, / Дранікі мама пачэ...”), па заведзеным парадку здзяйсняецца кругаворот у прыродзе. Ды рэальнасць непазбежна абрывае сненні, вяртае з віртуальных вандровак. У вершы “Туга” да ўзвышанай паэтычнай інтанацыі прымешваецца горыч страт:

*У спусцелую вёску, дзе рос,
Я прыехаў з далёкай сталіцы
І прыйшоў да самотных бяроз
Дарагім землякам накланіцца.*

*Мама, цесна ў магілцы тваёй?..
Не абняць цябе больш мне ніколі...
Тата, плача каса пад страхой,
Жвір цябе не адпусціць да волі...*

Элегічнасцю і, разам з тым, прасветленасцю журботнага лірычнага пачуцця, урачыстасцю і ўзвышанасцю прамаўлення гэты верш М. Пазнякава ўяўляецца нам блізкім да пысінскага “Дарагія сябры і суседзі...”. Паэтаў збліжае таксама стаўленне да прыроды як асновы гарманічнага светаўладкавання, крыніцы пераадолення трагізму жыцця. Матывы, блізкія па духу і стылістыцы да пысінскіх, знаходзім і ў вершы “У лесе”:

*Лес аж звiнiць ад чысцiнi...
Траве балюча пад нагамi,
У ёй бясконцасць дабрынi,
Што назапашана вяжамi.*

Прырода паўстае перад героем у мацярынскай міласэрнасці – як вялікая суцяшальніца. Яе праявы знаходзяць водгук у сэрцы, напаўняюць пачуццём удзячнасці і супакаення:

*Нырае сцежка ў верасы,
Сплываюць стома і гаркота.
І звонкіх птушак галасы
Душу агучваюць пяшчотай.*

*Ажно трыміць лясны настой,
Густы, бальзамісты, духмяны.
Блакiту гмах над галавой,
Суцешна, гойна, як у мамы.*

У паэзіі М. Пазнякава ўвасабляецца важная для аўтара ўстаноўка на актуалізацыю пазітыўных, стваральных пачаткаў у жыцці сучаснага грамадства. Паэт не закрывае вочы на праблемы і складанасці нашага часу, на негатыўныя з’явы і тэндэнцыі, якія перашкаджаюць нармальнаму развіццю чалавека, раскрыццю яго найлепшых духоўна-маральных якасцей. Ён не ідэалізуе рэчаіснасць, хоць памкнёнасць да ідэалу і складае істотную рысу яго паэтычнага характару. У гэтым – дыялектыка ўзаемадчынненняў паэзіі і жыцця. Тое, што паўстае ў святле паэтычнай уявы як выражэнне самага заповітнага, душэўна блзкага, суадносіцца з праўдай жыцця, рэальнымі абставінамі. Паэт акцэнтуюць у сваіх творах момант супрацьпастаўлення, супрацьстаяння эстэтычнага і паўсядзённага: “Я складаў бы гімны бэзу, / Апяваў бы васількі, / Ды ў бацькоўскім краі цэзіі / Пасяліўся на вякі”.

Смак часу, горкі ці салодкі, павінен адбіцца ў сапраўднай паэзіі. М. Пазнякоў верны жыццю, яго фарбам, галасам, супярэчнасцям. Ён востра ўсведамляе хаос і трагізм жыцця, несправядлівасць свету. Яму блізкія раны Косава, ён спачувае пакутам Ірака, чалавечаму гору, суперажывае лёсу дзяцей-сірот. У такі час, як ніколі, актуальны заклік, з якім звяртаецца паэт да ўсіх, хто здольны пачуць яго, – “тварыце, людзі, на зямлі

дабро...” (так называецца адзін з раздзелаў новай кнігі М. Пазнякава “Святое правіла...”, 2008). Дабро ж, такое дэфіцытнае ў сённяшнім свеце, неад’емнае ад сваіх спрадвечных спадарожнікаў – ісціны і красы. Мастацтва, у першую чаргу класічнае, па-ранейшаму здольна, як лічыць паэт, дабратворна ўздзейнічаць на свядомасць сучасніка, яно нясе ў сабе гарманізавальны пачатак. З ім звязваецца, суадносіцца ўсё светлае, чыстае, узнёслае ў жыцці. Такую здольнасць мастацтва таксама трэба берагчы. З характэрнай для яго страснасцю паэт усклікае:

*Не дайце музыцы намерці!
Няхай у вас яна штораз
Гучыць, жывільная, у сэрцы,
Як закаханым першы вальс.*

*Няхай кранае вас да болю,
Няхай расчульвае да слёз
І вас агучвае сабою,
Узносіць птахай да нябёс.*

*І супыняе сваркі ў свеце,
Іржавіць жэралы гармат...
Пачуйце музыку і верце:
Свет расцвіце, як весні сад.*

Гаворыцца ў вершы пра музыку, аднак, безумоўна, маецца на ўвазе таксама і паэзія, як і любая творчасць, скіраваная на ўзвышэнне жыцця і сцвярджэнне духоўных ідэалаў.

Значнае месца ў паэзіі Міхася Пазнякава займае тэма літаратурнай творчасці. Стаўленне да літаратурных традыцый, літаратурнага працэсу, мастацкага развіцця выяўляецца найперш у паэтыцы саміх твораў аўтара. Аднак у многіх тэкстах непасрэдна выказваюцца адносіны да тых або іншых літаратурных з’яў. Творы, што сведчаць пра нязменную цікавасць аўтара да стану сучаснай літаратуры, тэндэнцый яе развіцця, складаюць прыкметную частку сатырыка-гумарыстычнай плыні паэзіі М. Пазнякава. Слова паэта – вострае, дасціпнае, часам саркастычнае, з’едлівае – выяўляе яго адносіны да шматстайных праяў жыцця, паказвае ў нечаканым ракурсе розныя тыпы і характары. Найбольш трапіныя і ўдалыя ў М. Пазнякава творы сатырыка-гумарыстычнага плана ў лаканічнай, афарыстычнай форме. Мінімізацыя вобразна-выяўленчых сродкаў як адна з вызначальных рыс сучаснага літаратурнага працэсу добра адпавядае ладу паэзіі Міхася Пазнякава, дзе даверлівасць інтанацыі, душэўная адкрытасць спалучаны з сур’ёзнасцю размовы з чытачом.

Уладзімір ГНІЛАМЁДАЎ,
Яўген ГАРАДНІЦКІ.

Аўтары ахвяраюць ганарар на развіццё часопіса.

“НА ВЫСОКИМ ЦЯРПЕННІ ЗГАРУ”: ДАНУТА БІЧЭЛЬ

Беларуская паэтка Данута Янаўна Бічэль (Бічэль-Загнетава) нарадзілася 1 студзеня 1938 г. (паводле іншых звестак, 3 снежня 1937) у в. Біскупцы Лідскага раёна. У 1953 г. паступіла ў Лідскае педвучылішча. Тут выступала з вершамі са сцэны, мела ўжо два сшыткі твораў. Але ўстанова была расфарміраваная, таму скончыла Данута Бічэль Навагрудскае педагагічнае вучылішча (1957), а потым аддзяленне беларускай мовы, літаратуры і гісторыі Гродзенскага педагагічнага інстытута імя Янкі Купалы (1962). З 1962 г. выкладала беларускую мову і літаратуру ў школах Гродна. Член Саюза пісьменнікаў СССР (1964). Адна са ствараль-

нікаў Дома-музея Максіма Багдановіча ў Гродне. Займаецца грамадскай, літаратурнай, асветніцкай дзейнасцю.

У друку выступае з 1958 г. (газета “Літаратура і мастацтва”, першы верш – “Роднае слова”). У вершах, арганічна звязаных з народна-паэтычнай традыцыяй, апявае Радзіму, жыццё вяскоўцаў, прыгажосць роднай зямлі.

Аўтар зборнікаў паэзіі “Дзявочае сэрца” (1961), “Нёман ідзе” (1964), “Запалянкі” (1967), “Доля” (1972), “Ты – гэта ты” (1976), “Браткі” (1979), “Дзе ходзяць басанож” (1983), “Загасцінец” (1985), “Даўняе сонца” (1987), “А на Палессі” (1990), “Ты не самотны...” (1997), “Снапок” (1999), “Ойча наш...” (2008), “У Будслаўскай святыні ты ранішняй зоркай...” (2004), “На белых аблоках сноў” (2002); кнігі нарысаў, мемуараў і эсэ “Хадзі на мой голас” (Вроцлаў, 2008). Аўтар паэм і кніг вершаў для дзяцей “Перапёлка” (1968), “Грыб-парасон” (1969), “Дзічка” (1971), “Рыжая палянка” (1971), “Дагані на кані” (1973), “Лузанцы” (1982), “Габрынька і Габрусь” (1985).

Лаўрэат Дзяржаўнай прэміі БССР імя Янкі Купалы (1984) за зборнік вершаў “Дзе ходзяць басанож”.

Кнігі яе паэзіі выйшлі на польскай мове ў Лодзі ў 1981 г., на рускай мове – у Маскве ў 1969 і 1990 гг.

Данута БІЧЭЛЬ

А НА ПАЛЕССІ

*А на Палессі чорцікаў хутка не стане.
Чуеш, апоўначы торгае, круціць прабой.
Шклянку надзеі ты мне нальеш на світанне
– Я падару табе боль.*

*Дзе дываны даматканья сохнуць на плоце,
шаластуны старажытныя звоняць тугой,
тут я хацела б з табою згубіцца ў балоце.
– Тут падарыў табе боль.*

*Хоць бы ў закозельскай той
пахавальні-капліцы,
каб не вяртацца да жорсткай рэальнасці больш,
з бровару зеля напіцца,
маной атруціцца.
– Тут напіў цябе боль.*

*Нас не шукалі б
ні родны твой Мінск, ні Еўропа.
Што ім – якая прапала натура з табой!
Ты мне пакажаш вёску Агоў, потым Опаль.
– Я акуну цябе ў боль.*

*Тут яшчэ плачуць жанчыны
з адданасцю хорам.*

*З Ляскавіч звон
неба нап’ецца нагбом.
Хай непразная багна
накоціцца морам!
– Тут акуну цябе ў боль.*

*Недзе ў аблоках
буслікі клёкат купалі.
Нішчыў надзею драўляны язычніцкі бог.
Мы не прапалі ні ў будзень, ні на Купалле.
– Зноўку вярну цябе ў боль.*

*Бегла дарога старая
здалёку да Пінску.
Крышку на ёй пракаціў нас
няшчоты прыбой.*

*Ведама ўжо,
што і ў Пінску так, як і ў Мінску, –
Пінай і Прыпяцію боль.*

*Апроч наіўнай надзеі,
нічога не маю,
што адраджуся на градцы з назовам любоў,
дзе пасадзілі цыбулю і буйную мальву.
– Шчэ я ўзрасціў табе боль.*

У ПОЛАЦКАЙ САФІЙЦЫ

У Сафійцы граюць арганы.
Слухае край курганны.

Вырываюцца гукі праз тоўшчу вякоў
за мур з высокіх акоў.

Запаўняюць Сафійку высокім болем...
А над палескім атручаным полем
адважным людям вядзецца бітва.
Гора – што брытва.

Дняпроўе – прорва.
Не Прыпяць – прыпек.

Жабоцькі скачуць на лугавіне
і паміраюць... Жывое гіне.
О, велічных гукаў Прыдзвінне!

Адкуль на даўняй кафлі хімеры?
Адкуль на фрэсках тыгры, пантэры?
Адкуль у казках цмокі, гіены?
У колькіх каленах парушаны гены?

І ў птахаў сэрцы, а не маторы.
Рыб касякі не адмыюцца ў моры.
Але народ прыгажэ ў горы –
прыціхлы, хворы.
Душой празоры.

ЛЁС

Моўчкі зоры сышліся на вечы,
аніякага знаку здаля.
Нам назначана, любы,
сустрэча:
век дваццаты,
планета Зямля.

Без твайго існавання –
руіна.
На высокім цярпенні згару.
Як пазнаць,
падказала краіна:
– Каго любіш?
– Люблю Беларусь.

Мы істоты адной –
дзве паловы.
Дзе ты –
ў слоце, у стыні, цяпле?
Не знайду –
увасоблюся ў словы.
Толькі словы на месцы цябе.

Урадлівую шчодрасць загона,
прамяністага неба блакіт
без цябе не прымаю.
Не згодна.
Без цябе
ўзнагарода –
нябыт.

НАШ КРАЙ УВАСКРАСАЕ ВЯСНОЙ

ходзіць па гурбах паранены босы
красну вясну адчыняе Сын Божы
Езус наш Бог адчыняе нябёсы

вораг агнём падмятае стагоддзе
нібы раслінка на тым агародзе
зазелянела надзея ў народзе

Край наш вясковы зблуканы і мілы
веснім жаўроначкам пробую сілы
уваскрасае выходзіць з магілы

І НЕ ЎВОДЗЬ НАС У СПАКУСУ

У райскім садзе пчаліным вуллем
на хмарках крыжыкі крэслім вугалем...

У захмар'і чысцім анёлкам крыліцы,
аблогі звязваем у навалніцы...

Колькі на свеце свеціцца вочак,
столькі малітваў спляцем у вяночак...

І не ўводзь нас у спакусу
пахвалою наносіць укусы...

І не ўводзь нас у спакусу
мінусы крэсліць на плюсы...

І не ўводзь нас у спакусу
райскія яблыкі ў садзе надкусваць...

І не ўводзь нас у спакусу...
...з прымусу

НЯЗГОДА

Зноў з гарнастая каўнер апранулі дамы.
Цені, падцятыя цемрай, упалі на снег.
Любы, давай уцякаць ад халоднай зімы!
Толькі каханне тваё адагрэе мяне.

Дзевяць стагоддзяў гнятуць на мур і на брук.
Як абручамі сціскаюць, нельга трываць.
Любы, напята ў наш бок безвыходнасці лук –
цэліца ў безабароннае сэрца страла.

Змрочныя сцены і змроку каменны парог.
Пасмы святла прасачыліся з нетраў зямлі.
Напластаванні стагоддзяў на плечы ляглі
і не скрануць іх цяжару – лёс перамог.

Але не хочацца ноччу марознай канаць.
Крок са сцяны мураванай – прорва ў нябыт.
Любы, злаві з маладосці гнядога каня!
Хай уратуеца песня з-пад часу капыт.

Смерч наляцеў, але не спаліў наш дом.
Душы спаліліся – і кожны першы памёр.
Дзе тыя коні?
Дзе любы з мячом і шчытом?
Дзе наша доля?
Песню спявае віхор...

“ВУЧУСЯ ВЕК РОДНАМУ СЛОВУ Я Ў ЦІХІХ ЛУГОЎ І ПАЛЁЎ...”

Навум Гальпяровіч нарадзіўся 14 студзеня 1948 г. у Полацку. Пасля заканчэння сярэдняй школы працаваў грузчыкам на заводзе шкловалакна, карэктарам, літсупрацоўнікам у мясцовай газеце, вучыўся завочна на факультэце журналістыкі БДУ. У 1977 г. пераехаў у Наваполацк, дзе быў рэдактарам радыёвяшчання аб'яднання “Палімір”, карэспандэнтам гарадской газеты “Хімік”. Скончыў завочна Віцебскі педагагічны інстытут (1979). З 1981 г. уласны карэспандэнт рэспубліканскага радыё ў рэгіёне, аўтар шматлікіх рэпартажаў, аналітычных матэрыялаў. З 1997 г. жыве і працуе ў Мінску: быў намеснікам галоўнага рэдактара часопіса “Вожык”, намеснікам старшыні Саюза беларускіх пісьменнікаў. Цяпер галоўны дырэктар замежнага вяшчання Беларускага радыё.

Першы верш надрукаваў у гарадской газеце Наваполацка “Хімік” (1967). Адзін з аўтараў калектыўнага зборніка паэзіі “Сцяжына” (1983). У 1990 г. выйшаў зборнік вершаў “Брама”. Аўтар кніг паэзіі “Востраў душы”, “Струна”, “Святло ў акне”, “Гэта ўсё для цябе”, “Голас і рэха”, кнігі прозы “Шляхі і вяртанні”, а таксама шматлікіх публікацый у калектыўных зборніках і перыядычным друку.

На вершы Навума Гальпяровіча напісаны песні вядомых беларускімі кампазітарамі: Э. Зарыцкім, У. Буднікам, А. Елісеенкавым, В. Івановым і інш. Асобныя творы перакладзены на рускую, балгарскую, румынскую і польскую мовы.

Навум ГАЛЬПЯРОВІЧ

*Зямля мая, з табой я не адзін.
І ў памяці паўстануць ноччу мулкай
Зноў водсветы ад полацкіх завулкаў –
Майго маленства дарагіх мясцін.*

*З табою гадаваўся і сталеў
І прарастаў адвечнай пупавінай
Да вязі старажытных кніг Скарыны,
Да мудрасці тваіх вячыстых дрэў.*

*Да вежаў-рук Сафійкі над Дзвіной.
Да дьяментаў тваёй роднай мовы,
Да помнікаў гісторыі суровай,
Што берагуць адвечны твой спакой.*

*Зямля мая, ты падарыла мне
Святло бяроз і звонкіх птушак спевы.
Я зразумеў, пра што мне шэпчаць дрэвы,
Пра што са мной гавораць дождж і снег.*

*З табой, адзінай, я свой выбраў шлях
І звездаў, што адна ва ўсім сусвеце
Жаданая, як светлых сноў суквецце,
Са мной да скону ты, мая зямля.*

ПАМЯЦІ СЯБРОЎ

*Праплылі, нібыта крыгі,
Па цішы вясновых вод...
Я чытаю вашы кнігі
Ўжо без вас каторы год.*

*І ці ведалі вы самі,
Што, схіліўшы галаву,
Сёння вашымі радкамі,
Бы ўспамінамі, жыву?*

*Што над ціхім полем голым,
Дзе асенні ліст дрыжыць,
Для мяне гучыць ваш голас,
Што ўжо з вечнасці ляціць.*

*І пакутнымі слязамі
Сёння болю не суняць.
Буду я перад сябрамі
Над магіламі стаяць.*

*А на могілках не трэба
Пышных і прыгожых слоў.
Тут крыжы, журбота, неба,
Тут Марук і Пісьмянкоў.*

* * *

Вучуся век роднаму слову
 Я ў ціхіх лугоў і палёў,
 У кветак прыгожых вясновых,
 Ў празрыстых прыдзвінскіх гаёў.
 У песень, што ноччу купальскай
 Над вечнай прасторай плывуць,
 Якія крыніцай кастальскай
 Бруяцца і вечна жывуць.
 У кніжных радках заповітных
 Скарынавых мудрых прадмоў,
 Ва ўсмішках і позірках светлых
 Маіх дарагіх землякоў.
 У Бога прашу бласлаўлення,
 Каб ён між усіх сваіх спраў
 Даў роднаму слову натхненне.
 Жыццё яму вечнае даў.

* * *

Без веры жыць – пакутна існаваць,
 Хоць піць, гуляць і баляваць без меры,
 Ды ўсё ж самотна на душы без веры
 І страху за расплату не суняць.

Жыць без Радзімы – хоць пачні наноў.
 Набудзь палацы, яхты і машыны,
 Ды ты жабрак бязродны без Айчыны.
 Як дрэва без зямлі і каранёў.

Жыццё ідзе, няўмольна час бяжыць,
 У дзень наступны адчыняе дзверы...
 Не дай жа, Божа, мне без веры жыць,
 Не дай жа, Божа, мне сысці без веры.

* * *

За ракою азваўся драч,
 І ў начной цішыні застылай
 Адзінокі жаночы плач
 Узлятаў, як анёл на крылах.

Ён над полем халодным плыў.
 Адгукаўся над лесам сонным.
 Быццам тых, каго я любіў,
 Ён аплакваў са мною сёння.

І шчымлівай тугой кружыў,
 І адлічваў жыцця мінуты
 Вось на гэтай начной мяжы
 Паміж будучым і мінулым.

* * *

Апошняе каханне, бы восеньскі туман –
 Здаецца, прыйдзе дзень і вось яно расстане...
 Апошняе каханне – спакуслівы падман
 Перад сівай зімою, перад глухім расстаннем.

Апошняе каханне – салодкае, як мёд.
 Пяшчотнае, як свет. Спакуснае да згубы,
 Балючае, як рана, танюткае, як лёд.
 І горкае да слёз, як ціхі выгук: “Любы”.

Апошняе каханне – апошняе віна,
 Апошняе віно, апошняе надзея.
 Апошняе каханне – апошняе для нас,
 Калі світальны золак на небе заірдзе.

* * *

Каго на досвітку гукаюць
 У соснах птушак галасы?
 Лясы навольна адступаюць,
 Мы ж наступаем на лясы.

Імкліва вырвецца пад сонца
 Квартал жылы – за гмахам гмах.
 І застаюцца з намі сосны,
 Прыручаныя, у дварах.

Нам будзе мроіцца з балконаў
 Лясны распахнуты абшар.
 І парастак праб’е зялёны
 Асфальтаваны тратуар.

Яго тут людзі не зламаюць,
 Вадою будуць паліваць...
 Лясы нам месца саступаюць,
 Каб нам у сэрцы прарастаць.

* * *

Хто вытрымае вечнасці іспыт?
 Ідуць гады, і час мяняе моды.
 Праходзяць юбілеі і нагоды,
 Былых куміраў зносіць у нябыт.

І не вярнуць ужо таго назад,
 Што сёння стала драбязой і смеццем.
 І прадзімае ачышчальны вецер
 Жыццё і кнігі, як вясновы сад.

Усё, што непатрэбна – у нябыт!
 Як гэта цяжка – быць заўжды патрэбным.
 Як сонца, як над краем родным неба.
 Хто вытрымае вечнасці іспыт?

* * *

Вечар з ранкам уступяць у змову.
 І, як вынік, народзіцца зноў
 Пераклад на птушыную мову
 Нашых мараў, памкненняў і сноў.

І наступіць хвіліна святая.
 І пачую, нібыта праз сон,
 Як нябёсы пяшчотна спяваюць
 Нашу песню стагоддзяў і дзён.

* * *

Нажом старым адрэжу хлеба лусту.
 Цыбулю побач моўчкі пакладу
 І пакрышу я, дробненька і густа,
 У місцы сваю даўнюю бяду.
 І выблісне на кончыку нажа
 Пакутная салёная сляза.

СМЕХ – СПРАВА СУР’ЁЗНАЯ

ТВОРЧЫЯ НАБЫТКІ ЮЛІІ ЗАРЭЦКАЙ

Сучасная беларуская літаратура можа пахваліцца багатай жанравай палітрай, што задаволіць любыя густы. Разнастайныя жанры аднолькава прывабліваюць прадстаўнікоў абодвух полаў. Але не бывае правіл без выключэнняў. Чамусьці жанчыны не надта ахвотна сцвярджаюць сябе ў жанры гумару. Вядома, асобныя з іх друкуюцца ў перыёдыцы, некаторыя і кніжкі маюць, але каб абраць гэты кірунак справай творчага жыцця... Такого не назіралася, пакуль у літаратуру не прыйшла Юлія Зарэцкая.

Бацькі Юліі Францаўны педагогі. Дома было поўна кніг, таму дзяўчына шмат чытала і рана пачала пісаць сама. Пасля заканчэння сярэдняй школы паступіла на факультэт беларускай філалогіі і культуры Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка. Дарэчы, у Ю. Зарэцкай дзве спецыяльнасці: выкладчык беларускай мовы і літаратуры, а таксама дзіцячы і юнацкі журналіст. З такой новай кваліфікацыяй тады быў усяго другі выпуск.

Як гумарыст яна дэбютавала ў часопісе “Вожык” гумарэскай “На вакзале” – будучы студэнткай-першакурсніцай і маючы за плячыма ўсяго васямнаццаць гадоў. Прайшло колькі часу, і Ю. Зарэцкая стала для “Вожыка” сваім аўтарам. Не толькі друкавалася на ягоных старонках, але і праходзіла ў выданні вытворчую практыку. Таму пасля заканчэння ўніверсітэта не доўга выбіралася паміж педагогікай і журналістыкай: менавіта ў журналістыцы ўжо адчувала сябе ўпэўнена. Да ўсяго мела неблагія літаратурныя набыткі. Гэта і паўплывала на тое, што рэдакцыя “Вожыка” прыслала запыт, каб пры размеркаванні Ю. Зарэцкую накіравалі на працу ў часопіс.

Юлія Зарэцкая пачала кар’еру з самага сур’ёзнага аддзела – фельетонаў і пісьмаў. Потым была намеснікам галоўнага рэдактара, а цяпер – галоўны рэдактар часопіса “Вожык”. Дарэчы, нават даўнія чытачы выдання да выхаду яе кнігі “Шчаслівыя людзі” і не здагадаліся, што Ю. Зарэцкая аўтар не толькі многіх гумарэсак (з гумарэскамі “тайны” няма, усе яны падпісаны яе сапраўдным прозвішчам), але і іншых матэрыялаў часопіса. Не здагадваўся пра гэта і я, пакуль сама пісьменніца не раскрыла сакрэт у прадмоўцы да кнігі: «У “Вожыку” напісаны ўсе творы, сабраныя ў гэтай кнізе. (Але, вядома, не ўсе, што ўвогуле напісала: як кажуць, аб’ём не дазваляе.) Кім я толькі тут ні была – і Юліяй Хоміч, і Дунькай Шып, і бабкай Любкай. І Антосем Дзер-

качом, і Васільком Малым, і бабуляй Аганкай Гапееўнай з вёскі Гускі, і Іаанам Дунілавіцкім!..» [1, с. 4]. Такое пераўвасабленне дапамагае Ю. Зарэцкай яшчэ лепш пранікаць у сутнасць паўсядзённага жыцця, выкрываць некаторыя яго загані, а таксама прыкмячаць тое, з чаго хочацца незласліва пасмяяцца.

Творчае “меню” Ю. Зарэцкай вельмі багатае. Што ні “страва” ў ім, то такая, якую карціць пакаштваць, бо аўтар умее і гатаваць, і падаваць. У “Шарашкінай канторы” фельетоны на любы смак і густ. Хочацца чагосьці гаркава-сатырычнага – да паслуг чытача “Ружовая мара ўнаём”. “Пісьмы наверх” – тое, што часам і аскаміну выклікае, ды не забудземся, што яна бывае і ад добрага яблыка. А яшчэ аўтарка прапануе “Думкі ўголас”, “Малюнак у падарунак” (з “Дарожнай азбукай” і “Нотнай азбукай”), “Соннік” (тут не абышлося без дапамогі мастака Паўла Шычко) ды карыкатуры, выкананыя на яе тэмы мастакамі Вікенціем Пузанкевічам і тым жа Паўлам Шычко.

«Сімвалічным сталася, – піша Віктар Гардзеі, – што дэгуствацыя сатырычнага і гумарыстычнага таленту Юліі Зарэцкай адбылася там, дзе яна і пачыналася, – у часопісе, у папулярнай, нядаўна адноўленай “Бібліятэцы Вожыка”» [1, с. 220].

Гумарэскі, вядома, бываюць розныя. І пішуць іх многія, але ў Ю. Зарэцкай уласны падыход да гэтага старога і пастаянна маладога жанру.

Першая яе гумарэска “На вакзале” мае падзагаловак “Маналог сабакі” і сапраўды з’яўляецца

аповедам сабакі, які разам з гаспадыняй чакае на вакзале цягнік. Сабака мо і не задаволены, але да ўсяго ўжо прызвычаіўся і разважае пра сваё становішча з гумарам.

У жанры маналогу напісаны гумарэскі “Імгненні галубінага жыцця” і “Языкасты рэйс”, дзе пра жыццё-быццё спавядаюцца голуб і кандуктар. Гэта вельмі дасціпныя творы, злепкі з паўсядзённасці, пададзеныя ў гумарыстычным ракурсе.

Юлія Зарэцкая лёгка пераходзіць ад канкрэтных фактаў да значных абагульненняў, як у гумарэсцы «Вясковыя “кланіятары”», у якой вясковыя людзі асэнсоўваюць паведамленне, што вучоныя плануюць кланіраванне чалавека.

Гумарэскі “Шчаслівыя людзі”, “Сапраўдная жанчына”, “Сапраўдны мужчына”, «“Несалодкі” цукар», “Запісваю, бабуля, запісваю”, “Я – жанчына моцная” напісаны дасціпна і займальна, але і не пазбаўлены глыбокіх думак. Яны дазваляюць пасмяяцца ад душы і задумацца над жыццём ды над сваімі ўчынкамі.

На падыходзе новая кніга Ю. Зарэцкай “Дунілавіцкія былі”. Назва ўзнікла ад вёскі Дунілавічы Пастаўскага раёна, дзе нарадзілася пісьменніца. “У маёй вёсцы, – прызнаецца Юлія Францаўна, – столькі жартаў – непрыдуманых, народных, сапраўдных!..” Многія з прыгод, што адбываліся ў розны час з дунілаўцамі, ужо знайшлі месца ў гумарэсках і апавяданнях, надрукаваных у штотыднёвіку “Літаратура і мастацтва”, часопісах “Полымя”, “Маладосць”, “Вожык” і інш.

У дунілавіцкім жыцці падгледжаны сюжэты апавяданняў “Дзе начуе хмель...”, “Мужыцкая хітрасць”, іншых. Героі Ю. Зарэцкай надзвычай жывыя, каларытныя, самыя што ні ёсць народныя (Фэлька Барадаты адвучвае жонку мянташыць языком з суседкамі, Тадзік Чорны любіць узяць чарку, а Лілька Кукель часта мяняе мужоў). Калі ж сабраць разам усе дунілавіцкія гісторыі, можна было б напісаць сцэнарый поўнаметражнага мастацкага фільма. Ён меў бы поспех!

Той, хто ўважліва пазнаёміцца з творчасцю Ю. Зарэцкай, адчуе, што яна плённа працягвае ў беларускай літаратуры традыцыі Васіля Шукшына, які ў многіх творах выводзіў праўдзівыя вобразы вясковых дзівакоў. Падобных персанажаў з той самай “мужыцкай хітрасцю”, што паводзяць сябе не так, як усе, але ў патрэбных выпадках могуць за сябе пастаяць, ды і па слова ў кішэнь не лезуць, багата ў Ю. Зарэцкай. Прыглядайцеся ўважліва да гэтых, здавалася б, простых людзей, якія насамрэч не такія і простыя, бо кожны з іх, кажучы словамі Кузьмы Чорнага, – цэлы свет.

Асобныя гумарыстычныя творы Ю. Зарэцкай інтрыгоўным сюжэтам нагадваюць дэтэктывы: немагчыма ўгадаць, чым усё скончыцца, ды і пераказаць амаль немагчыма.

Працуючы ў рэчышчы традыцыйнай прозы, Ю. Зарэцкая надзвычай уважлівая да ўнутранага свету чалавека. Удаюцца ёй не толькі гумарэскі, але і творы “сур’ёзныя”.

У апавяданні “Лётчык” хоць і прысутнічаюць элементы гумару, закранаюцца і драматычныя моманты з сучаснага жыцця.

“Жывая вада, або Як Лёнька сухім з вады выйшаў” – з тых гісторый, якія сведчаць: пры пэўнай падачы інфармацыі чалавек можа паверыць ва ўсё, што заўгодна, прыняць жарт усур’ёз ды... застацца ўдзячным.

Апавяданне “Пакуль б’ецца яго сэрца...” увайшло ў аднатомнік апавяданняў беларускіх і расійскіх пісьменнікаў “Памяць сэрца. Памяць сэрца”, прысвечаны 65-годдзю Вялікай Перамогі. Ю. Зарэцкая па-свойму асэнсоўвае тэму вайны і кахання. Твор мае дакументальную аснову: “У апаведзе гэтым – жыццё і слёзы маіх бабуль, іх мацяроў, свякровак, сясцёр, суседак, сябровак... Я мала распытвала ў бабуль пра вайну, пра тое жыццё, тым больш – пра каханне. У памяці – толькі нейкія абрывістыя ўспаміны, словы ды задумлівыя, засяроджаныя твары...” [2, с. 130]. Аднак “абрывістых успамінаў” хапіла, каб зірнуць на тое, што для многіх засталася незагойнай ранай, так, быццам аўтарка сама жыла ў той трагічны, драматычны час.

Да месца ў творы апавед ад першай асобы: жанчына, якая перажыла гібель мужа, пахавала дачушку, быццам нанова пераглядае мінулае. Шчымлівымі ноткамі ў яе споведзі гучаць згадкі пра тое, як пасля вайны яна другі раз выйшла замуж.

Водгалас мінулае вайны гучыць і ў апавяданні “Міхаліна” з дунілавіцкага цыкла. Для галоўнай гераіні гэта таксама і водгалас былога кахання...

Проза Юліі Зарэцкай шматгранная. Маладая пісьменніца плённа працуе ў галіне гумару, але яна можа заставацца і глыбокім рэалістам, якому не чужое жыццё ва ўсёй ягонай складанасці і драматычнасці. Ёй ёсць што сказаць чытачу – прыхільніку класічнай прозы, такой характэрнай для нацыянальнай літаратурнай традыцыі.

Спіс літаратуры

1. Зарэцкая, Ю. Шчаслівыя людзі : кніга сатыры і гумару / Ю. Зарэцкая. – Мінск : Літаратура і Мастацтва, 2011.
2. Зарэцкая, Ю. Пакуль б’ецца яго сэрца... / Ю. Зарэцкая // Памяць сэрца. Памяць сэрца : Апавяданні беларускіх і расійскіх пісьменнікаў. – Мінск : БелЭн, 2010.

Алесь МАРЦІНОВІЧ.

СЛАВАЦКІ “ДЗЁННІК” ЯНКІ КУПАЛЫ

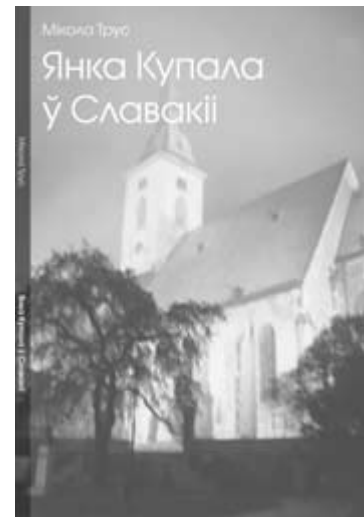
Трус, М. Янка Купала ў Славакіі / М. Трус. – Мінск : Роднае слова, 2012. – 176 с.

2012 год быў багаты на юбілеі славных беларускіх пісьменнікаў. Гэта добрая нагода з пазіцый сучаснасці звярнуцца да іх спадчыны, паволаму асэнсаваць яе, успомніць падзеі жыцця і творчага шляху песняроў, а магчыма, і запоўніць нейкія лакуны ў нашых ведах пра лёс знакамітых суайчыннікаў, сістэматызаваць разрознены матэрыял, звязаны з пэўнымі старонкамі біяграфій гэтых пісьменнікаў.

Асобным вектарам вывучэння і аналізу творчасці прадстаўнікоў беларускага прыгожага пісьменства можна назваць славянскі кірунак: што за сувязі яднаюць нашых паэтаў, празаікаў з рознымі еўрапейскімі краінамі, як іх там ведаюць, перакладаюць, якімі шляхамі-дарогамі прайшліся беларусы па землях розных народаў, якія чалавечыя і творчыя кантакты завязалі – усё гэта важная частка прысутнасці беларускай літаратуры ў славянскай і сусветнай культурных прасторах. Менавіта гэтаму і прысвечана манаграфія “Янка Купала ў Славакіі” кандыдата філалагічных навук, дацэнта, загадчыка кафедры беларускай філалогіі Беларускага дзяржаўнага тэхналагічнага ўніверсітэта Міколы Труса.

У цэнтры ўвагі даследчыка невядомыя старонкі жыцця Янкі Купалы – некалькі дзён падарожжа па Славакіі ў кастрычніку 1935 г. у складзе дэлегацыі савецкіх журналістаў і пісьменнікаў. Даследаванне беларускага навукоўцы базуецца на матэрыялах тагачаснага славацкага перыядычнага друку, у якім падрабязна, дэталёва асвятляўся дыпламатычны візіт. М. Трус паказвае дыскусійнасць стаўлення славацкай прэсы да гэтай падзеі. Матэрыялы былі сабраны і вывучаны літаратуразнаўцам падчас некалькіх паездак па Славакіі, працы ў славацкіх бібліятэках і архівах. Увогуле ж, манаграфія – плён шматгадовай збіральніцкай і даследчыцкай працы М. Труса, вынік яго шчырых намаганняў і вышукі, размоў з рознымі людзьмі ў самой Славакіі.

Асобныя фрагменты манаграфіі неаднойчы былі апрабаваныя ў беларускіх навуковых часопісах і на міжнародных канферэнцыях. Аўтар вядзе аповед на фоне падзей нацыянальнага культурнага жыцця 1930-х гг., міжнароднага супрацоўніцтва. М. Трус акрэслівае кола славацкіх знаёмых Янкі Купалы. Падрабязна апісвае славацкія сустрэчы беларускага пісьменніка: Гана Грэгарова, Ян Понічан, Гэйза Вамаш, сям’я Шандараў. Аўтар праводзіць чытача па ўсіх мясцінах Славакіі, звязаных з вандроўкамі славянскага беларускага песняра: Браціслава, Святы Юр, Мод-

ра, Пешцяны, Высокія Татры. Малюе шырокі культурны кантэкст.

Манаграфія Міколы Труса – важкі ўнёсак у шматбаковыя беларуска-славацкія культурныя, навуковыя, літаратурныя сувязі. Пра тое, што гэта менавіта так, сведчыць інтарэс да кнігі славацкага боку. Прадмову да манаграфіі напісаў Марыян Сэрватка, доктар філасофіі, кандыдат навук, Надзвычайны і Паўнамоцны Пасол Славацкай Рэспублікі ў Рэспубліцы Беларусь. Ён выказаў вялікую падзяку аўтару за шматгадовыя даследаванні беларуска-славацкіх літаратурных і культурных зносін.

Асобна хацелася б вылучыць аздабленне кнігі шматлікімі фотаздымкамі і аўтографамі, якія сталі вынікам росшукавай працы беларускага навукоўцы і былі дагэтуль не вядомыя культурнай грамадскасці. М. Трус стварыў своеасаблівы “славацкі дзённік” беларускага песняра, упрыгожыў, падмацаваў яго багатым візуальным матэрыялам.

Манаграфія “Янка Купала ў Славакіі” Міколы Труса адкрывае і сістэматызуе практычна ўсё, што тычыцца факта паездкі Янкі Купалы ў Чэхаславакію ў 1935 г., факталагічна багата і па-навуковаму кампетэнтна асвятляе пытанні ўзаемадчынненяў беларускай і славацкай культур у акрэсленым аспекце. Яна можа быць названа значнай з’явай купалазнаўства і славянскай літаратуразнаўчай навукі ўвогуле.

Алена ВОСТРЫКАВА,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры славянскіх літаратур
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

МОВЫ РЫСЫ НЕПАЎТОРНЫЯ

Віншуем!

АЎТАРЫТЭТНЫ ВУЧОНЫ І ПЕДАГОГ ДА ЮБІЛЕЮ АНАТОЛЯ БАРДОВІЧА

Заслужаны і ўганараваны педагог, аўтарытэтны і паважаны навуковец, добразычлівы і спагадлівы чалавек – гэтыя якасці гарманічна паядналіся ў асобе Анатоля Майсеевіча Бардовіча. Лёс наканавы яму нялёгкаю жыццёваю дарогу, але ён ні разу не збочыў з яе і ўсім сваім жыццём і працоўнай дзейнасцю заслужыў нашу шчырую ўдзячнасць і нізкі паклон за здзейсненае на навукова-педагагічнай ніве.

Анатоль Бардовіч нарадзіўся ў сялянскай сям’і (вёска Малыя Навасёлкі Дзяржынскага раёна) 3 студзеня 1928 г. У 1935 г. Бардовічы – бацька, маці і трое сыноў – у якасці спецпэрсоналі былі вывезены ў Комі АССР (пасёлак Цімшэр Усцькуломскага раёна), дзе пражылі 12 гадоў. Бацькі працавалі ў мясцовым калгасе, а старэйшыя браты – на лесапавале.

Першапачатковую адукацыю Анатоль Бардовіч атрымаў у мясцовых школах: пачатковую ў Цімшэры, т. зв. няпоўную сярэднюю – у пасёлку Пажэль, дзе, дарэчы, усе прадметы выкладаліся на мове комі. Валоданне мясцовай мовай пазней спатрэбілася ў педагагічнай дзейнасці, якая пачалася менавіта ў гэтай аўтаномнай рэспубліцы былога СССР, пасля заканчэння Сыктыўкарскага педвучылішча (1942 – 1945). Спачатку выкладаў рускую мову і літаратуру ў Кярчомскай НСШ (1945 – 1946), потым працаваў завучам Данскай НСШ (1946 – 1947) Усцькуломскага раёна Комі АССР.

Пасля вяртання ў Беларусь і рэабілітацыі сям’і як неабгрунтавана рэпрэсаванай Анатоль Бардовіч паступіў на факультэт мовы і літаратуры Мінскага педінстытута імя М. Горкага (1947 – 1951). З гэтага часу ўвесь яго працоўны лёс непарыўна злучаны са сталічнай педагагічнай установай, за выключэннем двух гадоў (1951 – 1953) выкладання ў Нясвіжскім педвучылішчы. І нават у час працы старшым інспектарам Міністэрства асветы (1956 – 1957) і Міністэрства сярэдняй спецыяльнай і вышэйшай адукацыі (1961 – 1965) ён працягваў выкладаць студэнтам МДПІ імя М. Горкага рускую мову. У педагагічным інстытуце (цяпер БДПУ імя Максіма Танка) Анатоль Майсеевіч прайшоў шлях ад аспіранта (1953 –

85

1956) да кандыдата філалагічных навук (1959, дысертацыя “Мадальныя словы ў сучаснай рускай мове”), прафесара (1992), дэкана філалагічнага факультэта (1978 – 2001). Менавіта тут ярка і непаўторна раскрыўся яго педагагічны, навуковы і арганізатарскі талент. Было напісана і надрукавана больш за паўсотні змястоўных навуковых і метадычных артыкулаў па актуальных праблемах рускай і беларускай моў. У суаўтарстве з іншымі вучонымі ўпершыню ў Беларусі створаны і апублікаваны “Марфемны слоўнік беларускай мовы” (2-е выд. 1989), “Словаўтваральны слоўнік беларускай мовы” (2000), “Школьны марфемны слоўнік беларускай мовы” (2-е выд. 2006), “Школьны словаўтваральны слоўнік беларускай мовы” (2006). Названыя лексікаграфічныя выданні сталі адметнай падзеяй у навукова-педагагічным жыцці нашай краіны не толькі тым, што былі ўпершыню падрыхтаваны, але і высокай навуковай вартасцю саміх слоўнікаў, на якую, дарэчы, звярнулі ўвагу і рэцэнзенты ў друку. У гэтым, несумненна, вялікая асабістая заслуга Анатоля Бардовіча, які, як нам вядома, выконваў вядучую ролю ў складзе аўтарскіх калектываў названых лексікаграфічных даведнікаў.

Значны ўнёсак юбіяра і ў тэарэтычную падрыхтоўку будучых настаўнікаў рускай мовы. Ён суаўтар вучэбных дапаможнікаў для студэнтаў “Русский язык” (у 2 ч., 3-е выд. 1977), “Русский язык, ч. 1 – 2” (1979), “Современный русский язык. Синтаксис. Пунктуация” (1993), “Контрольные работы по современному русскому языку” (1998), “Сопоставительный курс русского и белорусского языков” (1999) і інш.

Асобна варта згадаць навукова-метадычную дзейнасць А. Бардовіча для агульнаадукацыйнай школы. Маючы багаты ўласны педагагічны вопыт, выдатную тэарэтычную падрыхтоўку, яму ўдалося разам з суаўтарамі стварыць цудоўныя падручнікі па рускай мове для вучняў V – IX класаў (вытрымалі 30 выданняў; 1965 – 1996). Больш за 30 гадоў школьнікі Беларусі вывучалі рускую мову па гэтых падручніках.

Як аўтарытэтны навуковец і педагог у 1970-я гг. Анатолий Бардовіч быў двойчы камандзіраваны для працы за мяжу. Ён выкладаў на курсах павышэння кваліфікацыі выкладчыў рускай мовы ў Балгарыі, а ў 1975 – 1977 гг. працаваў дацэнтам кафедры рускай мовы Вышэйшай педагагічнай школы ў Кракаве (Польшча), дзе за два з паловай гады падрыхтаваў 45 магістраў.

Агульны педагагічны стаж А. Бардовіча ўражае – больш за 60 гадоў! Аднак нават на заслужаным адпачынку ён не пакідае любімую справу. Су-

месна з Міхаілам Круталевічам у 2011 г. Анатолий Бардовіч апублікаваў “Школьный словообразовательный словарь русского языка”, які, несумненна, будзе запатрабаваны вучнямі і настаўнікамі беларускіх школ пры вывучэнні рускай мовы і ў падрыхтоўцы да цэнтралізаванага тэсціравання.

Неабходна таксама асабліва падкрэсліць арганізатарскі талент Анатолия Бардовіча. Найбольш ярка і відавочна, на наш погляд, ён выявіўся ў час працы на пасадзе дэкана філалагічнага факультэта БДПУ імя Максіма Танка. Дысцыплінаванасць і арганізаванасць, абсалютная самааддача і абвостранае пачуццё асабістай адказнасці за даручаную справу, памножаныя на прыродную чалавечую дабрыню і добразычлівае стаўленне да калег і студэнтаў, зрабілі тагачасны філалагічны факультэт у справе арганізацыі вучэбна-выхаваўчага працэсу ўзорным у сталічнай педагагічнай установе. Да яго ішлі вучыцца, раіцца, прасіць парады ці дапамогі... А ён шчодро ўсім і з усімі дзяліўся, за што заслужана лічыўся лідарам дэканацкага корпусу педагагічнага ўніверсітэта. І да гэтага часу яго з цеплынёй і радасцю ўзгадваюць усе калегі, што працавалі ў той час поруч з ім.

Павел МІХАЙЛАЎ,
кандыдат філалагічных навук,
Святлана ФАЦЕЕВА,
кандыдат філалагічных навук.

Актуальная тэма

НЕСТАНДАРТНЫЯ ЗНАЧЭННІ ДЗЕЕПРЫСЛОЎЯЎ У БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

ДВАІСТАСЦЬ ДЗЕЕПРЫСЛОЎЯ

Вядома і агульнапрынята, што дзеепрыслоўе – асобная форма дзеяслова. У сярэдняй школе яно вывучаецца з розных бакоў: і ў плане значэння, і ў плане марфалагічных асаблівасцей, і ў плане функцыянавання. Гэтыя аспекты разглядаюцца ў адпаведных тэмах – “Дзеепрыслоўе” (VII клас) і “Слова ў тэксце”, “Сінаніміка словазлучэнняў, яе роля ў стварэнні тэкстаў рознай жанравастылістычнай прыналежнасці” (X клас).

Спецыфіка дзеепрыслоўяў заключаецца ў іх нязменнасці, у “змешанасці” (спалучаюць уласцінасці дзеяслова і прыслоўя) і ў асаблівасцях выкарыстання. Менш пашырана думка пра тое, у чым гэтая “падвойнасць” заключаецца і якое значэнне дзеепрыслоўе мае. Паспрабуем удакладніць сутнасць дзеепрыслоўя і яго асаблівасці, а таксама зафіксаваць нестандартныя значэнні і правілы ўжывання гэтай формы.

ПРАБЛЕМА КАТЭГОРЫІ ЧАСУ

І СТАНДАРТНЫЯ ЗНАЧЭННІ ДЗЕЕПРЫСЛОЎЯЎ

“Беларуская граматыка” (1985) адзначае, што дзеепрыслоўе “абазначае дадатковае ў адносінах да дзеяслова-выказніка дзеянне, паясняе асноўнае дзеянне” [1, с. 192]. У найноўшай “Кароткай граматыцы беларускай мовы” (2009) гэтае азначэнне крыху звужаецца: “...абазначае дадатковае ў адносінах да дзеяслова-выказніка дзеянне” [5, с. 234]. Між тым ва ўніверсітэцкім падручніку прафесара П. Шубы канстатуецца, што дзеепрыслоўе “абазначае прымету прыметы” [10, с. 220].

Разыходзяцца погляды даследчыкаў і на тое, як суадносяцца дзеепрыслоўе і катэгорыя часу. “Беларуская граматыка” сведчыць, што “як і дзеяслоў, дзеепрыслоўе мае катэгорыю трывання і стану” [1, с. 192], і гэтым абмяжоўваецца. Праўда, у яе другім томе знаходзім не зусім

ясную заўвагу: “Дзеепрыслоўі могуць ужывацца ў форме цяперашняга і прошлага часу, аднак пры выкарыстанні гэтых форм неабходна ведаць заканамернасці суадносін паміж часам, на які ўказвае выказнік, і часам, на які ўказвае дзеепрыслоўнае словазлучэнне” [2, с. 170]. П. Шуба сцвярджае больш катэгарычна: “Марфалагічна (г. зн. спецыяльнымі суфіксамі) час у дзеепрыслоўях не выражаны, таму дзеепрыслоўі не могуць абазначыць час дзеяння. Яны перадаюць адносіны гэтага дзеяння да часу дзеяння, абазначанага выказнікам” [10, с. 221]. (Такая думка найбольш пашырана ў сучасным мовазнаўстве.) Прыведзенаму меркаванню, аднак, прыраўняць “Кароткая граматыка беларускай мовы”: “Як і дзеяслову* дзеепрыслоўю ўласцівы катэгорыі трывання і часу” [5, с. 234].

Адзначаная фармулёўка (“адносіны гэтага дзеяння да часу дзеяння, абазначанага выказнікам”) канкрэтызуецца ў значэннях ‘папярэднічанне’, ‘адначасовасць’, ‘наступнасць’, якія ў гэтым значэнні ўтвараюць катэгорыю “адносны час”. Шэраг даследчыкаў (Р. Якабсон, А. Бандарка, В. Хракоўскі і інш.) разглядаюць іх як катэгорыю таксісу – часавую лакалізацыю аднаго дзеяння адносна іншага (падрабязней гл. новую грунтоўную манаграфію [9]). Мы далучаемся да гэтага меркавання.

Значэнне адначасовасці звычайна звязваюць з дзеепрыслоўямі незакончанага трывання, значэнне папярэднічання – з дзеепрыслоўямі закончанага трывання [1, с. 193].

Заслужана папулярны падручнік для будучых педагогаў сцвярджае гэта больш яскрава і разгорнута: “Форма часу ў дзеепрыслоўях злілася з трываннем**”. Дзеепрыслоўе незакончанага трывання абазначае незакончанае дадатковае дзеянне, якое адбываецца ці адбывалася адначасова з галоўным дзеяннем, выражаным дзеясловам-выказнікам: *Буслы толькі злёгка рамантавалі гнездо, засцілаючы дно яго галінкамі* (І. Навуменка). *Квітнее лес, дыміцца, варушачы галлём, расінак завушніцы мігаюць срэбрам* (М. Калачынскі).

Дзеепрыслоўе закончанага трывання абазначае закончанае дадатковае дзеянне, якое адбылося раней за галоўнае дзеянне, выражанае дзеясловам-выказнікам: *І мы, змарыўшыся, пілі*

* Коскі няма ў арыгінале.

** Параўн. у А. Ісачанкі: «С точки зрения использования глагольных основ и связанных с ними окончаний можно говорить о “деепричастиях настоящего времени” и о “деепричастиях прошедшего времени”; так поступают обычно школьные грамматиканы. Однако, с точки зрения грамматического значения этих форм, решающим фактором является в данном случае не столько та или иная исходная основа формы и ее окончание, сколько видовое значение» [4, с. 520].

ваду, у біклагі набіралі (М. Танк). *Пагаварыўшы з вучнямі і крыху разагнаўшы іх страх, Лабановіч прынёс журнал і пачаў рабіць запіс* (Я. Колас)” [3, с. 263 – 264].

Спектр значэнняў дзеепрыслоўяў пашыраецца ў падручніку П. Шубы [10, с. 221 – 222]. Указаныя значэнні можна назваць стандартнымі. Прапануем разгледзець нестандартныя, больш рэдкія значэнні дзеепрыслоўяў.

ДАДАТКОВЫЯ ЗНАЧЭННІ ДЗЕЕПРЫСЛОЎЯЎ

Дзеепрыслоўі незакончанага трывання ў цэлым стабільныя ў сваім ужыванні і часавым значэнні. Досыць рэдка яны выкарыстоўваюцца для называння папярэдняй сітуацыі: *Некалькі студняў [Рома] выкапаў на новым пасёлку, дзе будуюцца, жэнячыся, маладыя ніжнебайдуны і куды сцягнулі некалькі нашых хутароў, у тым ліку і Ромаў* (Я. Брыль. Ніжнія Байдуны). У гэтым прыкладзе трэба было б ужыць форму закончанага трывання – *ажаніўшыся*. Незакончанае трыванне, верагодна, абумоўлена тым, што дзеянне мае характар звычайнага, рэгулярнага, а таму не столькі адносіцца да мінулага, колькі апісвае тыповую з’яву, заканамернасць. Магчыма, часовае (ці, паводле іншай трактоўкі, таксіснае) значэнне тут мізарнее, саступаючы цэнтральнае месца значэнню абагульнення.

Удакладнім сцверджанне пра стандартнасць значэння папярэднічання для дзеепрыслоўяў закончанага трывання. Варта размежаваць два віды папярэднічання. Параўнаем дзве фразы:

А. *Я зусім быў збіраўся пайсці адсыпацца перад дарогаю, калі раптам, звярнуўшы за паворотку алеі, набачыў на замшэлай лаве Яноўскую* (У. Караткевіч. Дзікае паляванне караля Стаха).

Б. *У Берліне Месінг не знайшоў збавення ад пакут. Ён часта галадаў, траціў прытомнасць. Упаўшы аднойчы на вуліцы, ачуняў толькі праз тры дні* (В. Корбут. Місія Месінга).

Фраза А. Галоўны герой пабачыў Яноўскую адразу пасля таго, як павярнуў, г. зн. другое дзеянне адбылося непасрэдна пасля першага, – перад намі кантактнае папярэднічанне. Менавіта яго найчасцей перадаюць дзеепрыслоўі закончанага трывання.

Фраза Б. Дзеянні *упаў і ачуняў* не змянялі адно адно, паміж імі прайшоў пэўны час, існаваў часавы інтэрвал. У такіх выпадках размова ідзе пра дыстантнае папярэднічанне. Яно назіраецца рэдка, гэта нестандартнае значэнне дзеепрыслоўяў закончанага трывання.

Дзеепрыслоўі закончанага трывання часам могуць указваць не на папярэдняе дзеянне, а на адначасовае. У такіх выпадках значэнне працэсу, руху ў іх аслабляецца, мацнеюць значэнні стану

ці виніку, якія ўводзяцца ў аповед як дадатковыя, як прымета дзеяння.

Выцягнуўшыся і вырачыўшы на немчыка вочы, ён моўчкі стаяў, аж покуль той не страпнуўся і неяк дужа ўжо спрытна знізу ўгору плячнуў яго два разы – па адной і па другой шчацэ (В. Быкаў. Знак бяды). Адзін ляжаў, **паклаўшы** галаву на брудныя боты суседа, другі перакінуў свае ногі праз тулава іншага (Ф. Аляхновіч. У капцюрох ГПУ).

У прыведзеных сказах назіраецца т. зв. выніковая адначасовасць, г. зн. апісаны дзве адначасовыя сітуацыі (*выцягнуўся і стаяў; ляжаў і паклаў*), прычым адна з іх з’яўляецца вынікам папярэдняга дзеяння, фіксуе стан, дасягнуты пасля завяршэння ранейшага працэсу.

Другое нестандартнае значэнне дзеепрыслоўяў закончанага трывання – гэта значэнне наступнага дзеяння. Яно нярэдка дапаўняецца значэннем выніковасці, змешваецца з ім.

*Мы, моладзь, паходні асветы пагаслай
Наноў распаліўшы – гарыце ж найясна! –
Куткі ўсе і лёхі, дзе енкі глухія,
Асвецім, адкрыўшы пакуты людскія*

(Я. Чачот. У день урачыстасці, якая спраўлялася для Тамаша Зана 29 траўня 1821 г.).

*...Пад канец году яна ўжо была за старасту
клясы, застаўшыся нязьменна на гэтай пачэснай
пасадзе аж да канца школы* (С. Юстапчык. Каханы горад).

*Нястомны зрабіў знак, і кат адным рухам
сарваў з Франчэскі лахманы, агаліўшы безабароннае
белае цела* (У. Арлоў. Час чумы).

Зразумела, што пакуты можна адкрыць пасля таго, як стане святлей, таму другое дзеепрыслоўе тут абазначае наступнае дзеянне, а першае – стандартна папярэдняю падзею. Аналагічна вучаніца спачатку стала старастай, а потым выконвала гэтыя абавязкі далей, да заканчэння школы.

Падобны сказ канструюваў і П. Шуба: *Расшпіліў каўнер, адкрываючы грудзі ветру* [10, с. 222].

Такія нестандартныя выпадкі нярэдка можна заўважыць у перакладных творах: *Ён так і сказаў, дадаўшы, што некалькі важных спраў не даюць яму спакою* (А. Крысці. Нябожчыкава люстра / пераклад: П. Марціновіч). *Нікога не ўбачыўшы, Раман адступіў, зачыніўшы за сабою дзверы* (К. Булычоў. Выкраданне Чарадзея / пераклад: Р. Саматія).

У сказе з А. Крысці герой спачатку выказаўся, а потым дадаў некалькі слоў. Значыць, дзеянне, абазначанае дзеепрыслоўем, адбылося пасля дзеяння, абазначанага дзеясловам-выказнікам. Таксама ў наступнай фразе: “Раман адступіў, а потым зачыніў дзверы”. Між тым з фармальнага

пункту гледжання, дзеянне, зафіксаванае дзеепрыслоўем, павінна быць папярэднім (паколькі дзеепрыслоўе закончанага трывання звычайна абазначае ранейшую сітуацыю), але гэтага няма.

Цікава, што дзеепрыслоўі са стандартнымі значэннямі ўжываюцца і перад выказнікам, і пасля яго. Калі ж назіраецца нестандартнае значэнне наступнасці, то дзеепрыслоўі сустракаюцца толькі пасля выказніка. Гэта сведчыць пра паралелізм думкі і слова, мыслення і выкладу: аўтар зафіксаваў пэўную паслядоўнасць падзей і непасрэдна перадаў яе ў тэксце. Назіраецца моўнае праяўленне такой семіятычнай з’явы, як іканічнасць. Пры гэтым слоўная форма, у якой увасобілася ўяўленне пра падзею (спрагальна-асабовая форма або дзеепрыслоўная), аказалася не вельмі важнай, другаснай.

ПАМЫЛКІ ПРЫ ўжыванні ДЗЕЕПРЫСЛОўЯў

Дзеепрыслоўі незакончанага трывання звычайна ўтвараюцца з дапамогай суфіксаў *-учы* (*-ючы*), *-ачы* (*-ячы*), якія далучаюцца да асновы цяперашняга часу: *гартаючы, бачачы*. Часам аднак да такіх асноў далучаецца суфікс *-ўшы* (*-шы*): *Кнопкі электрычных званкоў тут прыладжаны пад дошкай стала гэтакім чынам, што, сядзеўшы пры стале, можна невідавочным рухам пазваніць на таго, хто чакае на калідоры* (Ф. Аляхновіч. У капцюрох ГПУ). – *Вот, падпішы пратакол! – падсунуў Шабета паперку Васілю. Васіль узяў аловак, паслініў графіт, нахіліўся. – Тут, пад нізам? – Чаго ж бярэшся падпісваць, не чытаўшы? – строга зірнуў на яго Шабета* (І. Мележ. Людзі на балоце). Падобныя выпадкі парушаюць моўную норму; тут лепей дастасаваліся б формы *седзячы* і *чытаючы* (*прачытаўшы*).

У любым выпадку, незалежна ад узаемнага размеркавання ў часе дадатковага і галоўнага дзеянняў, трэба звяртаць увагу на іх суб’ектаў. Правілы ўжывання дзеепрыслоўяў у літаратуры апісваліся не аднойчы [гл., напрыклад: 2, с. 168 – 170; 3, с. 264; 6]. Абодва дзеянні (адно, абазначанае выказнікам, другое – абазначанае дадатковым дзеепрыслоўем) павінны адносіцца да адной і той жа асобы ці аднаго і таго ж прадмета (дзеяніка), іншымі словамі, дзеепрыслоўе і дзеяслоў павінны быць аднасуб’ектнымі. Дакладней кажучы, тут важны не глыбінны (сутнасны) суб’ект, а паверхнева-выяўлены суб’ект, г. зн. той, што ў фразе выражаны назойным склонам. Гэтае правіла парушана ў наступным прыкладзе: *Накіраваўшы двух афіцэраў на хутар, сведкам забяспечана надзейная ахова*.

“Беларуская граматыка” забараняе таксама безасабовыя сказы з дзеепрыслоўямі: “Нельга, напрыклад, сказаць: *Наведаўшы музей, яму захацелася сустрэцца з даўнімі сябрамі; Вярнуўшыся дамоў, на вуліцы вечарэла. У такіх канструкцыях для выражэння акалічнасных значэнняў неабходна выкарыстоўваць даданыя члены сказа або даданыя акалічнасныя сказы: Пасля наведвання музея яму захацелася сустрэцца з даўнімі сябрамі або Калі ён наведаў музей, яму захацелася сустрэцца з даўнімі сябрамі або Пасля таго, як ён наведаў музей, яму захацелася сустрэцца з даўнімі сябрамі...*” [2, с. 169].

Беспамылковымі лічацца безасабовыя сказы са словамі тыпу *нельга, добра, трэба* і г. д. Гэты пункт гледжання ўдакладніў прафесар І. Лепешаў. Так, правільныя не толькі сказы з прэдыкатывамі *трэба, неабходна, можна* і г. д., але і сказы з інфінітывам: “У безасабовых сказах дзеепрыслоўе ўжываецца толькі тады, калі яно адносіцца да незначальнай формы дзеяслова, г. зн. калі галоўны член безасабовага сказа выражаецца спалучэннем дзеяслова ці безасабова-прэдыкатыўнага слова з інфінітывам: *Слухаючы яго выступленні, нам адняёмкасі хацелася нават залезці пад лаўку* (А. Карпюк); *На чужы лоб сягаючы, трэба і свой падставіць* (прыказка). Калі ж у безасабовым сказе няма інфінітыва, дзеепрыслоўе ўжываецца нельга: *Адчувалася, слухаючы Казлову: тое, што яна гаварыла, ніколі не забудзе; Там, у кіно, гледзячы на яе, мне падумалася, што Таня прыгажэйшая за Аню і цяпер ужо я іх не зблытаю*” [7, с. 180].

Стылёвай праўкі патрабуюць і такія выказванні: *Пакінуўшы буйныя экзэмпляры для выставы, астатнія трукалкі адсылаліся эканомкай на кухню. Мне стала сцішна, уявіўшы, як ён, гэты шматок казённай паперы, быў прачытаны найбліжэйшымі першы раз...* Тут парушана вышэйзгаданае правіла пра неабходнасць інфінітыва ў фразе.

Аналагічнае патрабаванне, каб дзеяслоў-выказнік і дапаможнае дзеепрыслоўе адносіліся да аднаго дзейніка, існуе ў рускай мове. На думку Д. Разенталя, “встречающиеся у писателей-классиков отступления от этой нормы представляют собой либо галлицизм, либо результат влияния народного языка, например: *Поселившись теперь в деревне, его мечта и идеал были в том, чтобы воскресить ту форму жизни, которая была при деду* (Л. Толстой)” [8, с. 304].

У цытаваным дапаможніку І. Лепешава прыведзены дзве карысныя парады для правільнага ўжывання падобных канструкцый [7, с. 179 – 181]. Першая – перабудаваць сказ, ператвараючы дзеепрыслоўе ў аднарод-

ны выказнік: ...*Раман адступіў, зачыніўшы за сабою дзверы. – Раман адступіў і зачыніў за сабою дзверы.* Пры памылцы такая трансфармацыя немагчымая.

Другі прыём праверкі правільнасці дзеепрыслоўных канструкцый прадугледжвае прыбліжэнне дзеепрыслоўнага словазлучэння да дзейніка.

Дзеепрыслоўі рэгулярна выкарыстоўваюцца ў беларускай мове, утвараюцца ад абсалютнай большасці дзеясловаў. Іх значэнне і асаблівасці ўжывання добра вывучаныя, аднак мовазнаўцы маюць розныя погляды на катэгарыяльнае значэнне дзеепрыслоўяў і працягваюць дыскутаваць наконт іх часовай характарыстыкі. На нашу думку, варта прызнаць у дзеепрыслоўяў наяўнасць адноснага часу (ці таксісу). Акрамя стандартных значэнняў, дзеепрыслоўі незакончанага трывання могуць выражаць папярэднічанне, а дзеепрыслоўі закончанага трывання – адначасовасць ці наступнасць. Пры выяўленні нестандартных значэнняў вельмі важны кантэкст, наша ўсведамленне сітуацыі, яе трактоўка з пункту гледжання логікі, звычайнага жыццёвага развіцця падзей. Абавязковае патрабаванне да правільных выказванняў з дзеепрыслоўем – яго аднасуб’ектнасць з дзеясловам-выказнікам.

Спіс літаратуры

1. **Беларуская граматыка** : у 2 ч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – Ч. 1.
2. **Беларуская граматыка** : у 2 ч. – Мінск : Навука і тэхніка, 1986. – Ч. 2.
3. **Беларуская мова** : падручнік для пед. вучылішчаў і каледжаў : у 2 ч. / пад рэд. Л. М. Грыгор’евай. – Мінск : Выш. шк., 2004. – Ч. 1.
4. **Исаченко, А. В.** Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким : Морфология [1960] / А. В. Исаченко. – 2-е изд. – М. : Языки славянской культуры, 2003.
5. **Кароткая граматыка беларускай мовы** : у 2 ч. – Мінск : Беларус. навука, 2007. – Ч. 1.
6. **Кечик, С. Я.** Деепричастие в современном белорусском литературном языке : автореф. дис. ... канд. филол. наук / С. Я. Кечик. – Минск, 1976.
7. **Лепешаў, І. Я.** Сучасная беларуская літаратурная мова : спрэчныя пытанні : вучэб. дапам. / І. Я. Лепешаў. – Гродна : ГрДУ, 2002.
8. **Розенталь, Д. Э.** Справочник по правописанию и литературной правке / Д. Э. Розенталь. – 5-е изд., испр. – М. : Книга, 1989.
9. **Типология таксисных конструкций** : [коллективная монография] / [В. С. Храковский и др.]; Российская акад. наук, Ин-т лингвистических исследований. – М. : Знак, 2009. (Уводная глава да яе даступная ў інтэрнэце па адрасе <http://iling.spb.ru/typo/materials/taxis/taxis.pdf>.)
10. **Шуба, П. П.** Сучасная беларуская мова : Марфалогія. Марфалогія : вучэб. дапам. для філал. фак. ун-таў / П. П. Шуба. – Мінск : Універсітэцкае, 1987.

Мікіта СУПРУНЧУК,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

НЕАРДЫНАРНАЯ АСОБА, ТАЛЕНАВІТЫ ПЕДАГОГ, ПРЫЗНАНЫ НАВУКОВЕЦ

МІКАЛАЮ ПРЫГОДЗІЧУ – 60

2013 год знамянальны для кафедры гісторыі беларускай мовы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта тым, што гэта юбілейны год для самой кафедры і для яе першага ад моманту заснавання ў 1993 г. і да цяперашняга часу загадчыка, па сутнасці, і стваральніка – доктара філалагічных

наук прафесара Мікалая Прыгодзіча. Усё прафесійнае жыццё Мікалая Рыгоровіча звязана з БДУ, на філалагічным факультэце якога ён спачатку вучыўся, а пасля заканчэння аспірантуры ў 1979 г. пачаў працаваць выкладчыкам.

Рост і станаўленне М. Прыгодзіча як аўтарытэтнага навукоўца і высокакваліфікаванага педагога адбываліся на вачах калег. У 1982 г. ім паспяхова абаронена кандыдацкая дысертацыя “Складаныя прыметнікі ў старабеларускай мове”, у 2000 г. – доктарская “Словаскладанне ў гісторыі беларускай мовы”. Ён адзін з вядучых спецыялістаў у галіне беларускага мовазнаўства, на яго аўтарскім рахунку больш як 300 навуковых прац, у тым ліку 4 манаграфіі.

Слова *першы* можна яшчэ не раз скарыстаць, гаворачы пра Мікалая Рыгоровіча. Ён першы ў Беларусі распрацаваў і выкладае вучэбны курс па беларускай палеаграфіі. Вучэбна-метадычная праца – адзін з найбольш важных складнікаў яго дзейнасці. М. Прыгодзіч – аўтар 12 вучэбных і навукова-метадычных дапаможнікаў, некалькіх тыпавых праграм, 4 слоўнікаў: “Гістарычная граматыка беларускай мовы: зборнік практыкаванняў” (1999, у суаўтарстве); “Беларускае мовазнаўства: вучэбны дапаможнік для студэнтаў філалагічных спецыяльнасцей” (2006); “Беларуская палеаграфія: тыпавая вучэбная праграма для вышэйшых навучальных устаноў” (2006); “Старабеларускі лексікон: Падручны перакладны слоўнік” (1997, у суаўтарстве)” і інш.

Мікалай Рыгоровіч імкнецца далучаць філфакаўскую моладзь да навуковай працы літаральна

з першага курса, кіруючы студэнцкім гуртком “Палімпсест”. Вынікі працы гуртка і спецсемінара “Стыль і мова помнікаў беларускага пісьменства” выдавочныя: іх удзельнікі падрыхтавалі і абаранілі дзве кандыдацкія дысертацыі, апублікавалі некалькі дзясяткаў навуковых артыкулаў. Увогуле прафесар Прыгодзіч падрыхтаваў шэсць кандыдатаў філалагічных навук, цяпер ён кіраўнік і навуковы кансультант трох дактарантаў, чатырох аспірантаў, трох саіскальнікаў.

Вялікую ўвагу аддае Мікалай Рыгоровіч наладжванню і ўмацаванню навуковых сувязей з лінгвістамі іншых краін. Ён арганізатар і ўдзельнік шматлікіх міжнародных канферэнцый і сімпозіумаў. Кіраваў выкананнем сумесных навуковых тэм, адна з якіх – “Беларуска-польскія моўныя сувязі” з Ягелонскім (Кракаўскім) універсітэтам. Быў каардынатарам міжнароднага праекта “Змены ў сучасных славянскіх мовах” (Аполе, Польшча); у межах гэтага праекта пад яго навуковым кіраўніцтвам выйшла калектыўная манаграфія “Беларуская мова” (1998). З 2011 г. Мікалай Прыгодзіч кіруе беларускай часткай ініцыяванага Альдэнбургскім універсітэтам (Германія) фундаментальнага агульнаславянскага праекта “Германскія запазычанні ў славянскіх мовах”.

Прафесар Прыгодзіч выконвае шмат адказных абавязкаў: старшыні экспертнага савета па мовазнаўстве ВАК Рэспублікі Беларусь, члена вучонага савета факультэта, намесніка старшыні камітэта па прысуджэнні прэміі імя У. Пічэты (філалогія), намесніка адказнага рэдактара “Весніка БДУ” (серыя IV) і інш.

Клапоціцца Мікалай Рыгоровіч і пра ўшанаванне памяці і захаванне навуковай спадчыны лінгвістаў ранейшых пакаленняў. З яго ініцыятывы кафедра арганізоўвала навуковыя канферэнцыі да юбілейных дат з дня нараджэння І. Насовіча, М. Жыдовіч, Л. Шакуна; навуковыя чытанні, прысвечаныя памяці А. Жураўскага, Е. Мяцельскай і інш. Уважліва ставіцца ён да навуковай, вучэбна-метадычнай працы і жыццёвых праблем калег.

Навуковыя і педагогічныя дасягненні М. Прыгодзіча адзначаны ордэнам Працоўнага Чырвонага Сцяга, нагрудным знакам “Выдатнік адукацыі Рэспублікі Беларусь”, ганаровымі граматамі Мінадукацыі, ВАК Рэспублікі Беларусь, БДУ і інш.

Кафедра гісторыі беларускай мовы
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

АСАБЛІВАСЦІ ФУНКЦЫЯНАЛЬнай СЕманТЫзацыі / ХАРАКТарызацыі АСАБОВых ЗАЙМЕННІКАЎ

НА МАТЭРЫЯЛЕ ПАЭТЫЧНЫХ ТЭКСТАЎ ДАНУТЫ БІЧЭЛЬ

У артыкуле аналізуецца ўжыванне ў творчасці Д. Бічэль канструкцый Pronomen Substantive і Pronomen Vocative. Разглядаецца функцыянаванне гэтых канструкцый у варыянтах вершаў паэткі са зборнікаў розных гадоў. Адаецца ўвага зменам, якія зазналі канструкцыі Pronomen Substantive ў адных і тых жа вершах розных зборнікаў.

Ключавыя словы: *займеннікі, семантызацыя, характарызацыя, метафара, варыянты вершаў, зборнік, ідыя-стыль.*

The constructions Pronomen Substantive used in the poetry by D. Bichel is being analyzed in the article. The functioning of the above-mentioned constructions in the collection of verses created by the poetess during a long period of time is also being considered. Attention is paid to the changes of Pronomen Substantive in similar verses from various collections of the poetry.

Функцыянальная семантызацыя асабовых займеннікаў (АЗ) – гэта такі працэс раскрыцця іх значэння, пры якім на пэўным адрэзку гаворкі ці мастацкага тэксту адбываецца суб'ектыўная канкрэтызацыя рэфэрэнта пры дапамозе субстантыва-прэдыката пры займенніку-суб'екце. З дапамогай канструкцый функцыянальнай семантызацыі АЗ у паэтычным тэксце можа эксплікавацца “маска”, якую надзявае лірычны герой у чарговым творы: *О, так! Я – пралетар* (Я. Купала); *Я – пісьменнік* (М. Танк). Асоба лірычнага адрасата, як правіла, эксплікуецца пры дапамозе постпазіцыйнага звароту: *Гэй вы, хаткі, поле...* (Я. Купала); *Чаму ты змоўкла, мама?* (М. Танк).

Часта працэс функцыянальнай семантызацыі АЗ дапаўняецца характарызацыяй (нярэдка ў спалучэнні з метафарычнасцю ці ацэначнасцю): *Ты не пераўтваральнік і не злодзей* (Д. Бічэль). *Я – зацяганы конь-біцюг* (М. Танк). Пры наяўнасці ў тэксце (або загаловку твора) папярэдняга субстантыва (антэцэдэнта) мае месца такі працэс, як функцыянальная характарызацыя АЗ: *Ты – пан, ты – багаты...* (Я. Купала. “Араты”).

Актуальнае, на наш погляд, пытанне аб прычынах, па якіх паэты звяртаюцца да канструкцый семантызацыі / характарызацыі АЗ, адмаўляюцца ад іх ці змяняюць якім-небудзь чынам. Збольшага гэтыя прычыны можна высветліць пры разглядзе канструкцый семантызацыі / характарызацыі ў аўтарскіх варыянтах вершаў Дануты Бічэль. У зборніках розных гадоў сустракаюцца тэксты, адрэдагаваныя ці перапрацаваныя непасрэдна аўтарам. Аўтарская рэдакцыя нярэдка закранае ў тым ліку і канструкцыі функцыянальнай семантызацыі / характарызацыі АЗ.

Так, у вершы “Рвала вішні недаспелыя, хваліла...” (“Асака”) апошнія строфы гучаць наступным чынам: *Прыхінулася плячом да вушака, /*

Я – валошка, а даткнешся – асака. / Ён – асот, а гэтак мякка паглядзеў: / – Быццам мёду паспытай, / Ды саладзей... [1, с. 26]. З дапамогай дзвюх метафарычных канструкцый характарызацыі АЗ паэтка раскрывае эмацыйны стан лірычнага героя, а таксама асаблівасці характару лірычнага персанажа. Тое, што ў другім выпадку гаворка ідзе менавіта пра рысы характару, пацвярджаецца звесткамі на пачатку твора: *маладому задаваку, на ночы і прысніць мяне не хоча*. Зыходзячы з гэтага, можна сцвярджаць, што метафара, уведзеная пры дапамозе канструкцыі Pronomen Substantive, выглядае цалкам апраўданай з мастацкага пункту гледжання.

Аднак у зборніку “Даўняе сонца” (1987) Д. Бічэль адмаўляецца ад функцыянальнай характарызацыі АЗ у гэтым вершы: *Прыхінулася плячом да вушака, / Як валошка, а даткнешся – асака. / Плакуном асот калючы паглядзеў: / – Быццам мёду паспытай. / Ды саладзей...* [2, с. 46]. Што ж прымусіла паэтку адмовіцца ад, здавалася б, удалага мастацкага прыёму?

Неабходна звярнуць увагу на тое, што з боку лірычнага героя ліквідуецца яго найменне пры дапамозе АЗ і метафара замяняецца звычайным параўнаннем (у канструкцыю ўводзіцца злучнік *як*). З боку ж лірычнага персанажа адбываецца пашырэнне метафары: не проста *мякка паглядзеў*, а *плакуном асот калючы паглядзеў*. Узнікае новы мастацкі прыём: падвойнае супастаўленне з характарыстыкай лірычнага героя. Калі гераіня твора паўстае як *валошка, а даткнешся – асака* (абедзве характарыстыкі паказваюць жорсткасць, непрымірымасць), то лірычны герой не толькі *асот*, а яшчэ і *плакун*. Дзве гэтыя метафарычныя характарыстыкі – кантэкстуальныя антонімы, а метафара *плакун*, у сваю чаргу, супрацьпастаўляецца субстантывам, якія характарызуюць лірычную гераіню. Такім чынам, ствараецца больш складаная сістэма адносін паміж

характарыстыкамі лірычнага героя і лірычнага персанажа.

У зборніку “Снапок” (1999) Д. Бічэль канчаткова адмаўляецца ад метафарычнай характарызацыі лірычнага персанажа. У апошнім варыянце верша “Асака” адпаведныя радкі апушчаны: *Пі, мой згублены, зайшоў сюды па часе, / я адна не раз гаркоты напілася... / – Ну, чаго ты так злуеш? / Давай мірыцца! / Саладзейшая, чым мёд, твая кісліца* [3, с. 345]. Можна выказаць здагадку, што Д. Бічэль спрашчае твор, робіць яго бліжэйшым да патэнцыйнага чытача і адначасова стварае вобраз лірычнай гераіні – сельскай дзяўчыны. Стыль твора набліжаецца да гутарковага. Аднак змены закранаюць і сюжэт твора: сітуацыя супрацьстаяння персанажаў мякчэе, узмацняецца матыў пагаднення, які ў папярэдніх варыянтах твора даецца пераважна праз намікі.

Такім чынам, мэтай адмовы ад функцыянальнай характарызацыі АЗ можа быць не толькі імкненне да змены вобраза лірычнага героя. У гэтым плане цікавы верш Д. Бічэль “Самы грозны і ціхі бор...” (“Спас”). Першапачатковы яго варыянт у зборніку “Запалянкі” змяшчае дзве канструкцыі функцыянальнай характарызацыі АЗ у форме *Pronomen Substantive*: *Самы грозны і ціхі бор – / Душны поўдзень, / Гаючы боль. / Я – іскрынка ў тваіх вачах. / Аднаго цябе век вывучаць, – / Кожны ранак ты зноў таямніца, / Белы свет мой, мая цямніца* [1, с. 35]. Гэтыя канструкцыі цікавыя перш за ўсе тым, што адна з іх характарызуе лірычнага героя, а другая – лірычнага адрасата, прычым другая метафара мнагамерная за кошт выкарыстання аднародных назоўнікаў. Два з трох субстантываў могуць быць успрыняты ў якасці кантэкстуальных антонімаў: *белы свет* і *цямніца*.

Аднак ужо ў зборніку “Даўняе сонца” ў выніку перабудовы структуры твора з тэксту знікае адна з канструкцый функцыянальнай характарызацыі: *Самы грозны сцішэлы бор – / шчырых сцежак і думак збор, / буйнай спеласці таямніца, / тут – збавенне маё свіціцца* [2, с. 52]. Канструкцыя метафарычнай характарызацыі, якая адносіцца да лірычнага героя, пераносіцца ў наступную страфу і абазначаецца прыдаткам пры АЗ: *Я – іскрынка тваіх вачэй – / прагну буры, / абмыеш цішай* [2, с. 52]. Гэты варыянт верша ўвайшоў і ў зборнік “А на Палессі” (1990). Канчатковы выгляд верш “Спас” набывае ў зборніку “Снапок”: *Самы грозны сцішэлы бор – / шчырых сцежак і думак збор, / буйнай спеласці таямніца, / тут – збавенне маё свіціцца. / Што ні лета – імкніся вышэй! / Хай пяюць твае птушкі званчэй! / Я – іскрынка лясных вачэй – / Прагну буры! Ты цішай сагрэй!* [3, с. 180]. Як мы бачым,

ва ўсіх зборніках пасля “Даўняга сонца” адсутнічае функцыянальная характарызацыя АЗ 2-й асобы адзіночнага ліку. Змены закранаюць і структуру твора: замест пачатковага двухрадкоўя, за якім ідзе катрээн, утвараюцца два пачатковыя катрээны. Можна таксама выказаць здагадку, што ліквідацыя займенніка *ты* і канструкцыі функцыянальнай характарызацыі абумоўлена мастацкай мэтай: сканцэнтраваць увагу чытача на асобе лірычнага героя. З кожным наступным варыянтам вобраз бору, першапачаткова паказаны практычна раўнапраўным суразмоўцам, дыстанцыюецца ад лірычнага героя. Відавочна, гэтым жа тлумачыцца замена ў апошнім варыянце верша прыналежага займенніка *тваіх* пры субстантыве *вачэй* на адносны прыметнік *лясных*. Бор, такім чынам, прысутнічае і ў апошніх варыянтах верша, аднак яго прысутнасць дадаткова не падкрэсліваецца.

Адмова ад функцыянальнай характарызацыі АЗ можа выяўляцца не толькі ў адносінах да канструкцый *Pronomen Substantive*. Звернемся да верша “Ён не верыў...” (“Дзед”), у першапачатковым варыянце якога ёсць канструкцыя функцыянальнай характарызацыі АЗ *ты*: *Жонка тайну адкрыла: / “У цябе гэты... рак...” / Ён узвіўся: / “Ты дурням у вочы плюнь. / Вось паселіца зноў на алешыне грак – / Я цябе, балбатуху, яшчэ адлуплю...”* [1, с. 35]. Ужыванне канструкцыі характарызацыі АЗ выглядае тэкстуальна абгрунтаваным: яна сумяшчае ў сабе функцыі характарыстыкі і ацэнкі і з яе дапамогай ствараецца эфект “натуральнай гутарковасці тэксту”. Акрамя таго, назоўнік *балбатуха*, які ўжываецца ў форме постпазіцыйнага прыдатка, перадае ацэнку лірычным персанажам рыс характару жонкі і сітуацыі ў цэлым. Але ў зборніку “Даўняе сонца” паэтка зноў адыходзіць ад ужывання канструкцыі функцыянальнай характарызацыі АЗ: *Таямніц не схаваеш: / У цябе ж, пэўна, рак... Агрызнуўся: / – Прарокі! / Вам трасцу пад бок! / Вось закракае зноў на алешыне грак – / Я цябе за сакрэт адлупцюю, дальбог* [2, с. 52]. Ва ўсіх наступных зборніках выкарыстоўваецца менавіта гэты варыянт. Мы мяркуем, што, адмаўляючыся ад канструкцыі функцыянальнай характарызацыі АЗ у гэтым творы, Д. Бічэль спрабуе надаць гаворцы лірычнага персанажа іншую інтанацыю. Замест даволі легкадумнай, дабрадушна-жартоўнай рэакцыі персанажа на раскрыццё тайны ў першапачатковым варыянце верша ў больш позніх аўтарскіх версіях можна ўбачыць усведамленне сур’ёзнасці, трагічнасці сітуацыі. Нервовы стан персанажа падкрэсліваецца і ўжытымі аўтарам кароткімі сінтаксічнымі канструкцыямі, і выбранымі лексічнымі сродкамі: *агрызнуўся, трасцу пад бок* і г. д.

Адсутнасць канструкцыі функцыянальнай характарызацыі служыць таксама для паказу нявызначанасці ўдзельніка дыялогу: ёсць нейкія вы, якія могуць быць эксплікаваны як *родныя*, ёсць ты, якому ў позніх версіях верша і адрасавана пагроза *адлуцыю*. Для эксплікацыі ты можа быць падабраны шэраг досыць праўдападобных субстытутаў: *сын, сваяк, нават жонка*. Аднак тэкстуальна другі ўдзельнік гутаркі не вызначаны. Увага, такім чынам, засяроджана на галоўным лірычным персанажы, у той час як астатнія – проста фон. У пачатковым варыянце менавіта субстантыў *жонка*, а потым канструкцыя характарызацыі АЗ *цябе, балбатуху* стваралі эффект прысутнасці менш важнага для апавядання, але ўсё ж іншага персанажа.

Верш “На пляцы пятлі” (“Цябе я ўспамінаю...”) таксама цікавы для нашага даследавання. У зборніку “А на Палессі” (1990) сёмай страфа гэтага верша пачынаецца з канструкцыі функцыянальнай семантызацыі АЗ *мы: Мы не адродкаў племя, мы – народ!* [4, с. 39]. Паколькі рэфэрэнт можа быць вызначаны як “МЫ-нацыянальнае”, семантызацыя ў канструкцыі сумяшчаецца з характарызацыяй. Уключэнне дзвюх канструкцый функцыянальнай семантызацыі / характарызацыі АЗ у бяззлучнікавы сказ дае аўтару магчымасць супаставіць і супрацьпаставіць дзве “маскі”-эксплікатары, пры гэтым адбываецца кантэкстуальнае проціпаставленне двух субстантываў: *адродкаў племя і народ*. Названы прыём досыць распаўсюджаны ў паэтычных тэкстах. Але ў зборніку “Снапок” Д. Бічэль перапрацоўвае першы радок страфы, звяртаючыся да канструкцыі з аднароднымі субстантывамі: *Ды мы не племя парабкаў – народ* [3, с. 53]. Гэтая аўтарская рэдакцыя лёгка тлумачыцца імкненнем да мілагучнасці паэтычнага радка: другі варыянт больш меладычны за кошт замены *адродкаў* на *парабкаў*, у той жа час варыянт *парабкаў*, здаецца, больш падыходзіць да рэалій тэксту, прысвечанага Кастусю Каліноўскаму. Але ў зборніку “На белых аблоках сноў” (2002) адпаведная страфа верша адсутнічае цалкам: паэтка зноў адмаўляецца ад канструкцыі функцыянальнай семантызацыі / характарызацыі. Верагодна, гэта звязана з сэнсавымі зменамі, якія адбыліся ў тэксце. Першапачаткова верш “На пляцы пятлі” гучыць досыць аптымістычна і ўключае восем строф, прысвечаных не столькі гутарцы з К. Каліноўскім, колькі неўміручасці яго справы. Аднак у другой версіі ёсць толькі чатыры страфы, тры з якіх галоўным чынам дэманструюць стомленасць лірычнага героя, расчараванне ў нацыянальнай ідэі і народзе, які не можа гэтую ідэю абараніць: *Пакораны народ не чуе болю, / не мае абароны, як святы. / Усё прай-*

гралі і здалі без бою. / Згубілі Вільню і твае сляды... [5, с. 53]. І толькі чацвёртая страфа пакідае нейкую надзею на адраджэнне: *Ды мы не племя парабкаў – народ. / Узнімемся ў нябёсы дружным клінам!* [5, с. 53]. Адмова ад гэтых радкоў у апошнім варыянце тэксту (зборнік “Браткі”), відавочна, тлумачыцца жаданнем Д. Бічэль надаць вершу сэнсавую цэласць і закончанасць. Без чацвёртай страфы тэкст пачынае гучаць як горкія лірычныя роздумы, інтымная гутарка лірычнай гераіні з К. Каліноўскім пра мінулае: *Пайду на гэтай не сваёй сталіцы, / усім гуртком пакінута – няхай... / Там буду ціха плакаць і маліцца, / а ты з нябёсаў хустачкай махай...* [6, с. 51]. Такім чынам, у пазнейшай рэдакцыі верша вобраз К. Каліноўскага набліжаецца да вобраза галоўнай гераіні і выкарыстоўваецца для паказу яе эмацыйнага стану. Мае месца своеасаблівае супаставленне трагічнага лёсу К. Каліноўскага са складанасцямі жыццёвага шляху лірычнай гераіні.

Такім чынам, адна з характэрных змен, якія можна адзначыць у аўтарскіх рэдакцыях паэтычных тэкстаў Д. Бічэль, – адмова ад канструкцыі функцыянальнай семантызацыі / характарызацыі АЗ. Галоўным чынам гэтая тэндэнцыя назіраецца ў адносінах да канструкцыі *Pronomen Substantive*, але сустракаецца і ў сувязі з функцыянальнай характарызацыяй АЗ, выяўленай пры дапамозе постпазіцыйнага прыдатка і звароту. Мэта выдалення канструкцыі з тэксту, як правіла, – неабходнасць цэнтралізаваць твор, звярнуць увагу на асобу лірычнага героя ці галоўнага персанажа. У творах, дзе на лірычным героі ці персанажы сканцэнтравана дасятковая ўвага, канструкцыі функцыянальнай семантызацыі ці характарызацыі АЗ не змяняюцца. Адмова ад канструкцыі функцыянальнай семантызацыі таксама можа адбывацца ў выніку імкнення аўтара змяніць агульную танальнасць тэксту, яго эмацыйнае гучанне.

Спіс літаратуры

1. Бічэль-Загнетава, Д. Запаланкі : лірыка / Д. Бічэль-Загнетава. – Мінск : Маст. літ., 1967. – 89 с.
2. Бічэль-Загнетава, Д. Даўняе сонца : лірыка / Д. Бічэль-Загнетава. – Мінск : Маст. літ., 1987. – 398 с.
3. Бічэль, Д. Снапок : выбр. вершы / Д. Бічэль. – Мінск : Маст. літ., 1999. – 445 с.
4. Бічэль-Загнетава, Д. Я. А на Палессі : вершы і балады / Д. Я. Бічэль-Загнетава. – Мінск : Маст. літ., 1990. – 157 с.
5. Бічэль, Д. На белых аблоках сноў : вершы / Д. Бічэль. – Мінск : Про Хрысто, 2002. – 75 с.
6. Бічэль-Загнетава, Д. Браткі : вершы і паэмы / Д. Бічэль-Загнетава. – Мінск : Маст. літ., 1979. – 237 с.

Алена КІСЕЛЬ,
аспірантка кафедры рускай мовы
Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 22.03.2012 г.

СЯБРОЎСТВА, ДРУЖБА Ў МОЎНАЙ КАРЦІНЕ СВЕТУ БЕЛАРУСАЎ

Канцэпт *сяброўства / дружба* – неад’емная частка беларускай моўнай карціны свету. Сябры ўтвараюць важную сацыяльную катэгорыю: гэта людзі, на якіх можна разлічваць, калі неабходная падтрымка. Сумеснае баўленне часу, якое ўключае ў сябе супольнае выкананне працы, гутаркі, абмеркаванні, вырашэнне пытанняў, – адзін з найбольш істотных складнікаў жыцця любога народа. У беларускай літаратурнай мове для вербальнай прэзентацыі названага канцэпту выкарыстоўваюцца лексемы *сяброўства* і *дружба*.

У “Тлумачальным слоўніку беларускай літаратурнай мовы” семантыка лексемы *сяброўства* падаецца наступным чынам: “адносіны паміж кім-небудзь, якія грунтуюцца на духоўнай блізкасці, агульнасці інтарэсаў, узаемнай прыхільнасці і пад.” [5, с. 646]; гэтак жа і *дружба*: “блізкія адносіны, заснаваныя на ўзаемным даверы, павазе, супольнасці інтарэсаў” [5, с. 184]. Блізкія да іх па семантыцы словы *сябраванне, таварыскасць, братэрства, брацтва, прыязнь, прыязнасць, яднанне, адзінства; садружнасць, салідарнасць* (кніжн.) [2, с. 150].

Дзеянне, якое такія стасункі ўвасабляе, перадаецца дзеясловамі *дружыць, дружыцца, сябраваць, сябравацца, братацца; таварышкаваць, таварышаваць, хаўрусаваць, хаўруснічаць, калегаваць, вадзіцца, знацца* (разм.), *кампаважаць* (абл.) і словазлучэннямі *вадзіць дружбу, вадзіць хаўрус, вадзіць кампанію* [2, с. 151].

Суб’ект *сяброўства* – гэта *сябар* (дакладней, *сябры*, бо для сяброўскіх адносін неабходная ўзаемнасць), адпаведна, суб’ект *дружбы* – *друг* (у літаратурнай беларускай мове ў словаўтваральнай парадыгме гэтай лексемы няма формы множнага ліку, ва ўсходніх жа гаворках сустракаюцца формы *другі, друж’я, друззё*) [7, с. 155].

Варта звярнуць увагу на слова *прыяцель*, якое дастаткова часта ўжываецца ў блізкім да слоў *сябар* і *друг* значэнні. Істотна, што на сучаснае разуменне названага слова даволі заўважна паўплывала руская мова. Гэта выяўляецца ў накладанні на беларускае слова семантыкі рускай лексемы *приятель*, якую народная этымалогія суадносіць з прыметнікам *приятный*. У рускіх слова *приятель* мае на ўвазе добрае знаёмства з іншым чалавекам і *приятный* адносіны з ім, але, у адрозненне ад слова *друг*, не азначае жадання давараць іншаму свае перажыванні, “адкрываць

душу”, а таксама заўсёды разлічваць на дапамогу і падтрымку з яго боку [8, с. 291]. Слова *прияцель* узыходзіць да дзеяслова *приятти* (*спрыяць*) [9, т. 10, с. 180], гэта значыць ‘ставіцца добра-зыхліва, дапамагаць у дасягненні чаго-небудзь добрага’, этымалагічна яно роднаснае англійскаму *friend* [6, с. 369].

Лагічным тут будзе згадаць і слова *таварыш*, якое таксама належыць да семантычнага поля ўзаемнай прыхільнасці і супольнага ўдзелу ў адной справе. Савецкае мінулае Беларусі спрычынілася да ўзнікнення ў слове *таварыш* спецыфічнага ідэалагічнага адцення, хоць у якасці ўніверсальнага зваротка, прызначанага для актуалізацыі салідарнасці і ўзаемага даверу аднадумцаў, гэтае слова замацавалася ў сацыялістычным руху толькі ў канцы XIX ст., а да названага часу мела нейтральную афарбоўку.

У народна-гутарковым маўленні актыўна выкарыстоўваецца суфіксацыя як словаўтваральны спосаб, з дапамогай якога канкрэтызуецца ступень сяброўства, а таксама надаецца пэўная эмацыянальна-экспрэсіўная афарбоўка адпаведным лексемам: *дружка* ‘шчыры сябра’ (Лаг., Лоеў.), а словы *дружок, дружбіст* і *прыятчык* набываюць адценне іроніі (Мсцісл.) [7, с. 155]. У дыялектах віды сяброўскіх стасункаў лексікалізуюцца і праз такія словы, як *тайка, таечка* ‘сардэчная сяброўка, якой давяраюцца патаемныя думкі’ і *парада* ‘дарадчык, друг сардэчны’ [7, с. 155].

Можна знайсці ў слоўніках і іншыя найменні, у тым ліку такія, як *калега, камрад* (разм.), *кунпан, канпан, капман* (мясц.) [2, с. 417]. Цікава, што ў блізкіх славянскіх мовах, а таксама ў геаграфічна суседніх балцкіх для абазначэння ўдзельнікаў адносін, заснаваных на “ўзаемным даверы, павазе, супольнасці інтарэсаў”, выкарыстоўваюцца этымалагічна роднасныя да згаданых вышэй словы *друг* (руск., укр.), *przyjaciel, kumpel* і *kolega* (польск.), *prītel, druh* і *kamarád* (чэшск.), *draugs* (лат.), *draugas* (літ.).

Што да лексемы *сябар*, роднасных якой мы не знаходзім у названых мовах, то “Этымалагічны слоўнік беларускай мовы” сцвярджае: адзіную этымалогію гэтага слова, як і яго адзіную славянскую праформу, узнавіць немагчыма. Праславянскае **sębrъ* узнаўляецца на аснове запазычанняў з неславянскіх моў: алб. таск. *sëmbër* ‘здольнік, саўладальнік скаціны’, вуг. *cimbora* ‘сябар, прыяцель’, арм. *simbru* ‘земляроб, які мае ад-

наго вала і ўступае ў суполку з іншым уладальнікам вала, рум. *simbră* ‘грамада, абшчына’ – і, па адной версіі, звязана з **sembja*, па другой – з гоц. *sibja* ‘роднасць’, ст.-інд. *sabhām* ‘сукупнасць, збор’. Польскі лінгвіст В. Борысь значэнне ‘прыяцель’ для лексемы *сябар* лічыць беларускай семантычнай інавацыяй [9, т. 13, с. 135].

Сапраўды, паводле азначэнняў большасці лексікаграфічных даведнікаў першай паловы XX ст. і ранейшых, а таксама паводле звестак гістарычных слоўнікаў, наяўнасць “духоўнай блізкасці і ўзаемнага даверу” (вельмі істотная сема для сённяшняга разумення слова *сябар*) не абавязковая ўмова для таго, каб называцца сябрамі. Так, згодна з “Гістарычным слоўнікам беларускай мовы”, *сябры* – ‘назва людзей у Вялікім Княстве Літоўскім, якія сумесна карысталіся ворнай зямлёй, прамысловымі ўгоддзямі і інш.’ [1, с. 243].

Верагодна, таму В. Ластоўскі ў “Расійска-Крыўскім (Беларускім) слоўніку” ў артыкуле “сябер” зазначыў: «гэтае слова недарэчна ўжываецца ў нас апошнімі часамі ў значэнні расійскага ‘член’. Яно даўно прынялося ў нас у значэнні расійскага ‘спайщик’, ‘артельщик’» [3, с. 698]. У гэтым кантэксце заслугоўваюць увагі таксама звесткі дыялектных слоўнікаў. Так, у паўночна-заходніх гаворках *сябер* – гэта ‘таварыш у мове злодзеяў’, *сябра* – ‘удзельнік, пайшчык, калега’, а таксама ‘швагер’. Дзеяслоў *сябраваць* мае значэнне ‘ўзаемна дапамагаць у плытніцкай справе’, а *сябравацца* – ‘прымазвацца, набівацца ў супольнікі’ [4, с. 62].

У некаторых гаворках словы, вытворныя ад *сябар* (*сябер*), могуць ужывацца для наймення паняццяў, звязаных з бортніцтвам: *сяброўскія* (*сяберныя*, *сябэрскія*) *пчолы* ‘супольныя пчолы, якімі карыстаюцца два гаспадары’, *сябэрка* ‘суполка на пчол’ [4, с. 62].

Відаць, з прычыны нядаўняй семантычнай эвалюцыі лексем *сябар* і *сябраваць* у парэміялагічна-фразеалагічным фондзе мовы значна часцей фігуруюць агульнаславянскія лексемны *друг*, *дружба* і вытворныя ад іх.

Беларусы здаўна мелі хутчэй калектывісцкі, чым індывідуалісцкі лад жыцця, што добра ілюструецца шматлікімі прыказкамі і прымаўкамі на тэму няздатнасці чалавека адолець нават нязначныя праблемы, калі ён спрабуе вырашыць іх адзінаасобна: *Адзін дасужы, ды нядужы*; *Адзін і ў кашы няспорны*; *Адна галавешка і ў печы тлее*; *Адной рукой і вузла не звязаш*; *Адным калом плота не падапрэи*; у той час як *Удвух добра і жабраваць пайсці*; *Чалавек без сяброўства што печ без дроў*; *І воўк дружыну кліча*. І таму найлепш справы ідуць там, дзе пануе дружба: *Дзе дружна, там хлебна*; *Што хаўрусна, тое красна*.

З сябрамі лёгка пераадолець любыя жыццёвыя цяжкасці: *Няма грошай – не бяда, як сяброў грамада*; *Дружнай грамадзе воўк нястрашны*; *І кашу ў сябрыне добра есці*. А таму каштоўнасць сяброўства нельга вымераць аніякімі матэрыяльнымі сродкамі: *Дружба не ведае межаў і кропак*; *Друг даражэй за грошы*; *Сябра за грошы не купіш*; *Сябрамі не кідаюцца*. Адпаведна, дзеля сяброўства беларусы нічога не шкадавалі і былі гатовыя не толькі трываць невыгоды ў матэрыяльным, побытавым плане (*Для сябра і сарочку з сябе скіне*; *Дзеля друга няма круга*), але і пайсці на любыя выпрабаванні (*Гатовы за яго касцямі палегчы*).

Але відавочна, што ўсеагульнае сяброўства немагчымае па сутнасці. Найбольш трывалыя стасункі – гэта стасункі паміж роўнымі людзьмі: *Роўны з роўнага цешыцца*; *Роўны роўнага шукае і інш*. Натуральна, не маглі мець дружбу прадстаўнікі варажых сацыяльных групавак і розных сацыяльных пластоў, канкурэнтных або далёкіх прафесій, напрыклад: *Сітнік карабельніку не таварыш*; *Скамарох папу не друг*; *Старац мядзведніку не таварыш і інш*.

Традыцыйнае беларускае грамадства мела выразны падзел на сацыяльныя слаі, што, зразумела, не спрыяла ўзнікненню сяброўскіх адносін, таму дэкларавалася немагчымасць і нават непажаданасць сяброўства паміж людзьмі рознага маёмнага і сацыяльнага статусу: *Багаты з бедным таварышаваць не ўмее*; *Конны пешаму не таварыш і інш*.

Ідэя немагчымасці паразумення паміж непадобнымі па розных параметрах людзьмі ўдала перадаецца праз парэміі з кампанентамі-заонімамі і арнітонімамі, якія абазначаюць жывёл і птушак розных біялагічных відаў: *Гусь свінні не таварыш*; *Свіння каню не таварыш*; *Кошка мышы не таварыш*; *Не пара сава да сакала і інш*.

Таму паразумецца маглі асобы, падобныя па пэўных якасцях або якія мелі нешта агульнае ці блізкае, напрыклад паходжанне (*Аднаго поля ягады*); занятак або сацыяльны статус (*Рыбак рыбака пазнаў здаляка*; *Жабрак жабраку відзён на кійку*); светапогляд (*Адным мірам мазаныя*; *Чорт чорту спавядаўся: адзін мігнуў, другі здагадаўся* – так іранічна прыгаворвалася пра тых, хто здружыўся і дзейнічае заадно), або жылі па суседстве (*І дружба, і забава – суседская справа*) ці залежалі ад аднаго і таго ж (*Свой свайму паняволі друг*).

Часта спрацоўвае прынцып узаемадапаўнення, калі адсутнасць пэўных якасцей у аднаго з сяброў кампенсуецца наяўнасцю іх у іншага: *Адзін з агнём, другі з полымем*; *Адзін з гарачаю вадою, другі з халоднаю*.

Спрадведу вядома, што добра характарызуе чалавека як асобу менавіта яго асяроддзе: *Скажы мне, хто твае сябры, і я скажу, хто ты; Скажы мне, хто твой таварыш (друг), і я скажу, хто ты*. Менавіта сябры найбольш уплываюць на асобу і часам нават вызначаюць далейшы лёс чалавека: *З якім спазнаешся, такім станешся; З кім павядзешся, ад таго і набярэшся; З якім прыстанеш, такім і сам станеш*. Уплыў гэты незаўсёды станоўчы: *З лядачым спазнаўся, з розуму спаўся; Ліхая кампанія на ліха выведзе*. Таму важна адрозніваць шчырае сяброўства ад няшчырага – адной з асноўных прыкмет апошняга лічыцца ліслінасць: *Не той друг, хто мёдам мажа, а той, хто праўду ў вочы кажа; Вуснамі мёд разлівае, а за пазухай камень трымае; На губах мёд, а на сэрцы – лёд; Мядком дружбы не заменіш*. Крывадушнасць і разыходжанне слоў са справай выкрываюцца ў наступных парэміях: *Дружбу ні каменем цвёрдым, ні сцяною высокую не мераюць; Той не можа быць другам, хто абыдзе ў бядзе кругам; У шчасці шмат прыяцеляў, а ў няшчасці нікога няма; Друг, прыяцель да чорнага дня*. Сяброўства вымагае пэўнага душэўнага напружання, а таму не можа быць скіравана адначасова на вялікую колькасць асоб: *Добры чалавек копамі сваіх дружбакоў не падлічвае*.

Фальшывыя сябры, як правіла, кіруюцца карыслівымі матывамі: *Пасля вяселля дружкоў многа, шмат; У кішэні пуста – сяброў не густа; Грошай не стала – сяброў не бывала*. Таму беларусы дэманстравалі такую абачлівасць: *З мядзведзем дружы, а стрэльбу дзяржы*.

Сяброўства – справа нялёгка: *Дружба, дружба – цяжкая твая служба*. Шчырыя, шчыльныя ў мінулым сяброўскія стасункі маглі натуральным чынам слабець у працэсе сталення асоб і атрымання імі новых сацыяльных роляў: *Дакуль таварышавалі, пакуль дзевак не зналі*.

Нягледзячы на значнасць феномена сяброўства, дэкларавалася неабходнасць размежавання асабістых і працоўных узаемадачынненняў: *Дружба дружбаі, а служба службаі*. Своеасаблівым адказам на гэта можа выступіць прыказка *Служыць службы, а сябру дапамажы*.

Сапраўднае сяброўства, як лічылі, выпрабавалася перш за ўсё часам і бядой: *Дружба пазнаецца ў няшчасці; Каб ведаць чалавека, дык трэба з'есці з ім пуд солі; Хто ў бядзе не быў, той сапраўдных прыяцеляў не знае*. Менавіта таму беларусы так цанілі сяброў даўніх, а таксама мелі пэўны недавер да нованабытых: *Новых сяброў набывай, а старых не забывай; Старую рэч на новую замяняй ці хоць за плот кідай, старога сябра на новага не мяняй*.

Цікавай падаецца прымаўка *Праўдзівая прыязнасць ніколі не памрэ*. І сапраўды, шчырае сяброўства можа пераадолець самыя разнастайныя перашкоды, у тым ліку ўмяшальніцтва пры-

родных стыхій і нават нячысцікаў: *Іх і вада не размые; Іх і цапом не развядзеш; Таварыства, што й вадою не разліць; Іх прыязні і сам чорт не разарве*. Пра ўдзел нячыстых сіл меркавалася і тады, калі размова ішла пра асабліва трывалыя стасункі: *Чорт іх вярочкай звязай; Не адну пару жалезных лапцей чорт стаптаў, пакуль іх да купы сабраў*. Адпаведна, пра сяброў, чые адносіны вытрымалі ўсе выпрабаванні, у народзе казалі: *Жывуць як браты; Жывуць душа ў душу; Душы адзін у адным не чуюць; Мы з табою, як рыба з вадою*.

Дружба выяўлялася найперш у справе, таму сябар у фразеалагічных адзінках суадносіцца з саматызмам рука як увасабленнем дзейнай часткі чалавечага цела: *Там у мяне рука; Ён мая правая рука; У яго там заручка*. Само ж пачуццё прыязнасці (як і кахання) лакалізавалася ў сэрцы: *вырываць (вырваць) са свайго сэрца – прымушаць сябе забыць каго-небудзь блізкага; усім сэрцам – бязмежна, шчыра любіць каго-небудзь*.

Такім чынам, сяброўства / дружба як адносіны, якія грунтуюцца на духоўнай блізкасці, агульнасці інтарэсаў, узаемнай прыхільнасці і даверы, – адзін з найбольш істотных складнікаў нацыянальнага жыцця. Гэтым тлумачыцца вялікая колькасць сінонімаў да слоў *сяброўства, дружба* і вытворных ад іх. Пажаданая ўмова сяброўскіх стасункаў – роўнасць, агульнасць інтарэсаў, поглядаў, духоўная блізкасць і да т. п. Менавіта таму чалавека можна ахарактарызаваць па яго сябрах. Разам з тым сябры могуць дапаўняць адзін аднаго паводле прынцыпу кампенсаторнасці і ўплываюць адзін на аднаго як станоўча, так і адмоўна. Сапраўдных сяброў, як правіла, няшмат. Дружба выпрабавалася часам і ў розных абставінах.

Спіс літаратуры

1. **Гістарычны слоўнік беларускай мовы**. – Мінск : Беларус. навука, 1997. – Вып. 16.
2. **Клышка, М. К.** Слоўнік сінонімаў і блізказначных слоў / М. К. Клышка. – Мінск : Беларус. навука, 2005.
3. **Ластоўскі, В.** Расійска-Крыўскі (Беларускі) слоўнік / В. Ластоўскі. – Коўна : Выданьне Міністэрства Беларускіх Спраў у Літве, 1924.
4. **Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча** : у 5 т. – Мінск : Навука і тэхніка, 1986. – Т. 5.
5. **Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы**. – Мінск : БелЭн, 1999.
6. **Фасмер, М.** Этимологический словарь русского языка / М. Фасмер. – М. : Астрель, 2009. – Т. 3.
7. **Чалавек** : тэматычны слоўнік. – Мінск : Беларус. навука, 2006.
8. **Шмелёв, А. Д.** Дружба в русской языковой картине мира / А. Д. Шмелёв // Ключевые идеи русской языковой картины мира / А. А. Зализняк [и др.]. – М. : Языки славянской культуры, 2005. – С. 289 – 303.
9. **Этымалагічны слоўнік беларускай мовы**. – Мінск : Беларус. навука, 2005, 2010. – Т. 10, 13.

Анжаліка САДОЎСКАЯ,
Надзея КІСЛАЯ.

АДВЕРБІЯЛІЗАЦЫЯ І ЯЕ ТРАНСФАРМАЦЫЯ Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

Адвербіялізацыя як пераход слоў, словаформаў і словазлучэнняў знамянальных часцін мовы ў прыслоўі была абумоўлена неабходнасцю выражэння прыметы дзеяння (стану, паняцця). Страціўшы здольнасць да словазмянення (за выключэннем ступеней параўнання), прыслоўі прымыкаюць пераважна да дзеяслова ў якасці акалічнасцей. Усходнеславянскія прыслоўі як атрыманыя ў спадчыну ад праславянскай мовы па паходжанні дзеляцца на зыходныя (першапачатковыя) і вытворныя. Пры гэтым большасць першапачатковых не маюць занатаваных помнікамі пісьменнасці роднасных слоў сярод іншых часцін мовы (гл.: Груцо А. П. Старославянский язык. – Минск, 2004. – С. 223 – 230).

Пашырэнне вытворных прыслоўяў і трансфармацыя іх лексіка-семантычных і фанетычных варыянтаў у асноўным адбывалася пасля распаду старажытнарускай мовы з улікам асаблівасцей кожнай з усходнеславянскіх моў, што абумоўлена фанетычнымі працэсамі праславянскай пары і пазнейшых часоў. Як вядома, фанетычныя змены цягнуць за сабой мадыфікацыю каранёвых і афіксальных марфем, што, у сваю чаргу, абумоўлівае лексічную, граматычную і словаўтваральную характарыстыку слова.

Разглядаючы ўтварэнне і трансфармацыю прыслоўяў-наватвораў і зафіксаваных у “Гістарычным слоўніку беларускай мовы” іх лексіка-семантычных і фанетычных варыянтаў, мы скіруем асноўную ўвагу на прэфіксацыю, таму што суфіксы як словаўтваральныя марфемы ўжо замацаваліся ў розных знамянальных часцінах мовы, словаформы якіх сталі ўжывацца ў якасці прыслоўяў. У гэтай сувязі, а таксама таму, што значэнні разглядаемых прыслоўяў устаноўлены і ахарактарызаваны ўкладальнікамі названага слоўніка, у дадзеным даследаванні асноўная ўвага звернута на трансфармацыю словаўтваральнай структуры прыслоўяў, а таксама на тое, чаму адны з іх выйшлі з ужывання, а другія, змяніўшыся ў залежнасці ад патрабаванняў граматычнага ладу, з цягам часу замацаваліся ў якасці літаратурнай нормы.

Паказальна, што пры прэфіксацыі ў залежнасці ад фанетычных працэсаў праславянскай пары змянялася не толькі аснова будучых прыслоўяў, але і прыстаўкі як словаўтваральныя марфемы (па паходжанні яны ўзыходзяць да прыназоўнікаў *безъ, вь, възъ, до, за, изъ, къ, на, о, обь, по, при, съ, оу*). Так, прыназоўнікі *вь, къ, съ* узыходзяць да

праславянскіх **vъn, *къn, *съn*, якія першапачаткова заканчваліся насавым зычным.

Некаторыя з разглядаемых прыслоўяў-наватвораў, вядомых старабеларускай мове, як, напрыклад, з пачатковым *a* рознага паходжання, адзначаюцца спарадычна: *абіе* ‘зноў, адразу ж’; *авидже* ‘аднак’; *авентице, авентыце* ‘пераканальна, згодна з арыгіналам’ (польск. *autentyczny*); *альтернатывъ* ‘па чарзе’ (польск. *alternacyjny*); *аникды* ‘ніколі’; *аняць* з [a] на месцы этымалагічнага [o] ў выніку акання і *опяць* ‘зноў, назад’ (апошні варыянт вядомы рускай мове са значэннем ‘яшчэ раз’); *арматно* ‘са зброяй’. З цягам часу пералічаныя прыслоўі выйшлі з ужывання.

Больш пашыраны колькасныя, якасныя і акалічнасныя прыслоўі з прыстаўкамі *без-* (*бес-*) і *безо-* як рускім варыянтам яго па аналогіі з *c // со, в // во* і іншымі: *безблазненно* ‘без спакусы, без граху’; *безбожне* ‘бязбожна’; *безбоязно* ‘бяспечна’; *безбронне* ‘без зброі’; *безвременне* ‘няўчасна, у непрымальных умовах’; *безвстыдно* ‘бессаромна’; *безпадстаўна* ‘памылкова’; *безденежно* ‘бясплатна’. Звяртае на сябе ўвагу наяўнасць розных лексічна-фанетычных варыянтаў. Гэта тлумачыцца тым, што выпадзенне слабага рэдукаванага [ъ] яшчэ не закончылася: *безвестне, безвестно* ‘нечакана, неспадзявана, раптоўна’, *беззаконна, беззаконне, безаконне, безаконно* (сцяжэнне аднолькавых зычных) ‘не па хрысціянскім законе’, *безотповедне, безодповедне, безотповедно* (адсутнасць заканамернай рэгрэсіўнай асіміляцыі па глухасці) ‘без прычыны, без папярэджання’ і ‘без вагання, пэўна, смела, рашуча’.

Адсутнасць адпаведнай асіміляцыі на стыку прыстаўкі і кораня як адметная асаблівасць тагачаснай мовы адзначаецца ў шэрагу прыслоўяў: *безпамятне, беспечне, безпечне* ‘бяспечна’, *безпечнейшей* – вышэйшая ступень ад *беспечне*; *безблазненно* ‘без спакусы, без граху’, *безбожне* ‘бязбожна’, *безбоязно* ‘бяспечна’, *безбронне* ‘без зброі’, *безвременне* ‘няўчасна, у непрымальных умовах’, *безпадстаўна* ‘памылкова’, *безденежно* ‘бясплатна’, *безпамятне, безпаметне* ‘несвядома, у непрытомнасці’, *безплатне* ‘бясплатна’, *безплодно* ‘без дзяцей’, *безпорочно* ‘беззаганна, сумленна’, *безподобне* ‘беспамылкова, упэўнена’, *безпрестанку, безперестанку, беспрестанку* ‘бесперапынку’, *безрозумне* ‘безразважна’, *безстрастно* ‘бясстрасна’, *безумне* ‘неразумна, безразважна’, *безценне* ‘за бясцэнак’.

Як вынікае са сказанага, некаторыя з разгледжаных прыслоўяў з улікам акання і рэгрэсіўнай асіміляцыі па глухасці на стыку прыстаўкі і кораня замацаваліся ў сучаснай мове.

Акрамя разгледжаных, старабеларускай пісьмова-літаратурнай мове былі вядомы пераважна адпрыметнікавыя прыслоўі з пачатковым зычным [б] рознага паходжання. Некаторыя з іх прадстаўлены рознымі па структуры лексікафанетычнымі варыянтамі: *барзо, барздо, бардзо* ‘вельмі, надта, дужа’, *барзей* як вышэйшая ступень ад *барзо* са значэннем ‘больш’, *борздо, бордзо, борзо* ‘хутка’ і *бордзей, бордей, бордзей, боржей, боржей, борздее, борзей* як форма вышэйшай ступені ад *бордзый* з тым самым значэннем.

У адрозненне ад паланізмаў *bardzo, bardziej* разгледжаных беларускія варыянты з чаргаваннем галосных *a // o*, дзеканнем і перастаноўкай зычных сведчаць пра самастойнасць беларускай словаўтваральнай сістэмы на ўзроўні ўтварэння прыслоўяў.

Са значэннем ‘больш’, акрамя *боле, более, ужываліся прыслоўі больше* (дэпалаталізацыя санорнага [л]), *болши*, якое, акрамя таго, вядома са значэннем ‘скарэй’, і *болшэй, болшой, большей, болшэй* (зноў-такі дэпалаталізацыя санорнага [л] і шыпячага [ш]). Апошняму, акрамя адзначанага, былі ўласцівы значэнні ‘скарэй, хутчэй’ і ‘далей’.

Да ліку іншых прыслоўяў, вядомых старабеларускай мове, адносяцца *болесне, болесно* ‘балесна’ (польск. *boleśnie*), *братерске, братерско* і *брацко* ‘па-брацку’, *брунатно, борнатно, бурнатно* – прыслоўе ад *бурнатный, борнатный, бурнатный* са значэннем ‘карычневы, бурый’ (чаргаванне галосных *o // u* і перастаноўка іх з санорным [р]) і *бучне, бучно* ад *бучней* са значэннем ‘пыхлівы, ганарысты, фанабэрысты’, *брыдко, брыдко* ‘брыдка, агідна’ (палаталізацыя санорнага [р] як адлюстраванне асаблівасцей мякка-эрых гаворак паўночна-ўсходняй дыялектнай зоны, сумежных з гаворкамі рускай мовы).

Некаторыя з разгледжаных варыянтаў, знаўшы адпаведныя змены ў залежнасці ад такіх фанетычных працэсаў, як аканне, дзеканне, асіміляцыя зычных па глухасці, ацвярдзенне шыпячых, атрымалі статус літаратурнай нормы. Тое самае трэба сказаць і пра безварыянтныя прыслоўі *багряно* ад *багряный* у значэнні ‘бардовы’, *бачне* ‘разумна, мудра, кемліва’ і ‘асцярожна, пільна, дакладна’ (*бачне* ў польскай мове), *бегомъ* ‘бягом’, *благо* ‘добра’. У якасці састаўной часткі яно замацавалася ў складзе такіх прыслоўяў, як *благовременне* ‘своечасова’, *благодарно, благодарне* ‘ўдзячна’, *благодарне* ‘прыстойна, маральна’, *благочестно* ‘прыстойна’. У сувязі з другой палаталізацыяй адзначаецца непаўнагалосны варыянт паўднёвай рэфлексацыі *блазе* ‘добра’, раўназначны ўсходнеславянскаму поўнагалоснаму *болозе*.

Ужываліся такія прыслоўі, як *богобойне* ‘набожна, баючыся Бога’, *боговгодно, богоугодно, бо-гоугодне* ‘як пажадана Богу’, *богумерзко* ‘агідна’, утвораныя на аснове словаскладання. Побач з прыметнікам *богаўгодны* (БРС-88, т. 1, с. 192) варта занатаваць і прыслоўе *богаўгодна* (адбылася замена білабіяльнага зычнага [в] поўнагалосным [ў]), што з’яўляецца адной з найбольш прыкметных асаблівасцей сучаснай беларускай мовы).

Многаварыянтнасцю адзначаецца прыслоўе *болеі, более, больше, болшей, болшэй, большей, болшэй, болшъ, болшъ, болши, болши, болши, болшъ, болши* са значэннем ‘больш’ (дэпалаталізацыя санорнага [л] і шыпячага [ш]).

Такім чынам, аналіз фактычнага матэрыялу “Гістарычнага слоўніка беларускай мовы” (вып. 1, 2) дае падставу лічыць, што ўтварэнне прыслоўяў і іх трансфармацыя залежалі ад развіцця беларускай мовы розных узроўняў, яе сістэмы ў дачыненні як да народных гаворак розных дыялектных зон, так і да тагачаснай пісьмова-літаратурнай мовы. Гэта было абумоўлена такімі ўнутрымоўнымі асаблівасцямі, звязанымі з тэндэнцыяй да адкрытасці складоў, як манафтангізацыя дыфтонгаў і дыфтангічных спалучэнняў, дэназалізацыя насаваў галосных [а], [е], падзенне рэдукаваных, асіміляцыя, дысіміляцыя, канчатковае ацвярдзенне ўсіх шыпячых і інш. Нельга таксама не ўлічваць такі знешнелінгвістычны фактар, як узаемаўплыў беларускай і польскай моў у межах спачатку Вялікага Княства Літоўскага, а потым Рэчы Паспалітай, у выніку чаго ў беларускай мове замацаваліся некаторыя прыслоўі – паланізмы па паходжанні. Разам з тым нельга не адзначыць, што на тэрыторыі ўсходніх славян амаль да канца XVIII ст. функцыянавала царкоўнаславянская мова, чым тлумачыцца спарадычная наяўнасць біблеізмаў і архаізмаў, атрыманых у спадчыну сучаснымі беларускай і рускай мовамі.

Пасля ўваходжання беларускіх зямель у склад Расійскай імперыі традыцыі старабеларускай пісьменнасці былі страчаны, а таму большасць з разгледжаных прыслоўяў выйшлі з ужывання. Яны замяніліся эквівалентамі і дуплетаў, якія ў семантычных і структурных адносінах больш адпавядаюць патрабаванням граматычнага ладу сучаснай беларускай мовы. Атрымалі статус літаратурнай нормы тыя з прыслоўяў старэйшай пары, якія трансфармаваліся ў залежнасці ад акання, дзекання, канчатковага ацвярдзення шыпячых, асіміляцыі розных разнавіднасцей і іншых асаблівасцей сучаснай беларускай мовы.

Аляксей ГРУЦА,
доктар філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

3 ТАПАНІМІ ЛАГОЙСКАГА РАЁНА

Папярэднія нашы артыкулы, магчыма, упэўнілі чытачоў у тым, што інфармацыя, здабытая з тапонімаў, у некаторых выпадках можа быць не менш каштоўнай, чым уласна гістарычныя ці археалагічныя звесткі, паколькі геаграфічныя назвы ўяўляюць сабой спецыфічныя дакументы той ці іншай эпохі, якія маюць значэнне першакрыніц. Пацвярджаюць гэта і тапанімічныя факты з Лагойскага раёна Мінскай вобласці.

Цэнтр раёна горад Лагойск упершыню згаданы ў пісьмовых крыніцах у 1078 г. Першапачатковыя формы назвы горада – *Логожъскъ*, *Логожескъ* – сведчаць пра яе ўтварэнне ад гідроніма *Лагаза*. На месцы ўпадзення рэчкі Лагазы ў больш буйную раку Гайну і ўзнік Лагойск.

На паўночны захад ад сучаснага горада знаходзіцца вёска Лагаза, цэнтр Лагазінскага сельсавета; тут працякае рэчка Лагазінка (спрадвечная Лагаза), побач знаходзіцца Лагазінскі лес. Гэтая вёска вядома з XVI ст. У яе ваколліцах ёсць курганы, што сведчыць пра даўнюю абжытасць мясцовасці. У назве вёскі “закансервавана” першапачатковая форма старажытнага гідроніма – *Лагаза*. Якая інфармацыя вынікае з гэтага наймення? У складзе гідроніма *Лагаза* ёсць корань *лаг-* (*лог-*), які суадносіцца з геаграфічным тэрмінам *лог* ‘нізіна, лагчына, шырокі яр, даліна’. Другая частка гідроніма – *аз(а)* – сцёрты геаграфічны тэрмін са значэннем ‘рака, ручай, вадацёк’. Такім чынам, назву *Лагаза* трэба разумець як ‘рака, якая цячэ ў нізіне, лагчыне’.

Слова *лог* этымалагічна звязана з дзеясловам *ляжаць*, які спрадвеку разумець ў значэннях ‘быць без ужывання’, ‘знаходзіцца без руху, у бяздзейні, а ў адносінах да зямлі – ‘быць без апрацоўкі’. Калі разглядаць назву *Лагаза* ў такім кантэксце, то яна магла ўказваць на нізінную зямлю, якая не апрацоўвалася, не выкарыстоўвалася для сельскагаспадарчых патрэб.

У Швабскім сельсавеце Лагойскага раёна ёсць вёска Лагі, якая згадваецца з XVIII ст. як сяло. У назве вёскі адлюстравалася форма множнага ліку таго самага слова *лог*, якое ў гаворках можа мець значэнні не толькі ‘нізіна, даліна’, але і ‘балота, дрыгва’ і нават ‘сухадольны луг паміж палёў, каля рэчак, у неглыбокіх раўках’. У нашым выпадку назва *Лагі* толькі фіксавала наяўнасць пэўных формаў рэльефу палізу пасялення.

Аналіз наймення ракі Гайны (правага прытока Бярэзіны-Дняпроўскай) дае зусім іншую інфар-

мацыю з далёкага мінулага Лагойска. Адзначым, што найменне *Гайна*, акрамя ракі, таксама як і ў выпадку з назвай *Лагаза*, носіць вёска, цэнтр Гайненскага сельсавета. Упамінанне пра гэтую вёску ў пісьмовых дакументах сустракаецца з XIV ст. Былое мястэчка Гайна вядомае тым, што ў 1387 г. тут будаваўся адзін з першых сямі касцёлаў у Вялікім Княстве Літоўскім. Назва населенага пункта ўзнікла ад гідроніма *Гайна*, як мы мяркуем, яшчэ ў старажытнаўсходнеславянскі час.

Гідронім *Гайна* звязаны са словам *гаіць*, якое ў розных славянскіх мовах мае наступныя значэнні: ‘вырошчваць, разводзіць’; ‘даглядаць’; ‘карміць, жывіць’; ‘вылечваць’; ‘ахоўваць, абараняць, абгароджваць’; ‘высякаць лес’. У сербскай і харвацкай мовах словы *гайница*, *гайнача* азначаюць ‘ворная зямля, ачышчаная ад лесу’. У некаторых беларускіх гаворках вядомы словы *гайна*, *гаино* ‘гняздо, логавішча звера’; ‘часовае жылло, будан, палатка’. Назва ракі Гайны, такім чынам, канцэнтруе ў сабе інфармацыю пра тое, як славянскія пасяленцы расчышчалі лясныя дзялячкі, рыхтавалі месцы для сяўбы, будавалі хаты, абгароджвалі іх, абаранялі ад звера і ліхіх суседзяў, уладкоўваліся тут, каб жыць, вырошчваць хлеб, гадаваць жывёлу.

Назва вёскі Адрубак Пleshчаницкага пасялковага савета пры ўзнікненні мела гаспадарча-эканамічны сэнс, паколькі была ўтворана ад слова *адруб(ак)* у значэнні ‘зямля гаспадара ў адным участку’. Этымалагічная семантыка тапоніма *Адрубак* дазваляе меркаваць, што населены пункт пачынаўся з хутара, з аднаасобнай гаспадаркі. Пасяленне фіксуецца ў пісьмовых дакументах з 1816 г.

Гарадскі пасёлак Пleshчаницы з XVI ст. згадваецца як сяло. У ваколліцах населенага пункта, на правым беразе ракі Дзвінасы, часта знаходзілі каменныя сякеры. У наваколлі гарадскога пасёлка ёсць курганныя могільнікі. У аснове тапоніма *Пleshчаницы* ляжыць калектыўная мянушка *пleshчаницы* ‘людзі, якія пасяліліся ля плеска (плешчы)’. Слова *плеск / плешча* (ад дзеяслова *плёскаць*) магло быць уласнай назвай плыткага месца ў рацэ Дзвінаса або пэўнага аб’екта каля рачнога берага, напрыклад зарослага расліннасцю возера, невялікага заліва, ціхай завадзі, балота ці нізкага заліўнага лугу.

У Пleshчаницкім пасялковым савеце ёсць вёска Прылепцы, вядомая з XVI ст. Назва *Прылепцы* ўтварылася ад калектыўнага абазначэння першапасяленцаў *прылепцы* ў значэнні ‘нашчадкі або падданыя Прылепы’. Пра наяўнасць у мінулым такой мянушкі сведчаць сучасныя прозвішчы

Матэрыялы *Аляксандра Рогалева* пра пошук назваў беларускіх паселішчаў змешчаны ў №№ 1, 2, 6, 9, 10 за 2011 г. і №№ 3, 9 за 2012 г.

Прылепаў, Прыленка. Антрапонім *Прылепа* мог азначаць ‘надакучлівы, назойлівы, неадчэпны чалавек’, а таксама, магчыма, ‘прымак’.

Вёска Прусавічы Акалоўскага сельсавета таксама згадваецца з XVI ст. У межах вёскі знаходзіцца селішча, якое датуецца XIV – XVI стст. Тапонім *Прусавічы* ўтварыўся на аснове калектыўнага абазначэння першапасяленцаў *прусавічы* і меў значэнне ‘нашчадкі або падданыя чалавека з імем (мянушкай) Прус’. Заснавальнік і гаспадар населенага пункта на сёў такое імя, паколькі, як можна меркаваць, меў да чыненне да прусаў – заходнебалцкага народа, тэрыторыя якога да 30-х гг. XIII ст. знаходзілася на ўсход ад ніжняга цячэння ракі Вісла, уздоўж узбярэжжа Балтыйскага мора да ўпадзення ў яго Нёмана.

З 1231 да 1283 г. Прусія была заваявана крыжаносцамі – нямецкім Тэўтонскім ордэнам. З канца XIII ст. звестак пра старажытных прусаў няма, але некаторыя групы прусаў захоўваліся да XVII ст., а пруская мова знікла да пачатку XVIII ст. У час нашэсця немцаў прусы часткова ратаваліся ў суседніх раёнах, населеных усходнімі славянамі, у тым ліку і на тэрыторыі сучаснай Беларусі. Адзін з прускіх князёў ці яго нашчадак і мог з’явіцца заснавальнікам вёскі Прусавічы.

Многія з прускіх феодалаў у перыяд заваявання Прусіі крыжаносцамі пераходзілі на бок ордэна, прымалі каталіцкую веру і такім чынам захоўвалі свае ўладанні. Паступова яны пачалі прылічваць сябе да новага класа мясцовых нямецкіх феодалаў. У XIV – XV стст. гэтыя “новыя немцы” складалі 22% нямецкай арыстакратыі. Нашчадкі былых прускіх феодалаў атрымлівалі права на герб роду Прус. Ужо ў сярэдзіне XVI ст. у заходніх раёнах Беларусі прусы як этнас атаясамліваліся з немцамі. Такое стала магчымым таму, што нямецкія каланісты, якія аселі ў Прусіі, прынялі старадаўняе найменне *прусы* ў якасці ідэнтыфікацыйнага знака.

Вёска Швабы (цэнтр Швабскага сельсавета) – у недалёкім мінулым Чырвоная Швабаўка – вядома з XIX ст. У 1930-я гг. быў створаны калгас “Чырвоная Швабаўка”, назва якога была перанесена на вёску. У аснове тапоніма *Швабы* ляжыць мянушка ці прозвішча *Шваб*. Азначэнне *Чырвоная*, хутчэй за ўсё, – сінонім слова *рэвалюцыйная*, яно было звязана з “украпаннямі” ў тапанімічную сістэму Беларусі ў савецкі час. Антрапонім *Шваб* фармальна мае сувязь з этнічным найменнем *швабы*, якое ў наш час служыць для абазначэння абласной групы немцаў, што насяляюць вялікую частку зямлі Бадэн-Вюртэмберг у Заходняй Баварыі (паўднёва-заходняя Германія). Швабы размаўляюць на асаблівым дыялекце. Слова *швабы* паходзіць ад больш старажытнага слова *свевы* (*свебы*), назвы старажытнагерманскай групы плямёнаў.

Аднак у мянушцы (прозвішчы) *Шваб* адлюстравалася або абагульненае значэнне слова *шва-*

бы ‘немцы’, або значэнні, якія падае Іван Насовіч у “Словаре белорусского наречия” (1870), – ‘галандзец’, а ў пераносным сэнсе ‘зладзюжка’. Заснавальнікам і першым уладальнікам вёскі Швабы мог быць выхадзец з Еўропы, немец або галандзец па нацыянальнасці, або беларус з адпаведным прозвішчам – *Шваб*. Першых жыхароў населенага пункта пад уплывам мянушкі ці прозвішча гаспадары сталі называць *швабамі*. Гэтае калектыўнае абазначэнне па асацыяцыі стала назвай вёскі.

Адна з вёсак Каменскага сельсавета носіць назву *Сярэдняе*. Па дакументах вядома толькі з 1833 г. Назва вёскі ўтварылася ад папярэдняга словазлучэння *Сярэдняе Сяло*, якое трэба разглядаць у сувязі з вядомымі па пісьмовых помніках словазлучэннямі *Пярэдняе Сяло* і *Задняе Сяло* (яны ўказвалі на асаблівасці размяшчэння пасялення на мясцовасці ці ў нейкім зямельна-гаспадарчым комплексе). “Задзі”, у прыватнасці, лічыліся лясныя ўгоддзі, якія знаходзіліся па-за межамі ворных участкаў. *Заднім Сялом* называліся таксама аддаленыя ці самыя далёкія ў пэўным комплексе пасяленняў населеныя пункты. Назва *Сярэдняе Сяло*, як можна меркаваць, указвала на знаходжанне пасялення ў цэнтры (пасярэдзіне) уладанняў нейкага гаспадары.

Назва вядомай усім Хатыні, былой вёскі ў Гайненскім сельсавеце, спаленай нямецкімі фашыстамі ў Вялікую Айчынную вайну і не адноўленай, мае карань *хат-*, той самы, што і ў слоўце *хата*. Гэты карань у варыянтах *хат-*, *хот-*, *кат-*, *кот-*, *кут-* вядомы ў розных мовах і дыялектах на шырокіх прасторах Еўразіі і лічыцца інтэрнацыянальным моўным элементам.

Сярод разнастайных значэнняў слоў *кат*, *ката*, *кот*, *хотан* і падобных па гучанні ў індаеўрапейскіх, цюркскіх, мангольскіх, фіна-ўгорскіх мовах вылучаюцца асноўныя – ‘дом’, ‘пасёлак’, ‘горад’, ‘крэпасць’, ‘хлеў’, ‘пуня’. У старажытнарускай мове існавалі словы *кат*, *катун* ‘воінскі стан’, ‘крэпасць’. Назвы пасяленняў тыпу *Хатынь*, *Хатоўня*, *Хаткі*, *Хатуча*, *Хацень*, *Хатоўка* сустракаюцца ў розных раёнах Беларусі. Такія найменні ўзніклі, як правіла, у мясцінах, якія толькі пачыналі абжывацца, асвойвацца, каланізавацца. Ва ўмовах лясной зоны ў некранутых гушчарах высякаліся і выпальваліся дзяляны, рыхтаваліся месцы для будучых палёў, будаваліся першыя жыллыя і гаспадарчыя памяшканні.

Пасяленні былі спачатку невялікімі – для адной, дзвюх, трох сямей. Іх успрымалі як свайго роду малыя лясныя калоніі на новых землях, таму і называлі проста *Хаткамі* або выкарыстоўвалі карань *хат-* у спалучэнні з рознымі словаўтваральнымі суфіксамі, напрыклад *Хат-* + *-ынь*. Назва *Хатынь* указвала перш за ўсё на месца, дзе знаходзілася ‘лясная калонія’. Праз пэўны час невялікае пасяленне з некалькіх хат вырасла да памераў вёскі, але першапачатковая назва захавалася.

На ўсходнеславянскай тэрыторыі вядомы таксама невялікія рэчкі і ручаі, якія носяць назвы тыпу *Хатоўня, Хатавец, Хатоўка, Хатунка, Хатычка, Хатомля, Хатынь, Хацень, Хатуша, Хатуча*. Такія гідронімы разам з назвамі населеных пунктаў – яскравае сведчанне даўніх напрамкаў каланізацыйных патокаў у неабжытыя прасторы. У многіх выпадках адна і тая ж назва, напрыклад *Хатынь* ці *Хатоўня, Хатуча, Хацень*, давалася адначасова (паралельна) як лясной калоніі, так і вадацёку, побач з якім каланісты спыняліся.

У Ізбішчанскім сельсавеце Лагойскага раёна ёсць вёска *Хацень*, якая згадваецца з другой паловы XIX ст. Назва вёскі ўтварылася, хутчэй за ўсё, у новы час ад гідроніма *Хацень*, які з даўніх часоў быў вядомы жыхарам наваколля.

Назву *Чудзенічы* носіць вёска Астрошыцкага сельсавета. У пісьмовых помніках Чудзенічы

згадваюцца як сяло з 1582 г. Тапонім *Чудзенічы* ўтварыўся ад калектыўнай мянушкі першапачаўнага паўднёвага чалавека па імені (мянушцы) Чудзень. Назву *Чудзенічы* трэба разглядаць у кантэксце тапонімаў *Чудзін* (Ганцавіцкі раён Брэсцкай вобласці), *Чудоўшчына* (Дзятлаўскі раён Гродзенскай вобласці), *Цудзенішкі* (вёска Ашмянскага раёна Гродзенскай вобласці), *Чудзяны* (вёска Чэрыкаўскага раёна Магілёўскай вобласці), *Чудня* (вёска Сенненскага раёна Віцебскай вобласці). Гэтыя назвы маглі ўказаць на 'чужых', 'не нашых', 'дзіўных па мове і звычаях' людзей, у тым ліку на пэўныя этнаграфічныя групы, якія ўзніклі на фіна-ўгорскай этнамоўнай аснове.

Аляксандр РОГАЛЕЎ,
доктар філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

Моўныя сувязі

НЯМЕЦКІЯ І ПОЛЬСКІЯ ЗАПАЗЫЧАННІ Ў ЛІНГВАКУЛЬТУРНАЙ ПРАСТОРЫ БЕЛАРУСІ КАМУНІКАТЫЎНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ ФУНКЦЫЯНАВАННЯ

Германізмы і паланізмы ў беларускай мове вывучаны пераважна на ўзроўні эмпірычнай рэпрэзентацыі і канстатацыі іх наяўнасці ў помніках пісьменства, фальклорнай творчасці, сучасных народных гаворках, мастацкай літаратуры, перыядычным друку (В. Галай, А. Булыка, В. Выхота і інш.). Камунікатывы аспект функцыянавання лексікі нямецкага і польскага паходжання ў сітуацыі этнакультурнага памежжа Беларусі і метадыка эфектыўнага засваення запазычанняў у навучальным працэсе застаюцца найменш распрацаванымі [3; 4]. Фундаментальнасцю і грунтоўнасцю вылучаюцца даследаванні беларускага германіста, дацэнта кафедры нямецкай мовы Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта В. Галай, якая ўжо амаль паўстагоддзя вывучае этымалогію нямецкіх запазычанняў і шляхі іх распаўсюджвання; асаблівасці фанетычнай і граматычнай адаптацыі ў лінгвакультурным асяроддзі Беларусі; факты семантычнай рухомасці і словаўтваральнай варыятыўнасці; спосабы функцыянавання германізмаў і паланізмаў у кніжнай і дыялектнай формах беларускай мовы [1; 2].

Геаграфічнае становішча Беларусі ва ўмовах этнакультурнага памежжа вызначыла ўзаемадзеянне моўных і канфесійных традыцый, вынікам чаго стала фарміраванне адметнай лінгвакультурнай цэласнасці, якая адрозніваецца разнароднасцю свайго зместу і адкрытасцю да міжкультурнага

дыялогу. Пераканальнае пацвярджэнне культурных стасункаў і ўплываў, якія развіваліся на працягу многіх стагоддзяў, – гэта лексічны склад сучаснай беларускай мовы, што ўзбагачаецца за кошт запазычанняў, значную частку сярод якіх займаюць германізмы і паланізмы. Яны настолькі трывала ўвайшлі ў моўны ўжытак, што ўжо нават не ўспрымаюцца як элементы чужых лінгвакультурных сістэм. Нямецкія і польскія запазычанні складаюць глыбінны пласт нацыянальнай мовы і працягваюць актыўнае функцыянаванне ва ўмовах беларуска-рускага білінгвізму.

З'яўленне моўных запазычанняў абумоўлівалася гісторыка-культурнымі, сацыяльнымі, эканамічнымі, ідэалагічнымі абставінамі і фактарамі. Лёс германізмаў і паланізмаў у беларускай мове даволі звязаны і прасочваецца амаль паралельна. Ранні этап пранікнення германізмаў адносіцца да XIII – XIV стст. Істотнай прычынай запазычанняў сталі шматаспектныя стасункі княстваў старажытнай Беларусі з гарадамі нямецкамоўнай Прыбалтыкі. Пры гэтым Заходняя Дзвіна была галоўным гандлёвым шляхам паміж усходнеславянскімі цэнтрамі і Рыгай. У гэты перыяд узнікла шмат непасрэдных запазычанняў з нямецкай мовы. Галоўную ролю ў пашырэнні германізмаў на беларускіх землях адыграла пасрэдніцтва польскай мовы, у якую нямецкая лексіка трапіла дзякуючы непа-

срэдным культурным сувязям ці праз чэшскую мову. Актыўнае ўзбагачэнне беларускай мовы германізмамі і ўласна паланізмамі адбывалася ў XVI – XVIII стст., калі землі Беларусі ўвайшлі ў склад Польскага Каралеўства (Рэчы Паспалітай) і польская мова атрымала статус афіцыйнай. Меркаваць пра шляхі пранікнення лексікі нямецкага паходжання ў беларускую мову дазваляюць у асноўным лінгвістычныя прыкметы [2].

У лексічным складзе германізмаў сучаснай беларускай мовы можна вылучыць некалькі ўзроўняў, якія суадносяцца з наступнымі сферамі словаўжывання:

- актыўная гутарковая і кніжная мова;
- рэгіянальная лексіка;
- спецыяльная лексіка і тэрміналагічныя абазначэнні;
- малаўжывальныя і ўстарэлыя словы.

Тэматычная класіфікацыя германізмаў ахоплівае разнастайныя лексічныя групы, у іх самыя шматлікія найменні, якія адлюстроўваюць традыцыйны побыт і матэрыяльную культуру беларускага народа:

- назвы забудовы і іх асобных частак (*крама* ← *Kram*, *бровар* ← *Bräu*, *кляштар* ← *Kloster*, *шпіталь* ← *Spital*, *стайня* ← *Stall*, *мур* ← *Mauer*, *дах* ← *Dach*, *страха* ← *Stroh*, *шыльда* ← *Schild*);

- назвы гаспадарчых матэрыялаў, прадметаў і прыстасаванняў (*дрот* ← *Draht*, *бляха* ← *Blech*, *цэгла* ← *Ziegel*, *барта* ← *Barte*, *клямар* ← *Klammer*, *помпа* ← *Pumpe*, *ліхтар* ← *Licht*, *вагі* ← *Waage*, *шалі* ← *Schale*, *крэйда* ← *Kreide*, *пэндзаль* ← *Pinself*, *папера* ← *Papier*, *шпалеры* ← *Spalier*, *фарба* ← *Farbe*);

- назвы посуду і мэблі (*конаўка* ← *Kanne*, *келіх* ← *Kelch*, *шафа* ← *Schafe*, *куфар* ← *Kufe*);

- назвы адзення, відаў тканін, упрыгожанняў (*футра* ← *Futter*, *аксаміт* ← *Samt*, *бавоўна* ← *Baumwolle*, *каралі* ← *Koralle*, *бурытыв* ← *Bernstein*);

- назвы прадуктаў харчавання (*разынкі* ← *Rosinen*, *цукар* ← *Zucker*, *цыбуля* ← *Zwiebel*, *алеі* ← *Öl*);

- назвы людзей па іх занятках (*крамар* ← *Krämer*, *гандляр* ← *Händler*, *друкар* ← *Drucker*, *вартаўнік* ← *Wärter*, *фурман* ← *Fuhrmann*);

- адцягненыя і агульныя паняцці, пачуцці (*ахвяра* ← *Opfer*, *шкода* ← *Schaden*, *лос* ← *Los*, *гумар* ← *Humor*, *жарт* ← *Scherz*, *вартасць* ← *Wert*, *рахунак* ← *Rechnung*, *рэшта* ← *Rest*, *густ* ← *Gusto*, *вандроўка* ← *Wanderung*, *гатунак* ← *Gattung*);

- назвы дзеянняў (*гандляваць* ← *handeln*, *каштаваць* ← *kosten*, *смакаваць* ← *schmecke*, *пасаваць* ← *passen*, *маляваць* ← *malen*, *раіць* ← *raten*, *ратаваць* ← *retten*, *шанаваць* ← *schonen*, *мардаваць* ← *mörden*, *жартаваць* ← *scherzen*, *вандраваць* ← *wandern*, *шпацыраваць* ← *spazieren*, *друкаваць* ← *drucken*, *гартаваць* ← *härten*).

Польскія запазычання, якія складаюць значную частку слоўнікавых рэсурсаў беларускай мо-

вы, адносяцца да розных тэматычных і граматычных разрадаў лексікі. Многія з іх, у сваю чаргу, маюць лацінскае паходжанне: *агрэст* (польск. *agrest* ад лац. *agrestis* ‘дзікі, палявы, сельскі’), *акуляры* (польск. *okulary*, ад лац. *ocularis* ‘вочны’), *воцат* (польск. *ocet*, ад лац. *acetum* ‘кіслы напой’), *гарбата* (польск. *herbata*, ад лац. *herba* ‘трава, расліна’), *сіцзорык* (польск. *scyzoryk*, ад лац. *scissor* ‘які наразае стравы’), *бэз* (польск. *bez*), *збан* (*dzban*), *карунак* (*koronka*); *ровар* (*rower*), *канана* (*kanapa*), *суkenка* (*suknia*), *панчохи* (*pończochy*), *шкарпэткі* (*skarpetki*), *брудны* (*brudny*), *танны* (*tani*), *тлусты* (*tlusty*), *вільготны* (*wilgotny*), *драпежник* (*drapieżca*).

Наяўнасць германізмаў і паланізмаў у лексічным складзе сучаснай беларускай мовы не абмяжоўваецца іх успрыманнем як вербальных маркераў гісторыка-культурнай памяці, паколькі ў сучаснай моўнай практыцы яны захоўваюць актыўны камунікатыўны статус. Прагматычны аспект функцыянавання запазычанняў раскрываецца ў іх канструктыўных камунікатыўных і дыдактычных магчымасцях. Ва ўмовах сучаснага беларуска-рускага двухмоўя яны працягваюць выконваць функцыю сэнсавых арыенціраў, якія значна аблягчаюць агульнае ўспрыманне вуснай і пісьмовай іншамоўнай інфармацыі (у большай ступені на польскай мове), не патрабуючы спецыяльнай лінгвістычнай падрыхтоўкі. Неўсвядомленае засваенне лексічнага значэння многіх германізмаў і паланізмаў, пры якім няма патрэбы ў іх этымалагічнай ідэнтыфікацыі, ажыццяўляецца ў агульным рэчышчы інфармацыі (яе мы атрымліваем у паўсядзённых побытавых сітуацыях, пад уплывам масавай гандлёвай сеткі, сістэмы абслугоўвання, рэкламы, перыядычнага друку, мастацкай літаратуры). Супадзенне асноў у многіх беларускіх, польскіх і нямецкіх словах спрыяе эфектыўнаму засваенню іншамоўнай лексікі дзякуючы выкарыстанню прыёма аналогій у працэсе навучання. Значная частка лексікі, сфарміраванай за кошт германізмаў праз польскае пасрэдніцтва, практычна не мае каранёвых аналагаў у рускай мове, таму і падаецца больш складанай для яе носьбітаў, якія не валодаюць беларускай мовай.

Вывучэнне запазычанай лексікі ў школьным курсе беларускай мовы патрабуе сістэмнага падыходу. Існуюць разнастайныя шляхі і спосабы яе папаўнення і засваення:

- слоўнікавая работа ў працэсе аналізу лексічнага матэрыялу ў тэкстах вучэбных практыкаванняў, мастацкіх твораў, дыктовак, пераказаў;

- увядзенне ў структуру ўрока мовы спецыяльна арганізаванага фрагмента з мэтай азнаямлення вучняў з запазычаннямі на аснове моўных паралелей;

- самастойнае высвятленне семантыкі і крыніцы запазычання ў працэсе работы з моўным тэкстам;

– лінгвістычныя назіранні з мэтай вызначэння падабенства і адрозненняў лексічных паралелей;

– практычнае замацаванне і ўдасканаленне навыкаў правільнага ўжывання запазычанняў у вуснай і пісьмовай мове.

Адначасова з канструктыўнай роляй моўных аналогій у маўленчай практыцы сустракаюцца выпадкі магчымых камунікатыўных перашкод, абумоўленых інтэрактыўнымі з’явамі ў мове і камунікацыі пад уплывам роднаснага білінгвізму. Тыповая для сітуацыі лінгвакультурнага памежжа з’ява міжмоўнай аманіміі, сутнасць якой складаецца ў гукавым ці графічным супадзенні лексем розных моў, часта ўскладняе камунікатыўныя адносіны і перашкаджае эфектыўнаму ўзаемадзеянню. Змешванне лексічных адзінак розных моў прыводзіць да няправільнага словаўжывання, што, у сваю чаргу, ускладняе працэс разумення. Напрыклад, польскае слова *uroda* ('прыгажосць') стварае сугучча з рускім словам *урод*, якое мае супрацьлеглае значэнне і выражае фізічныя ці духоўныя загану чалавека (бел. *вырадак*, *вылюдак*, *пачвара*). Польскі назоўнік *urodziny*, які пры літаральным прачытанні пад уплывам міжмоўнай аманіміі можа ўспрымацца няправільна, абазначае 'дзень нараджэння'. Ва ўсходнеславянскіх мовах дзеяслоўныя формы, утвораныя ад праславянскай асновы *уродити*, выкарыстоўваюцца як у станоўчым, так і ў адмоўным сэнсе. У беларускай мове актыўна ўжываецца прыметнік *уродлівы* 'пладавіты, які дае добры ўраджай', што ў адносінах да рускага азначэння *уродливый* таксама мае супрацьлеглы змест. У якасці аналагічных прыкладаў можна прывесці наступныя аманімічныя пары: *rosół* – *булён*, *miasto* – *горад*, *owoc* – *садавіна*, *sztuka* – *мастацтва*, *zawody* – *спартоўныя змаганні*, *piłka* – *мяч*, *zapasy* – *бараньба* (*zapas* – *запас*), *jutro* – *заўтра* і інш.

Асабліва актуальнымі можна лічыць даволі пашыраныя факты беларуска-рускай міжмоўнай аманіміі, з якімі ў аднолькавай ступені сутыкаюцца карэнныя жыхары Беларусі і замежныя грамадзяне ў час знаходжання ў нашай краіне:

рус. *прозвище* – назва, якая даецца чалавеку па ўласцівай яму рысе знешнасці, характару, паводзін; бел. *прозвішча* – спадчыннае сямейнае імя чалавека (рус. *фамилия*);

рус. *качка* – хістанне чаго-небудзь у час руху; бел. *качка* – вадаплаўная птушка, адпавядае рус. *утка*;

рус. *лик* – твар, ікананісная выява; бел. *лік* – паняцце колькасці;

рус. *плётка* – вярочка, шнурок, рэмень; бел. *плётка* – адпавядае рус. *сплетня*;

рус. *тварь* – усялякая жывая істота, жывёла (устар.), подлы, амаральны чалавек; бел. *твар* – прыраўнаванне частка галавы чалавека, індывідуальнае аблічча, адпавядае рус. *лицо*;

рус. *веселье* – стан радасці, свята, гуляння; бел. *вяселле* – адпавядае рус. *свадьба*;

рус. *люстра* – свяцільнік, жырандоля; бел. *люстра* – адпавядае рус. *зеркало*;

рус. *арбуз* – бахчавая расліна з сакавітымі, салодкімі пладамі (бел. *кавун*); бел. *гарбуз* – адпавядае рус. *тыква*;

рус. *ручник* – рычаг кіравання транспартным сродкам; бел. *ручнік* – адпавядае рус. *полотенце*;

рус. *корыстный* – якасць чалавека, які імкнецца да атрымання асабістай выгады; бел. *карысны* – адпавядае рус. *палезны*;

рус. *благой* – добры, шчаслівы; бел. *благі* – дрэнны, слабы, хваравіты;

рус. *покой* – стан цішыні, адсутнасць хваляванняў; бел. *пакой* – адпавядае рус. *комната, помещение*;

рус. *диван* – прадмет мэблі; бел. *дыван* – адпавядае рус. *ковёр*;

рус. *речь* – працэс маўлення; бел. *рэч* – адпавядае рус. *вещь*.

Своечасовае азнаямленне навучэнцаў з асобнымі выпадкамі міжмоўнай аманіміі дазволіць пазбегнуць змешвання слоў роднасных моў і адпаведна звязаных з імі праблем неразумення ў суразмоўніцтве і камунікатыўных працэсах. У якасці моўнага матэрыялу мэтазгодна выкарыстоўваць асобныя групы міжмоўных амонімаў, з якімі могуць узнікаць цяжкасці словаўжывання. Для эфектыўнага засваення лексічнага значэння міжмоўных амонімаў настаўніку варта суправаджаць свае тлумачэнні этымалагічным і граматычным аналізам, культуралагічнымі каментарыямі, выкарыстоўваць сінанімічную замену, звяртацца да перакладу і пошуку эквівалентаў у іншых мовах. Замацаванне навыкаў правільнага ўжывання міжмоўных амонімаў у маўленні можа ажыццяўляцца ў працэсе самастойнай работы вучняў з тэматычнымі тэкстамі і матэрыялам мастацкай літаратуры.

Спіс літаратуры

1. **Галай, О. М.** Бытовая лексика немецкого происхождения в старобелорусском языке (на материале письменных памятников XV – XVII вв.) : автореф. дис. ... канд. филол. наук / О. М. Галай. – Минск, 1977. – 23 с.

2. **Галай, О. М.** Историко-культурные факторы распространения германизмов в коммуникативном пространстве западных и восточных славян / О. М. Галай, А. А. Павильч, В. Ф. Трайковская [и др.] // Вестник Кыргызского национального университета им. Жусупа Баласагына. Сер. 1. – 2008. – Вып. 2. – С. 159 – 162.

3. **Павильч, А. А.** Вывучэнне запазычанай лексікі нямецкага паходжання на занятках па беларускай мове / А. А. Павильч // Пачатковая школа. – 1999. – № 11. – С. 12 – 13.

4. **Павильч, А. А.** Лексічная работа як фактар развіцця кругагляду вучняў у працэсе навучання мове / А. А. Павильч // Пачатковая школа. – 2003. – № 12. – С. 32 – 34.

Аляксандр ПАВІЛЬЧ,
кандыдат педагагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

З ЧАГО СКЛАДАЕЦЦА КАЛЯНДАР?

Складаная гісторыя фарміравання сістэмы адліку часу адбілася на не менш складанай гісторыі слоў, якія абазначаюць асноўныя часавыя паняцці. Слова *год* і *лета*, *месяц*, *тыдзень* і *нядзеля* вядомыя ў беларускай мове са старажытных часоў, але першапачаткова іх значэнні і сувязі былі іншымі.

Асноўныя адзінкі вымярэння часу ў календары – *год* і *месяц*.

Паняцце “год” ёсць ва ўсіх народнасцей. У яго аснове было ўяўленне пра цыклічнасць прыродных з’яў і абумоўленых імі гаспадарчых работ. Працягласць года была рознай (ад 300 да 400 дзён), у ім вылучалі ад 4 да 7 сезонаў, ад 10 да 12 месяцаў. Найбольш распаўсюджанай стала сістэма шумераў, якія жылі ў Месапатаміі (цяпер Ірак), дзе ў аснову ліку пакладзена лічба 12: 12 месяцаў, 24 гадзіны ў сутках, 360 (+5) дзён у годзе.

У сучаснай беларускай мове лексема *год* мае значэнні ‘прамежак часу з 1 студзеня, за які Зямля робіць адзін паварот вакол Сонца (уключае ў сябе 365 ці 366 сутак, або 12 каляндарных месяцаў)’, ‘адрэзак часу ў 12 месяцаў, які адлічваецца з якога-небудзь дня’ [1, т. 2, с. 66]. Першапачатковым значэннем слова было ‘час, які надыходзіць’. Назоўнік *год* ‘год’ сустракаецца ва ўсіх славянскіх мовах (параўн. укр. дыял. *год* ‘год’, рус. *год* ‘тс’, польск. *godzina* ‘час’, *rok* ‘год’, чэш. *hodina* ‘час’, *hod* ‘свята’, *rok* ‘год’, серб. *godina* ‘год’, славен. *god* ‘свята’) [2, с. 198] і ўзыходзіць да прасл. дзеяслова **goditi* [3, т. 3, с. 100].

Трэба заўважыць, што ў некаторых слоўніках падаецца яшчэ адна лексема з семантыкай ‘год’ – *лета*: пераважна ў множным ліку размоўнае *леты* ‘гады’ (*Мінула юнацтва, ідуць мае ў сталасці леты*. Кірэнка [1, т. 3, с. 38]); *лета* ‘год’ (*Нетахож лета zawodziać ziemstwo i ъ bielaruskich huberniach. . . ; Прайшло многа часу. Я вайшоў у леты і дастаўся на службу у той самы тэлеграф на чугунцы*) [4, с. 464]; дыял. *лета* мн. ‘гады’ (*Тыя лета былі добрыя. Раньшыя леты wspomню. Ён лет пятнаццаць* [5, с. 644]). Лексема існавала ў беларускай мове, хутчэй за ўсё, пад уплывам рускай, дзе *год* і *лето* ‘адрэзак часу ў 365 дзён’ доўгі час былі паўнаватаснымі сінонімамі. І толькі з XVIII ст. лексема *год* пачала выцясяцца былы сінонім у каляндарных і навуковых тэкстах і станавіцца адзіным абазначэннем паняцця ‘адрэзак часу ў 365 дзён’. Але слова *лето* ў састарэлым значэнні ‘год’ працягвае ўжывацца, часцей у форме множнага ліку *летá* ‘працягласць жыцця; узрост’. А яшчэ ў сучаснай рускай мове родны склон множнага ліку мае часцей форму *лет* (а не *годов*) – *два года*, але *пять лет*. Гэтая ж форма замацавалася і ў традыцыйным пытанні *Сколько тебе лет?*. У беларускай мове ў на-

званых канструкцыях ужываецца толькі назоўнік *год*: *два гады*, *пяць гадоў*; *Колькі табе гадоў?*

Назоўнік *лета* ў беларускай мове існуе ў значэнні ‘самая цёплая пара года паміж вясной і восенню’, а семантыка ‘год, час, узрост’ цяпер праяўляецца толькі ў вытворных лексемах з кампанентам *лет-*: *летаблізнне* ‘сістэма вызначэння часу па гадах ад якой-н. важнай гістарычнай даты’, *летаніс* ‘пагадковы запіс гістарычных падзей у старажытныя часы; кніга з такімі запісамі; паслядоўны запіс якіх-н. падзей; хроніка, гісторыя чаго-н.’; *летаішні* ‘які мае адносіны да мінулага года; мінулагодні’ [1, т. 3, с. 38].

Да безэквівалентнай лексікі належыць прыслоўе *летась* ‘у мінулым годзе’ (слоўнікі фіксуюць яго з паметай *размоўнае*): *Летась і пазалетась пан не даў галынаўцам касіць на частку*. Якімовіч [6, с. 11]. Цікава, што не ўсе дыялектныя варыянты (*літюсь, літюся, лётось, лётуся*) маюць значэнне ‘ў мінулым годзе’. На Гродзеншчыне *лётось* тлумачыцца як ‘гэтага года’. Набыццё лексемай такога значэння адбылося, відавочна, пад уплывам польскай мовы, дзе *latoś* – ‘сёлета’ (параўн. укр. *літось* ‘у мінулым годзе’, *лімісь* ‘тс’, н.-луж. *lětos(u)* ‘тс’, в.-луж. *lětsa* ‘тс’, чэш. *letos, letose* ‘тс’, макед. *летоска* ‘тс’, балг. *лятос(ка)* ‘тс’) [3, т. 5, с. 292].

У рымскім календары год складаўся з дзесяці месяцаў. Першым быў сакавік – месяц, калі пачыналіся земляробчыя працы. Каля 700 г. да н. э. дадаліся студзень і люты. Спачатку не было цвёрдай колькасці дзён у кожным месяцы. У 45 г. да н. э. Юлій Цэзар правёў рэформу календара: быў вызначаны год у 365 дзён і 6 гадзін, кожны няцотны месяц меў 31 дзень, а цотны – 30 дзён, выключэннем быў люты – 29 дзён. Прыняты год не супадаў з астранамічным. Каб не пачынаць новы год у розныя часы, вырашылі кожны чацвёрты год павялічваць на адзін дзень (да 366). Менавіта люты і сталі павялічваць. Спачатку гэты дзень дадаваўся не да канца месяца, як цяпер, а ўстаўляўся паміж лічбамі 23 і 24. У рымлян гэты былі дні перад сакавіцкімі календарамі – святам вясны, якое адзначалі з асаблівым размахам. Рымляне чакалі свята і лічылі, колькі дзён застаецца да яго: 23 лютага – шосты дзень да календ, 24 – пяты дзень да календ і г. д. Устаўлены дадатковы дзень аказаўся “другім шостым” днём да календ. Лексема *высакосны* – скажонае лацінскае *bissexthus* ‘двойчы шосты’.

Слова *высакосны* трапіла ў беларускую мову з рускай (*високосный*). Ст.-рус. *висекость* сустракаецца ў помніках з XIII ст. Крыніца ст.-рус. слова – с.-грэч. βίσεξτος з лац. *bissexthus* ‘двойчы шосты’ [3, т. 2, с. 282]. Параўн. таксама ўкр. *високосний*, балг.

макед. *високосен*. Цяпер прыметнік ужываецца толькі ў складзе словазлучэння *высакосны год* ‘кожны чацвёрты год, які мае ў лютым не 28, а 29 дзён’.

Другая адзінка календара – *месяц* ‘дванаццатая частка астранамічнага года, у якой ад 28 да 31 дня’. Лексему знаходзім у многіх славянскіх мовах: параўн. укр. *місяць*, рус. *месяц*, польск. *mieśiac*, н.-луж. *tjases*, в.-луж. *měsac*, чэш. *měsíc*, славац. *meciac*, макед., балг. *месец*, ст.-слав. мѣсѣць. Аг.-слав. форма **měsęc* (< **mēs-ŋ-k-os*) мае і.-е. корань **mē-*, такі самы як і аг.-слав. **měra*, **měriti*. Гэта можна патлумачыць тым, што ў многіх старажытных народаў год (першапачаткова – месяцовы) падзяляўся на аднолькавыя перыяды, звязаныя з часам з’яўлення месяца, а месяц быў мерай часу [2, с. 526]. Ёсць і іншыя, менш пераканальныя, тлумачэнні паходжання назоўніка *месяц*: ад і.-е. асновы **mēj* / **mōj* ‘мена’ ці ад і.-е. **menyos* ‘менш’ [3, т. 7, с. 23].

Для намінацыі апошняй адзінкі календара ў беларускай мове існуе лексема *тыдзень*. *Тыдзень* – ‘адзінка вылічэння часу ад панядзелка да наступнай нядзелі ўключна’, ‘адрэзак часу ў сем дзён, які адлічваецца з любога дня; сямідзённы тэрмін’, ‘сямідзённы прамежак часу, вызначаны для правядзення якой-н. грамадскай работы, кампаніі’ [1, т. 5, с. 561]. Параўн. стараж.-рус. *тышжѣднь*, *тыжѣднь* ‘восьмы дзень пасля пэўнага дня’, польск. *tydzień* ‘тыдзень’, чэш. *týden* ‘тс’, славац. *týždeň* ‘тс’, в.-луж. *tydzeń* ‘тс’, н.-луж. *tyžeń* ‘тс’, славен. *téden* ‘тс’. Прасл. **ty(jb)žьdьнь*, літаральна ‘той самы дзень’, утворана спалучэннем займенніка *тѣjь* ‘той’, часціцы *žь* (< **že*) ‘жа’ і назоўніка *дьнь* ‘дзень’ [7, с. 565].

Назоўнік *нядзеля* ў сучаснай мове часцей ужываецца ў значэнні ‘сёмы дзень тыдня, агульны дзень адпачынку’, значэнне ‘тыдзень’ не такое частотнае [1, т. 3, с. 426]. Ёсць адпаведнікі і ў іншых славянскіх мовах: параўн. укр. *неділя*, рус. *неделя*, польск. *niedziela*, чэш. *neděle*, славац. *nedela*, палаб. *nidel’ē*, в.-луж. *njedzela*, н.-луж. *njezela*, славен. *nedělja*, макед. *недела*, балг. *неделя*. Даследчыкі лічаць прасл. **nedělja* калькай з лац. *feria* ‘свята; вольны ад работы дзень’. Менш верагодная крыніца – грэч. ἀπραχτος (ήμέρα) ‘бязмэтны; які праводзіцца ў бяздзеянні, нерабочы’ [3, т. 7, с. 63]. Пазней адбыўся перанос назвы з дня тыдня, ад якога вялі адлік, на адрэзак часу пасля гэтага дня (‘нядзеля’ → ‘тыдзень’).

Велічыня тыдня была неаднолькавай у розных народаў і вагалася ад 5 да 8 дзён. Сучаснае дзяленне месяца на тыдні раней за ўсё з’явілася ў Вавілоне, дзе лічба 7 была свяшчэннай. Доўгі час у некаторых славянскіх мовах для абазначэння перыяду ў 7 дзён актыўна выкарыстоўваўся царкоўнаславянскізм *седмица* – па колькасці дзён (укр. *седміця* ‘тыдзень’, балг. *седмица* ‘тс’, серб. *седмица* ‘тс’), калька з грэч. ἑβδομάς ‘сем, сямёрка; тыдзень’ [3, т. 13, с. 141]. 3 сярэдзіны XVIII ст. ужыванне назоўніка абмяжоўваецца толькі тэкстамі рэ-

лігійнай тэматыкі. У беларускай мове захаваўся назоўнік *сядміца* ‘сямітыднёвы пост’.

Сем дзён тыдня суадносіліся з нябеснымі свяціламі: нядзеля – дзень Сонца, панядзелак – дзень Месяца, аўторак – дзень Марса, серада – дзень Меркурыя, чацвер – дзень Юпітэра, пятніца – дзень Венеры, субота – дзень Сатурна. У мовах многіх еўрапейскіх народаў дні тыдня дагэтуль маюць “планетныя” назвы: параўн. панядзелак (Месяц) – англ. *Monday*, фр. *Lundi*, ісп. *el Lunes*, італ. *Lunedì*; аўторак (Марс) – фр. *Mardi*, ісп. *el Martes*, італ. *Martedì*; серада (Меркурый) – фр. *le Mercredi*, італ. *Mercoledì*, ісп. *el Mercoles*; чацвер (Юпітэр) – фр. *Jeudi*, ісп. *Jueves*, італ. *Giovedì*; пятніца (Венера) – фр. *Vendredi*, італ. *Venerdì*, ісп. *Viernes*; субота (Сатурн) – англ. *Saturday*.

У беларускай і іншых славянскіх мовах некаторыя назвы дзён тыдня нумарныя: другі дзень – укр. *вівторок*, бел. *аўторак*, рус. *вторник*, польск. *wtorek*, славац. *utorok*, чэш. *úterek*, славен. *vtorak*, макед., балг. *вторник*; сярэдні дзень – укр. *середа*, бел. *серада*, рус. *среда*, польск. *środa*, славац. *streda*, чэш. *středa*, славен. *srěda*, макед., балг. *среда*; чацвёрты дзень – укр. *четвер*, бел. *чацвер*, рус. *четверг*, польск. *czwartek*, чэш. *čtvrtek*, балг. *чтвъртък*; пяты дзень – укр. *пятниця*, бел. *пятніца*, рус. *пятница*, польск. *piątek*, славац. *piatok*, чэш. *pátek*, славен. *petek*, макед. *петок*, балг. *петък*.

Назвы суботы, нядзелі, панядзелка маюць іншае тлумачэнне. Так, *субота* ад стараж.-яўр. *šabbāt* ‘дзень пасля шасці працоўных дзён’ з с.-лац. *sabbata* [3, т. 13, с. 12]. Параўн. укр. *субота*, рус. *суббота*, польск., славац., чэш. *sobota*, славен. *sobóta*, макед. *сабота*, балг. *събота*.

Беларускае *панядзелак*, першапачатковым значэннем якога было ‘дзень пасля нядзелі’, агульнаславянскага паходжання (параўн. укр. *понеділок*, рус. *понедельник*, польск. *poniedziałek*, славац. *pondelok*, чэш. *pondělí*, славен. *ponedeljek*, макед., балг. *понеделник*) з *po* і *nedělja*.

Як бачым, за звыклымі словамі на календары можа хавацца дастаткова цікавая гісторыя.

Спіс літаратуры

1. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5 т. – Мінск, 1978 – 1984.
2. Черных, П. Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка / П. Я. Черных. – М., 1994. – Т. 1. – С. 198.
3. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы. – Мінск, 1980, 1985, 1989, 1991. – Т. 2, 3, 5, 7.
4. Слоўнік мовы “Нашай Нівы” (1906 – 1915) : у 5 т. – Мінск : Тэхналогія, 2007. – Т. 2.
5. Слоўнік беларускіх гаворак паўночна-заходняй Беларусі і яе пагранічча : у 5 т. – Мінск : Навука і тэхніка, 1980. – Т. 2.
6. Шкраба, І. Самабытнае слова / І. Шкраба. – Мінск, 1994.
7. Етимологічний словник української мови. – Київ, 2006. – Т. 5.

Грына ЛАПУЦКАЯ,

старшы выкладчык кафедры беларускай і рускай моў Беларускага дзяржаўнага эканамічнага ўніверсітэта.

МЕТОДЫКА І ВОПЫТ

Міністэрства адукацыі прапануе

АД ПРОСТАГА СКАЗА ДА СКЛАДАНАГА

МЕТАДЫЧНЫЯ ПАРАДЫ І РЕКАМЕНДАЦЫІ (ІХ КЛАС)*

Працяг. Пачатак у №№ 7 – 9, 11, 12 за 2012 г.

СКЛАДАНАЗАЛЕЖНЫЯ СКАЗЫ

З ДАДАНЫМІ АКАЛІЧНАСНЫМІ ЧАСТКАМІ

Мэта заняткаў – узнавіць і замацаваць веды вучняў аб розных відах даданых акалічнасных частак, удасканаліць уменні адрозніваць віды даданых частак па значэнні, пытаннях, сродках сувязі, а таксама ўменні правільна ставіць знакі прыпынку ва ўказаных тыпах сказаў.

Паўтарэнне вучнямі тэарэтычнага матэрыялу адбываецца пры выкананні *практыкавання 75*. Варта акцэнтаваць увагу, што тып даданай часткі вызначаецца паводле сукупнасці прымет: 1) да чаго далучаецца даданая частка (да ўсёй галоўнай ці да пэўнага слова ў яе складзе); 2) як, з дапамогай чаго далучаецца; 3) якія сэнсавыя адносіны паміж часткамі. Так, злучнік і злучальнае слова *што* могуць далучаць да галоўнай даданая ўступкі, меры і ступені (сказы 3 і 8). У першым выпадку даданая адносіцца да ўсёй галоўнай часткі і адказвае на пытанні *нягледзячы на што? насуперак чаму?: Што б ні здарылася, не губляй бадзёрасці* – (зл. слова *што б ні...*), [– х –]. У другім выпадку даданая адносіцца да спалучэння ўказальнага слова *такія* і прыметніка *тоўстыя* і адказвае на пытанне *наколькі?: Дубы былі выносныя, стройныя, бы точаныя, і такія тоўстыя, што тры чалавекі не маглі абняць камель рукамі* – [...*такія* + прым.], (зл. *што...*). Варта размяжоўваць даданую параўнальную частку і даданую спосаб дзеяння. Першы тып даданай удакладняе праз параўнанне змест усяго сказа: *Чалавек створаны для шчасця, як птушка для палёту* – [– х –], (як...). Даданая спосаб дзеяння адносіцца да ўказальнага слова – прыслоўя *так* у складзе галоўнай часткі: *Як дуб за жвір трымаецца карэннем, так Беларусь стаіць на курганах* – (злуч. слова як...), [так...]. Разглядаючы сказы, варта ўдакладніць разуменне

сэнсу некаторых слоў: *жвір* ‘асадачная горная парода ў выглядзе дробных каменьчыкаў’, *камель* ‘ніжняя патоўшчаная частка дрэва, расліны, якая прылягае да караня’.

Практыкаванне 76 вучні выконваюць самастойна з наступнай калектыўнай праверкай. Складаючы сказы паводле прыведзеных у заданні схем, вучні разглядаюць выпадкі, у якіх аднолькавыя сродкі далучаюць розныя тыпы даданых частак. Напрыклад, даданая акалічнасная адносіцца да ўказальнага слова *туды* – акалічнасці месца ў галоўным сказе: *Чалавек заўсёды імкнецца туды, дзе яго любяць* – [...*туды*], (дзе...). Даданая азначальная адносіцца да назоўніка ў галоўнай частцы і адказвае на пытанне *якую?: Я вярнуўся ў вёску, (якую?) дзе нарадзіўся і вырас* – [...наз.], (дзе...).

Вывучэнне сінтаксісу складанага сказа немагчымае без паралельнай працы па пунктуацыі. Паўтараючы звесткі па класіфікацыі даданых акалічнасных частак, вучні пры выкананні *практыкавання 77* удасканаліць уменні расстаўляць знакі прыпынку ў сказах гэтага тыпу. Выкананне вучнямі *практыкавання* можа быць дапоўнена паведамленнем настаўніка пра паходжанне назвы ракі *Няміга*. Найменні з падобным гучаннем часта сустракаюцца ў Прыбалтыцы і на поўначы Расіі. У фінскай мове *нэмі* – ‘мыс’. А ў фіна-ўгорскіх мовах гэта яшчэ і ‘нос’. У слове *Няміга* ёсць яшчэ і кампанент *-га* (ад фіна-ўгорскага ‘рака’). Так што даслоўна са старажытнай мовы назву *Няміга* можна патлумачыць як ‘рака, якая агінае мысы’.

Супаставіць сінанімічныя сінтаксічныя канструкцыі ў *практыкаванні 78* вучні могуць, замяняючы простыя сказы з адасобленымі членамі на складаназалежныя з даданымі акалічнаснымі часткамі. Так, дзеепрыслоўны зварот у сказе *Толькі страціўшы радзіму, будзеш, як камель, сляпы і глухі* можна замяніць даданымі часткамі прычыны *Будзеш, як камель, сляпы і глухі, бо страціш радзіму, умовы Калі страціш радзіму, будзеш, як ка-*

* Заданні і практыкаванні змешчаны ў дапаможніку: Бут-Гусаім, С. Ф. Складаны сказ без складанасці / С. Ф. Бут-Гусаім, В. М. Касцючык, М. І. Новік. – Мінск: Аверсэв, 2012. – 140 с.

мель, сляпы і глухі, выніку *Страціш радзіму, таму будзеш, як камель, сляпы і глухі* і інш. Усе гэтыя сэнсавыя адценні ў дзеепрыслоўным словазлучэнні адсутнічаюць, хоць яны лёгка дапаўняюцца кантэкстам.

Выконваючы *практыкаванне 79*, вучні размяжоўваюць складаназалежныя сказы з даданымі спосабам дзеяння, параўнальнымі і простымі сказы з параўнальнымі зваротамі. Аналізуючы сказы, неабходна падкрэсліць, што даданыя параўнальныя часткі могуць быць няпоўнымі па структуры: можа быць прапушчаны выказнік, але прысутнічаюць даданыя члены з яго саставу: *Памылка адносіцца да ісціны, як сон [адносіцца] да абуджэння*. Не могуць разглядацца ў якасці прэдыкатыўных частак складанага сказа канструкцыі, якія складаюцца з акалічнасцей з адсутным дзейнікам і выказнікам: *Блакiт нябёс тады празрысты, нібы ў маі*. Даданая параўнальная адносіцца да ўсёй галоўнай часткі (гл. сказ 4), а даданыя спосабам дзеяння ў сказах *Як гукаюць, так і адгукаюцца; Як хто хоча, так па сваім бацьку і плача* раскрываюць змест акалічнасці спосабам дзеяння *так*. Даданыя гэтага тыпу звязваюцца з галоўнай часткай пры дапамозе злучальнага слова *як*, якое нельга апусціць і замяніць злучнікамі *нібы, бы*.

Практыкаванне 80 вучні выконваюць самастойна з наступнай узаемаправеркай у парах. Старшакласнікі паўтараюць, што даданыя азначальныя адносяцца да назоўнікаў або да спалучэння назоўнікаў з займеннікамі, даданыя дапаўняльныя – да дзеясловаў і іншых слоў са значэннем маўлення, думкі, ацэнкі. Даданыя акалічнасныя ўдакладняюць галоўную частку ў цэлым або адносяцца да выказніка ці акалічнасцей у яе складзе. Трэба падкрэсліць, што ў саставе даданай азначальнай (сказ 4) *калі* – злучальнае слова, а ў даданай акалічнаснай умовы (сказ 3) *калі* – злучнік. Цікавай для вучняў будзе этымалагічная даведка. Слова *этыкет* французскага паходжання. Пры двары Людовіка XIV *этыкеткамі* называлі маленькія папяровыя планшэты, якія выдаваліся тым, хто будзе прадстаўлены каралю. На іх было напісана, як чалавек павінен звяртацца да караля, якія рухі рабіць, якія словы гаварыць.

Згодна з умоваю *практыкавання 81*, разлічанага на самастойнае выкананне, вучні павінны напісаць нататку пра падзею, якая іх зацікавіла. Трэба нагадаць вучням, што галоўнымі рысамі нататкі з’яўляюцца актуальнасць інфармацыі і апэратыўнасць рэагавання на падзею, якая адбылася нядаўна. Можна прапанаваць вучням граматычнае заданне: выкарыстаць у нататцы даданыя акалічнасныя часу, умовы, мэты, параўнання, спосабам дзеяння і інш.

СКЛАДНАЗАЛЕЖНЫЯ СКАЗЫ З НЕКАЛЬКІМІ ДАДАНЫМІ ЧАСТКАМІ

Мэта заняткаў – узнавіць і сістэматызаваць веды вучняў пра значэнне, спосабы і паслядоўнасць далучэння некалькіх даданных да галоўнай прэдыкатыўнай часткі складаназалежнага сказа; развіваць уменні складаць схемы складаназалежных сказаў з некалькімі даданымі часткамі і будаваць складаназалежныя сказы паводле прыведзеных схем, удасканаліць пунктуацыйныя ўменні.

Асэнсоўваючы адметнасць сказаў з рознымі відамі падпарадкавання частак, вучні могуць удасканаліць веды пра тыпы даданных частак, віды і сродкі сувязі іх з галоўнай часткай складаназалежнага сказа, а таксама веды па сінтаксісе простага сказа. Так, у *практыкаванні 82* вучні характарызуюць спосабы сінтаксічнай сувязі даданных частак з галоўнай у канструкцыях з сузалежным, паслядоўным і змешаным падпарадкаваннем. Напрыклад, у сказе *Як хораша было б, каб вырасла пакаленне людзей, якое нічога не баялася б!* паслядоўнае падпарадкаванне. Галоўнай частцы *Як хораша было б* падпарадкавана даданая дапаўняльная з мэтавым адценнем (даданая I ступені). Галоўная частка мае ацэннае значэнне, даданая частка абазначае сітуацыю, якая з’яўляецца прадметам ацэнкі. Даданая азначальная (II ступені) паясняе назоўнік *пакаленне* ў складзе даданай I ступені. Трэба акцэнтаваць увагу вучняў на тыпе выказніка ў галоўнай частцы: састаўны іменны. Ён выражаны спалучэннем прэдыкатыўнага прыслоўя *хораша* з дзеясловам-звязкай *было б* у форме ўмоўнага ладу. Злучальнае слова *якое* ў даданай II ступені выконвае функцыю дзейніка. У якасці дадатковых заданняў можна прапанаваць вучням прыгадаць правілы вымаўлення часціцы *не*. Так, у спалучэнні *не вырвеш*, знаходзячыся ў першым складзе перад націскам, часціца гучыць як [н’а]. Можна прапанаваць наступнае заданне: прачытаць прыведзеныя прыказкі і загадкі, звярнуць увагу на вымаўленне часціцы *не* і прыназоўніка *без*. 1. *Ягад без кветак не бывае*. 2. *Няпраўдай свет пройдзеш, назад не вернешся*. 3. *Хлуснёй багаты не будзеш*. 4. *Белы, а не цукар, без ног, а ідзе*.

Практыкаванне 83 вучні выконваюць па варыянтах. Для I варыянта неабходна будзе прааналізаваць складаназалежныя сказы з сузалежным падпарадкаваннем, а для II варыянта – з паслядоўным і змешаным падпарадкаваннем. Для характарыстыкі структуры сказаў вучні будуць іх схемы. Так, сказ *Талент – нешта настолькі таямнічае, што, калі усё будучы ведаць пра Зямлю, пра яе мінулае і будучае, у апошнюю чаргу даведаюцца пра яго сутнасць* – склада-

назалежны з паслядоўным падпарадкаваннем. Першая даданая (меры і ступені) адносіцца да спалучэння ўказальнага слова *настолькі* з прыметнікам *таямнічае* ў галоўнай частцы, звязваючыся з галоўнай пры дапамозе злучніка *што*. Даданая другой ступені (акалічнасная ўмовы) адносіцца да першай даданай. Гарызантальная схема выглядае наступным чынам: [...*настолькі* + прым.], (*што*, (*калі*...), ...). Цікавай для вучняў будзе этымалагічная даведка. Так, імя першага біблейскага чалавека *Адам* паходзіць з яўрэйскай мовы і азначае 'чалавек'. У якасці дадатковага задання можна прапанаваць размежаваць фанетычнае падаўжэнне і марфемнае падваенне ў словах *жыццё* і *даведваюцца*. Старшакласнікі зрабляць марфемны аналіз дзеяслова *да-вед-ва-й-уц-ца*, каб высветліць, на мяжы якіх марфем (канчатка і постфікса) адбываецца падваенне.

Практыкаванні 84 – 85 вучні выконваюць самастойна з наступнай узаемаправеркай у парах.

ЦІ ЗАЎСЁДЫ ПАТРЭБНА КОСКА:

ЗНАКІ ПРЫПЫНКУ Ў СКЛАДАНАЗАЛЕЖНЫМ СКАЗЕ

Мэта заняткаў – удасканаліць уменне расставіць знакі прыпынку ў складаназалежных сказах, узнавіць і сістэматызаваць веды вучняў пра структуру складаназалежных сказаў і сродкі сувязі іх кампанентаў; удасканаліць уменні правільна ўжываць складаназалежныя сказы ў маўленні і ажыццяўляць (дзе гэта магчыма і неабходна) іх сінанімічную замену іншымі канструкцыямі.

Пры засваенні матэрыялу па тэме "Пунктуацыя ў складаназалежным сказе" замацоўваюцца і сістэматызуюцца веды вучняў пра структуру складаназалежных сказаў розных тыпаў.

Пасля паўтарэння тэарэтычнага матэрыялу вучням прапануецца расставіць знакі прыпынку ў сказах *практыкавання 86*. Заданне выконваецца па варыянтах: I варыянт працуе са сказамі 1 – 5, II варыянт – сказы 6 – 10. Выкананне практыкавання суправаджаецца каменціраваннем структуры сінтаксічных канструкцый і складаннем схем сказаў. Увага вучняў акцэнтуюцца на тым, што паміж часткамі складаназалежнага сказа можа ставіцца працяжнік. У гэтым выпадку даданая частка інтанацыйна і лагічна падкрэсліваецца, напр.: *А хто вецер пасее, – той буру пажне*. Старшакласнікі заўважаюць, што калі даданыя часткі даволі развітыя і маюць свае знакі прыпынку, то паміж імі ставіцца кропка з коскай, напр.: *Мяне ўжо радуе і тое, што ночка стала ўрываць і што ад мёртвага спакою пачне прырода ажываць; што з кожным днём бліжэй к вясне мы, калі абудзіцца гаі і сон палёў, спакой іх*

немы набудзіць з шумам ручаі. Вучні тлумачаць правапіс слоў з прапушчанымі літарамі. У якасці дадатковага задання можна прапанаваць навучэнцам падабраць прыклады на правапіс вялікай літары ў назвах рэлігійных свят: *Купалле, Сёмуха, Каляды, Багач, Саракі*. Старшакласнікі, разбіраючы практыкаванне, павінны вызначыць тып асіміляцыі ў словах *знікне, уздзеў, сведчыць, неабходна, звінела, з кожным*.

Практыкаванне 87 выконваецца самастойна з наступнай калектыўнай праверкай. Заданне дазваляе паўтарыць правілы расстаноўкі знакаў прыпынку не толькі ў складаных, але і ў простых сказах. Варта прыгадаць, што не вылучаецца коскай зварот са злучнікам *як* са значэннем спосабу дзеяння (сказ 2, 7), фразеалагізм з параўнальным значэннем (сказ 6), параўнальны зварот, які ўваходзіць у састаў выказніка (сказ 12). Коскі ставяцца для вылучэння ў простым сказе пабочнага сказа (сказ 8), а таксама прыдатка, які мае дадатковае акалічнаснае адценне (сказы 5, 11), параўнальных зваротаў (сказы 1, 4), а таксама ў выразе *не што іншае, як* (13 сказ). Старшакласнікі прыгадваюць, што пры дапамозе злучніка *як* могуць звязацца з галоўнай часткай даданыя розных тыпаў: даданая параўнальная (сказ 3) і даданая часу (сказ 10). Прыгадваюцца крытэрыі вызначэння тыпу даданай часткі. Адзін з вучняў можа падрыхтаваць кароткае паведамленне пра славу тага беларуса, выхадца з Пінска *Аляксандра Вітмера*. Пінчук увайшоў у айчынную гісторыю як таленавіты вайсковец, выкладчык (прафесар ваеннай гісторыі Акадэміі Генеральнага штаба), літаратар. А. Вітмер – аўтар кнігі "Што бачыў, чуў, каго ведаў". Гэта зборнік успамінаў пра вядомых сучаснікаў: генерала М. Скобелева, хіміка М. Бутлерава, мастака А. Ге. Наш знакамiты зямляк быў таленавітым прадпрымальнікам: пабудаваў некалькі гасцініц, рэстаранаў, кінатэатр, друкарню ў Крыме.

Практыкаванне 88 вучні выконваюць самастойна з наступнай узаемаправеркай у парах. Навучэнцы ўзнаўляюць і сістэматызуюць веды пра пунктуацыю ў складаназалежных сказах, а таксама ў простых сказах з параўнальнымі зваротамі і пабочнымі канструкцыямі. Настаўнік можа адзначыць, што навуковае вытлумачэнне паходжання назваў населеных пунктаў можа адрознівацца ад так званай народнай этымалогіі, пададзенай у творы А. Бензерука. Як зазначае В. Лемцюгова, назва *Ружаны* паходзіць ад наймення ракі, на беразе якой узнікла паселішча. А назва ракі ўзнікла ад прыметніка *рожаны* 'ружовага колеру, ружовы'. Вадаём з гліністым дном і ружовым колерам вады мог атрымаць назву *Рожана, Рожаная*, якая потым была перанесена

на паселішча. Ад наймення вадаёму ўзнікла і назва *Пружаны*. *Пружанай* называлася рака, на якой зрабілі запруду, гаць або грэблю. Найменне затым было перанесена на паселішча.

Выконваючы *практыкаванне 89*, вучні павінны звярнуць увагу на канструкцыі, якія дазваляюць разнастаіць маўленне і пазбегнуць спалучэння складаназалежных сказаў з даданымі азначальнымі часткамі. Гэта адасобленыя азначэнні і ўстаўныя канструкцыі. Увага звяртаецца і на тое, што, паводле новай рэдакцыі правіл беларускага правапісу, назвы хрысціянскіх святаў, да якіх належыць і *Крыж Ефрасінні Полацкай*, пішучца з вялікай літары.

Пры падрыхтоўцы вучняў да напісання партрэта нарыса (*практыкаванне 90*) настаўнік тлумачыць, што прадметам публіцыстычнага твора гэтага жанру з'яўляецца *асоба*. Сутнасць нарыса – даць чытачам пэўнае ўяўленне пра героя. Партрэтны нарыс – гэта сціслае апавяданне

пра жыццё чалавека, але твор не павінен быць падобны да кароткага выкладу біяграфіі. Нарысіст імкнецца раскрыць самае галоўнае: паказаць, якім каштоўнасцям служыць чалавек, у чым бачыць сэнс свайго існавання. Сапраўдны нарыс нараджаецца праз мастацкі аналіз асобы, праз даследаванне розных яе бакоў – маральнага, інтэлектуальнага, творчага. Вядомы расійскі журналіст Юрый Рост пісаў: “Я стараюся адчуць чалавека, вызначыць тое, пра што ён шкадуе і чым ганарыцца ў жыцці. Калі мой інтарэс шчыры, то ён дапамагае мне стварыць спачатку ўнутры сябе, а потым і на паперы вобраз свайго героя”.

Працяг будзе.

Святлана БУТ-ГУСАІМ,
кандыдат філалагічных навук,
дацэнт кафедры беларускага мовазнаўства
Брэсцкага дзяржаўнага ўніверсітэта.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2013 год

САКАВІК

1 сакавіка – 95 гадоў таму выйшла ў свет грамадска-палітычная і літаратурная газета “Дзянніца”. Выдавалася на беларускай мове ў Петраградзе і Маскве да 24 лютага 1919 г.

75 гадоў з дня нараджэння Юрыя Сергіенкі, жывапісца

70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Пецюкевіча, паэта

2 сакавіка – 95 гадоў з дня нараджэння Алеся Бачылы (1918 – 1983), паэта, драматурга, лібрэтыста, заслужанага дзеяча культуры Беларусі

90 гадоў з дня нараджэння Барыса Уладзімірскага (1923 – 1991), акцёра, заслужанага артыста Беларусі

3 сакавіка – 70 гадоў з дня нараджэння Алега Коваля, балетмайстра, рэжысёра, заслужанага дзеяча культуры Беларусі

4 сакавіка – 105 гадоў з дня нараджэння Янкі Шахаўскага (1908 – 1973), празаіка, крытыка, літаратуразнаўцы, перакладчыка

75 гадоў з дня нараджэння Леаніда Трушко (1938 – 2010), акцёра, народнага артыста Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Ніны Ясэвай, спявачкі, заслужанай артысткі Беларусі

5 сакавіка – 100 гадоў з дня нараджэння Льва Міхайлава (1913 – 1973), акцёра

90 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Калашнікава (1923 – 1994), акцёра, заслужанага артыста Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Валянціна Варэцы, жывапісца

6 сакавіка – 130 гадоў з дня нараджэння Івана Бялькевіча (1883 – 1960), мовазнаўцы

90 гадоў з дня нараджэння Анатоля Ляляўскага (1923 – 1995), рэжысёра тэатра лялек, народнага артыста Беларусі

50 гадоў з дня нараджэння Вольгі Куртаніч (сапр. Мешчаракова), беларуска- і рускамоўнай паэткі, празаіка

7 сакавіка – 75 гадоў з дня нараджэння Міхася Чар-

няўскага, археолага, пісьменніка

70 гадоў з дня нараджэння Алы Кабаковіч (1943 – 1985), літаратуразнаўцы, паэткі, перакладчыка

8 сакавіка – 95 гадоў з дня нараджэння Міколы Ткачова (1918 – 1979), празаіка

9 сакавіка – 130 гадоў з дня нараджэння Францішка Аляхновіча (псеўд. Ю. Монвід; 1883 – 1944), драматурга і тэатральнага дзеяча, публіцыста, паэта, празаіка

10 сакавіка – 80 гадоў з дня нараджэння Серафіма Андраюка, крытыка і літаратуразнаўцы

75 гадоў з дня нараджэння Рыгора Кірдзея (1938 – 2011), мастака манументальна-дэкаратыўнага мастацтва, жывапісца

11 сакавіка – 110 гадоў з дня нараджэння Тодара Кляшторнага (1903 – 1937), паэта, перакладчыка

12 сакавіка – 95 гадоў з дня нараджэння Эдуарда Валасевіча (1918 – 1997), паэта-байкапісца

13 сакавіка – 90 гадоў з дня нараджэння Георгія Валкавыцкага, журналіста, публіцыста, паэта, мемуарыста. Жыве ў Польшчы

14 сакавіка – 75 гадоў з дня нараджэння Мікалая Цішчакіна (1938 – 1993), акцёра, заслужанага артыста Беларусі

15 сакавіка – 145 гадоў з дня нараджэння Яўгена Ляцкага (1868 – 1942), крытыка, гісторыка літаратуры, даследчыка рускага і беларускага фальклору

110 гадоў з дня нараджэння Арсена Арсенкі (1903 – 1945), беларускага і ўкраінскага спевака, народнага артыста Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Дзямарына, графіка, жывапісца

75 гадоў з дня нараджэння Галіны Малажай (1938 – 2005), мовазнаўцы, літаратуразнаўцы, педагога

16 сакавіка – 115 гадоў з дня нараджэння Марка Шнейдэрмана (1898 – 1981), дырыжора, кампазітара, педагога, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

Заканчэнне на с. 72.

ПЕДАГАГІЧНАЕ МАЙСТЭРСТВА КЛАРЫ ПАНЮЦІЧ

Кожны раз, сустракаючы гэтую жанчыну або проста згадваючы пра яе, мы пераконваемся ў тым, што сапраўдным Настаўнікам трэба нарадзіцца. Зразумела, у педагагічнай прафесіі неабходна агульнае выхаванне, прафесійная эрудыцыя, пастаяннае самаўдасканаленне, любоў і павага да навучэнцаў, велізарнае жаданне працаваць... Але многае, відаць, вырашаюць прыродныя дадзеныя, спадчыннасць.

Нарадзілася Клара Панюціч 16 студзеня 1938 г. у вёсцы Арэхаўна Ушацкага раёна ў сям'і настаўнікаў. Таму невыпадкава, што пасля заканчэння мясцовай сямігодкі яна паступіла ў Полацкае педагагічнае вучылішча, а потым у Мінскі педагагічны інстытут імя М. Горкага. Імкненне да самаўдасканалення і грунтоўнай тэарэтычнай падрыхтоўкі, адчуванне народнага слова, захапленне яго вобразнасцю і мілагучнасцю скіравалі здольную і зацікаўленую студэнтку ў дыялекталогічны гурток. Тут былі пасеяны ў яе душы першыя зярняткі сапраўднай навукі, што так ураджайна пазней узраслі на ніве беларускай лінгвістыкі (больш за 100 навуковых і вучэбна-метадычных публікацый). Але спачатку была настаўніцкая праца ў Пятровіцкай сярэдняй школе Смалявіцкага раёна, потым вучоба ў аспірантуры пры кафедры беларускага мовазнаўства МДПІ пад кіраўніцтвам прафесара Ф. Янкоўскага па даследаванні гаворак Ушаччыны, паспяхова абарона кандыдацкай дысертацыі “Лексіка сучаснай народнай гаворкі Ушаччыны (найменні асоб і іх характарыстыка)” (1971). Пазней даследаванне выйшла асобнай кнігай (1976) і да гэтага часу застаецца актуальным для мовазнаўцаў.

У 70-я гг. XX ст. на кафедры беларускага мовазнаўства пад кіраўніцтвам Ф. Янкоўскага пача-

лася падрыхтоўка і публікацыя серыі вучэбных дапаможнікаў па беларускай мове для студэнтаў педагагічных спецыяльнасцей. І Клара Макараўна актыўна і годна ўключылася ў гэтую справу. Яе раздзелы ў дапаможніках “Сучасная беларуская літаратурная мова: Лексікалогія. Фанетыка. Арфаграфія” (3-е выд. 1993), “Сучасная беларуская літаратурная мова: Марфалогія” (3-е выд. 1997), “Сучасная беларуская літаратурная мова: Практычныя заняткі” (3-е выд. 1995), “Сучасная беларуская літаратурная мова: Кантрольныя працы” (3-е выд. 2000), “Курсавыя працы па беларускай мове” (1990) і іншыя вылучаюцца стройнасцю пабудовы, лагічнасцю і паслядоўнасцю выкладу тэарэтычнага матэрыялу, удала і дакладна падобранымі ілюстрацыямі. Тое самае можна сказаць пра раздзелы, напісаныя ёю ў дапаможніках па беларускай мове для вучняў і абітурыентаў, што таксама неаднаразова перавыдаваліся (напрыклад, “Беларуская мова: тэорыя, тэсты”, пад рэд. праф. Н. Гаўрош, 3-е выд. 2008). Асобна варта адзначыць дапаможнік для студэнтаў “Практыкум па беларускай мове” (апошняе выданне ў 2010 г.), напісаны ў суаўтарстве з такімі аўтарытэтнымі беларускімі вучонымі, як І. Лепешаў і Г. Малажай. Навуковая вартасць і практычная запатрабаванасць гэтай працы найбольш пераканальна вызначаецца ўжо тым, што яна вытрымала ажно пяць выданняў!

Шмат часу, намаганняў, прафесійнага таленту і любові Клара Макараўна аддала грамадскай дзейнасці. Яна пастаянна працавала куратарам у студэнцкіх групам, годна выконвала абавязкі намесніка дэкана па навуковай рабоце. Уменне арганізаваць студэнтаў і калег да працы, выключная пунктуальнасць і ўзорная дысцыплінаванасць, памяркоўная патрабавальнасць і выключная самааддача, спагадлівасць і шчырасць ва ўзаемаадносінах, дабрыня і пастаянная гатоўнасць прыйсці на дапамогу – вось асноўныя вызначальныя рысы Клары Макараўны, чалавечыя і прафесійныя, рысы, за якія яе паважаюць і шануюць шматлікія ўдзячныя вучні і калегі, усе, хто ведае яе.

Некалькі гадоў таму Клара Макараўна Панюціч пакінула выкладчыцкую працу, але паранейшаму наведвае свой родны ўніверсітэт, кафедру, калег. І нам заўсёды радасна і прыемна сустракацца з ёю, абмяркоўваць службовыя і творчыя праблемы, слухаць карысныя парады.

Павел МІХАЙЛАЎ,
Святлана ФАЦЕЕВА.

АДНАСАСТАЎНЫ СКАЗ ЯК АСОБАЯ СІНТАКСІЧНАЯ КАНСТРУКЦЫЯ

Працяг. Пачатак у №№ 11, 12 за 2012 г.

НЯПЭЎНА-АСАБОВЫЯ СКАЗЫ

Няпэўна-асабовыя сказы – гэта аднастаўныя сказы, галоўны член якіх (дзеяслоў у форме 3-й асобы множнага ліку ці ў форме прошлага часу) абазначае дзеянне няпэўнай або невядомай асобы: *Там, дзе працуюць, там, дзе ствараюць, дзе дух мацуюць, зло не трываюць* (В. Жуковіч). *Гасяць, чуў я, пажары лясныя сустрэчным агнём* (А. Куляшоў). *З поля прыбралі ўраджай, сеялі жыта* (К. Чорны).

Аднастаўнасць такіх сказаў тлумачыцца іх граматычнай семантыкай: дзеянне тут абазначаецца безадносна да яго выканаўцы, які можа быць агульнавядомы, таму няма неабходнасці яго называць: *Допіс надрукавалі* (С. Астравец), або ўтваральнік дзеяння невядомы, і яго немагчыма назваць: *Гісторыю надзеі пішуць на скрыжаванні ўсіх вятроў* (А. Астрэйка). *І чым гэта тлумачаць?* (У. Арлоў). Галоўная ўвага ў такіх сказах сканцэнтравана на дзеянні, падзеі. У іх не можа быць граматычнага дзейніка.

Галоўны член няпэўна-асабовых сказаў выражаецца:

- дзеясловамі 3-й асобы множнага ліку цяперашняга ці будучага часу: *Санітарамі фаўны драпежных звяроў называюць* (В. Жуковіч). *Так скажуць у Бароўцы* (І. Чыгрынаў). *Пра добрае ў нас заўсёды гавораць* (І. Грамовіч);

- дзеясловамі множнага ліку прошлага часу: *Назву яму [тракту] памянлі, адхрышчваючыся ад даўніны, але не памянлі і нават забыліся даць назву базару* (М. Стральцоў). *У нашай вёсцы гулялі Міколу-зімовага* (А. Федарэнка). *На ўзбярэжжы ракі напярэды брызентавую палатку – гэты паходны домік усіх будаўнікоў* (С. Грахоўскі). *На паплавах звозілі сена. Да стога яго падцягвалі* дзвюма валакушамі – таўставатымі жардзінамі, якія былі прымацаваны да гужоў (А. Асіпенка). *Над плошчай стаяў вялікі гоман. Гаварылі, віталіся, спявалі, запрашалі партызан на пачастунак* (М. Лынькоў).

Заўвага. Пры адсутнасці дзейніка дзеяслоў у форме адзіночнага ліку прошлага часу ў функцыі выказніка – паказчык няпоўных двухстаўных сказаў. Параўнаем: *Шафёр набойваўся пасажыра. Ведаў: старшыня з “асабістаў”* (С. Астравец);

- дзеясловамі множнага ліку ўмоўнага ладу: *Сад садзілі грамадой, спадзяваліся на ўраджай.*

І выгадалі б, захавалі б, радаліся б наліўным яблыкам і грушам, але – вайна (Т. Хадкевіч). *І колькі б жанчыне пасля ні даказвалі, яна засталася пры сваім* (А. Жук);

- дзеясловамі множнага ліку прошлага часу ў спалучэнні з інфінітывам: *Газету пачалі сваю выпускаць* (С. Астравец). *Ад таго часу, як пачалі жаць, большасць калгаснікаў паехала ў поле* (І. Мележ).

Дзеяслоўная форма множнага ліку выражае агульную граматычную семантыку няпэўна-асабовых сказаў, а не множнасць суб’ектаў. Форма дзеяслова множнага ліку ўжываецца і тады, калі дзеянне выконвае фактычна адна асоба: *Хутка адрамантавалі халадзільнік. На цэнтральнай плошчы запалілі лямпачкі навагодняй ёлкі* (І. Шамякін). *Асю прынеслі ў шалаш, паслалі пасцель на пахучых яловых лапках* (Я. Брыль). – *Выконвай, што табе загадваюць*, – сурова сказаў камандзір (А. Карпюк). Замена дзеяслова трэцяй асобы (загадваюць) дзеясловам першай асобы (загадваю) надае выказанню катэгарычнасць.

Важная асаблівасць семантыкі няпэўна-асабовых сказаў заключаецца ў тым, што з іх дапамогай выражаюцца толькі праявы чалавечай дзейнасці: *А ўдзень яму прынеслі тэлеграму* (М. Стральцоў). *Пішуць – Наваградчына, а ў Якуба Коласа, а ў Янкі Брыля – як і там, на іх роднай, на іх прыгожай, багаццюшчай на ўсё зямлі, – Наваградчына* (Ф. Янкоўскі). *За гэта сакольніка Чарэню білі лазінамі, але на пасадзе сваёй пакінулі* (В. Іпатава).

Камунікатыўная функцыя няпэўна-асабовых сказаў – паведамленне, канстатацыя рэальнага факта дзеяння, якое адбылося, адбывалася ці адбудзецца. Дзейная асоба (суб’ект) застаецца нявызначаным, неакрэсленым, няпэўным. Аднак гэтая асаблівасць не зніжае актыўнасці ўтваральніка дзеяння, бо на першы план выступае само дзеянне, яго змест і выніковасць. Звесткі пра дзейную асобу (асобы) звычайна падказвае кантэкст, сітуацыя: *Усіх прысутных віншуюць з вялікім святам – Днём Перамогі, выступаюць з прамовамі. Часам просяць выступіць і Арыядну Іванаўну* (У. Дамашэвіч). *Клумава арыштоўвалі некалькі разоў і выпускалі “за адсутнасцю доказаў”*. *Нават акупанты даражылі яго ведамі і вопытам* (А. Уладзімірава).

У некаторых няпэўна-асабовых сказах у самім іх змесце можа быць ускоснае ўказанне на дзейную асобу: *У летнюю пільніцу касіць выходзілі ўсёй вёскай* (Я. Брыль). Суб'ектнае значэнне можа быць выяўлена і ў акалічнасцях месца, часу: *Там, дзе не шануюць роднай мовы, мялеюць рэкі, нішчацца дубровы, каля магілак пасвяцца каровы, народ там мёртвы, а той край – нямы* (Г. Бураўкін). *Дзе плачуць, там канечне, не смяюцца, а дзе смяюцца, там можна часам і паплакаць* (Я. Сіпакоў). *У пачатку трыцятых гадоў пачалі ў нас, на Міршчыне, касіць і жыта* (Я. Брыль). Такія аднаасастаўныя сказы з даданымі членамі, што ўскосна паказваюць на суб'ект, найбольш тыповыя: галоўны член іх выразна перадае граматычнае значэнне няпэўнасці.

Няпэўна-асабовыя сказы выступаюць як часткі складаных сінтаксічных канструкцый – найчасцей складаназалежных сказаў, дзе выконваюць ролю як галоўнай, так і даданай часткі: *Праўда не ў тым, што нас папіраюць. Ісціна ў тым, што без нас паміраюць* (Н. Мацяш). *Дэмакратыя пачынаецца, калі ад слоў пераходзяць да справы, а канчаецца, калі ад спраў пераходзяць да слоў* (Г. Марчук). *Мяркуюць, што не трэба памагаць, калі не просяць, і не прыходзіць, калі не клічуць* (А. Васілевіч). *Пакуль не асушылі балота і не пасялі травы, не было чым кароў карміць* (А. Жук); радзей – складана-злучаных і камбінаваных канструкцый: *Запалілі свечку, а вакол сляпыя* (Н. Гальпяровіч). *Прайшло некалькі тыдняў, і паднялі ноччу князя: абрабавалі нейкія прышлыя людзі купцоў на Гоцкім двары* (В. Іпатава). *І дзе былі, і як жылі, спытаць у птахаў немажліва, затое бачна, як шчасліва ў родным небе ажылі* (В. Жуковіч).

Няпэўна-асабовыя сказы ў адпаведнасці са сваёй спецыфікай амаль не ўжываюцца ў кніжных стылях – у навуковым і афіцыйным, для якіх характэрна канкрэтнасць, выразнасць і пэўнасць выкладу інфармацыі. Сфера выкарыстання такіх сказаў у афіцыйна-справавым стылі абмежавана, як правіла, яны ўжываюцца ў аб'явах: *Просяць карыстацца паслугамі гардэроба. Сход праводзяць у актавай зале. Тут прадаюць білеты на канцэрт*.

Актыўнае ўжыванне няпэўна-асабовых сказаў у размоўным стылі выклікана неабходнасцю акцэнтаваць увагу на дзеянні, а не на яго ўтваральніку, які, дарэчы, можа быць вядомы: *Дзень вяселля назначылі, ды вяселля не бачылі* (Я. Колас). *Адной і той жа хадой прыходзяць у жыццё і пакідаюць яго* (А. Вярцінскі). У другім выпадку дзейная асоба не называецца: яна няпэўная:

Адкусілі язык – за яго скажуць тое, што трэба (П. Шруб). – *Божачка! – заплакала старая. – Кажуць, што вайну аб'явілі* (І. Шамякін).

Частае ўжыванне няпэўна-асабовых сказаў у размоўным стылі прывяло да таго, што некаторыя з іх набылі характар фраз-клішэ: *Каму гавораць?! Табе гавораць*. Да няпэўна-асабовых адносяцца сказы тыпу: *Яго звалі Дзмітрыем. Завуць яе Ганнай*.

Выкарыстоўваюцца няпэўна-асабовыя сказы ў мастацкім і публіцыстычным стылях – у паэзіі і прозе, у газетнай інфармацыі: *Раз бядеда вялікая ў князя была: на пасада дачку-княжну садзілі* (Я. Купала). *Падхапілі, ўзялі гусяра-старыну, гуслі разам яго самагуды; па-над бераг круты, дзе шумела рака, павялі, паняслі на загубу. Месца выбралі здатнае, вырылі дол, дол тры сажні шырокі, глыбокі; закапалі, убілі асінавы кол, далі насып тры сажні высокі* (Я. Купала). Асабліва актыўныя такія сказы ў дыялогах.

Няпэўна-асабовыя сказы трэба адрозніваць ад двухастаўных няпоўных з выказнікам у форме дзеяслова множнага ліку прошлага часу. Напрыклад: *Колькі яны жылі так, яны не памяталі, не ведалі, не заўважалі... Хоць выходзілі ж і ў магазін, і нават пару разоў і ў тэатр. Глядзелі дзіўны спектакль пра мастака...* (Г. Багданава). У такіх сказах утваральнікі дзеяння вядомыя: яны аднаўляюцца з кантэксту.

Заўвага. Упершыню пра няпэўна-асабовыя сказы выказаў меркаванне М. Грэч у “Практической русской грамматике” (1834). Д. Аўсянік-Кулікоўскі даў апісанне гэтых сказаў, увёў тэрмін *няпэўна-асабовыя дзеясловы* і вызначыў прычыны з'яўлення няпэўна-асабовых сказаў. Аднак вучоны не адмяжоўваў іх ад абагульнена-асабовых сказаў. Размежаванне гэтых двух тыпаў аднаасастаўных канструкцый зрабіў А. Шахматаў.

КАНТРОЛЬНЫЯ ПЫТАННІ І ЗАДАННІ

1. Раскрыце змест і аб'ём паняцця *няпэўна-асабовыя сказы*.
2. Дайце азначэнне аднаасастаўных няпэўна-асабовых сказаў.
3. Назавіце спосабы выражэння галоўнага члена няпэўна-асабовых сказаў.
4. Часткамі якіх складаных сінтаксічных канструкцый найчасцей выступаюць няпэўна-асабовыя сказы?
5. Якая асаблівасць рэалізацыі камунікатыўнай функцыі няпэўна-асабовых сказаў?
6. У якіх стылях мовы найчасцей ужываюцца няпэўна-асабовыя сказы?
7. Чаму няпэўна-асабовыя сказы найбольш актыўныя ў размоўным стылі?

ПРАКТЫКАВАННІ

1. Выпішыце спачатку няпэўна-асабовыя сказы, а пасля няпоўныя двухсастаўныя. Назавіце адрозненне паміж імі.

1) Дзяцей з табой, Радзіма, разлучалі... (В. Жуковіч). 2) З сумленнем, Васіль Ігнатавіч, не жартуюць і не кідаюцца ім (А. Пальчэўскі). 3) У гэту ноч вясну ў нас гукалі задумнымі трывожнымі гудкамі (П. Панчанка). 4) Удвух з таварышам пускаемца ў невядомыя краі. Шмат часу “лічым шпалы”, спяшаемца туды, дзе лес на двух узгорках расхінаецца і стварае браму ў светлую, залітую сонцам зямлю (У. Караткевіч). 5) Нарэшце селі вячэраць (І. Мележ). 6) Хлопчыка хапіліся раніцай (А. Наварыч). 7) А як на тое па радыёсетцы пачалі круціць недарэчную песню (С. Рублеўскі). 8) Без мазалі спрадвеку не лічаць у нас, не завуць чалавекам (М. Рудкоўскі). 9) Дзяды і бабы, дзеці і ўнукі з рыдлёўкамі завіхаюцца, капаюць-стараюцца, разварочваюць пацучыныя хады-выхады і гнёзды. Нешта шукаюць, зямлю рукамі перамацаваюць-пераграбаюць... (П. Місько). 10) Па тэлевізары штодня паказвалі разамлелых ад шчасця галапузых дзяцей, бронзаваскурных жанчын (М. Стральцоў). 11) Паэта адкрываюць пасля смерці (В. Зуёнак). 12) Школу адкрылі ў 1919 годзе. Прыслалі настаўніка (Я. Ермаловіч).

2. Прааналізуйце структуру няпэўна-асабовых сказаў. Вызначце спосабы граматычнага выражэння іх галоўнага члена.

1) Плылі юбіляру кветкі. Ракою лілося віно. І рукі яму паціскалі. І гаварылі прамовы (К. Кірэенка). 2) На прахадной будуць чакаць (М. Клімковіч). 3) Бяруць свабоду сілай духу, бяруць са зброяй у руках (А. Звонак). 4) Са звязанымі рукамі не гавораць пра шчасце (М. Лынькоў). 5) Грамату зноўку далі вынаходніку, стаўку, кватэру, пуцёўку – угодніку (В. Жуковіч). 6) З крынічнай студнечкі бяруць ваду паліваць расліны ў цяпліцы (П. Пястрак). 7) Вам раскажучь, якая ў нас дысцыпліна. Адным словам, у нас зброі не губляюць (І. Шамякін). 8) Пазнаюць нашу дачку і ў андарачку (Прыказка). 9) А ці будуць песню спяваць, калі душа плача?! (Т. Бондар). 10) Па любімых сумуюць адразу пасля развітання, а сустрэча з любімымі становіцца святам (С. Грахоўскі). 11) У краіне далёкай, у чужой старане нас кідалі ў пекла на афганскай вайне (В. Жуковіч). 12) Печкурова спаткалі ў родным калектыве належным чынам. Нават сарганізавалі ўвечары ў нядзелю ў клубе ўрачыстую вячэру (С. Астравец).

3. Запішыце складаныя сказы. Падкрэсліце няпэўна-асабовыя сказы як іх састаўныя часткі. Назавіце від і сродак сувязі састаўных частак у складаных сінтаксічных канструкцыях.

1) Нас пазнаёмлі ў ліпені сорак чацвёртага года, у дзень партызанскага парада, пасля якога беларускі ансамбль песні і танца даваў канцэрт – па-франтавому, на паляне над Свіслаччу, сярод яшчэ гарачых, як здавалася, руінаў Мінска (Я. Брыль). 2) Зноў плявузгаюць: “Кепска будзе. Час няўстойлівы і благі...” (П. Панчанка). 3) На вячоркі ў нашай вёсцы звычайна збіраліся ў чый-небудзь хаце, найчасцей увосень і зімой, калі вечары і ночы доўгія (Б. Сачанка). 4) Трапіш да кабеціны рахманай – паспытаеш, друг мой дарогі, дранікі са свежаю смятанай, бабку, клёцкі, нават пірагі, з нашай бульбы тысячу, не меней, смажаць і гатуюць розных страў... (П. Панчанка). 5) Машыну, што засела, узялі на буксір, але, пакуль прывязалі трос, вывалаклі машыну, прайшло нямала часу (І. Мележ). 6) Пакуль яшчэ ідуць у бой з маной і раўнадушшам смела, то не загінуць мове той, што з вуснаў мацярок зляцела (Н. Гальпяровіч). 7) Паэта не пытаюць, ён нядужы ці яшчэ ў сіле сэрца і рука (К. Кірэенка). 8) Праўду кажучь, што ў поцемках доля брыдзе, бо не раз і не два спатыкаецца (Н. Мацяш). 9) Але Алена ўжо не зважала на ўсё гэта, яе Ларыка, хоць ён яшчэ і хадзіў у дзіцячы садок, прынялі ў музычную школу (Г. Багданава). 10) І вось аднойчы, калі хлопчык са сваёй, з дзедавай скрыпачкай вітаў сонца, што выплывала з-за лесу, самай светлай і чыстай мелодыяй, і Алена пазнала яе, гэтую мелодыю, пазнала тую сваю, самую жаданую сцяжынку ў рай, у дзверы пазванілі (Г. Багданава).

4. Складзіце няпэўна-асабовыя сказы, у якіх галоўны член выражаўся б: 1) асабовым дзеясловам множнага ліку ў спалучэнні з інфінітывам; 2) дзеясловам 3-й асобы множнага ліку цяперашняга часу; 3) дзеясловам множнага ліку прошлага часу; 4) дзеясловам множнага ліку ўмоўнага ладу; 5) дзеясловам 3-й асобы множнага ліку будучага часу.

Працяг будзе.

Ніна ГАЎРОШ,
кандыдат філалагічных навук,
Ніна НЯМКОВІЧ,
кандыдат філалагічных навук.

Алена САЛАМЕВІЧ

МНЕМОНІКА ПРЫ ВЫВУЧЭННІ БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ

Працяг. Пачатак у №№ 2, 4, 9 за 2011 г.

МНЕМОНІКА І СІМВАЛЫ

У працэсе навучання высокую актыўнасць мае такі спосаб падачы матэрыялу, пры якім шырока выкарыстоўваюцца табліцы, схемы з малюнкамі і сімваламі. “Па сваёй прыродзе чалавек думае вобразамі і праз іх вучыцца думаць словамі і паняццямі. Нагляднасць павінна выконваць апорную функцыю мыслення” [1, с. 6]. Добрае засваенне метадыкі пабудовы схем складаных сказаў дапамагае школьніку вызначаць іх тыпы і віды, што, у сваю чаргу, спрыяе правільнай пастаноўцы знакаў прыпынку ў такіх сказах.

Пры тлумачэнні тэмы “**Правапіс канчаткаў назоўнікаў**” выкладчык выкарыстоўвае табліцы з паскланавым размяшчэннем назоўнікаў з рознымі тыпамі асноў (цвёрдай, мяккай, зацвярдзелай, асновамі на *г, к, х*). Для паспяховага замацавання ў памяці навучэнцаў канчаткаў назоўнікаў II скланення ў М. скл. можна выкарыстаць ілюстрацыю 1.

Пасля першаснага разгляду выкладчык ставіць перад навучэнцамі наступныя пытанні:

– На чым стаіць хлопчык? (*На нечым шырокім, цвёрдым. На асфальце. На аснове.*)

– Як называецца частка слова без канчатка? (*Аснова.*)

– Ці можа чалавек стаяць на аснове? (*Так, можа. Аснова – слова мнагазначнае. Адно са значэнняў – ‘ніжня частка якога-небудзь прадмета або збудавання, падмурак’.*)

– Якія асновы вылучаем у назоўніках II скланення? (*Цвёрдую, мяккую, зацвярдзелую, на заднеязычныя г, к, х.*)

– Чаму выява чалавека размешчана на зацвярдзелай аснове, а стрэлкі ад літары У ідуць да канца зацвярдзелай асновы і асноў на *г, к, х*? (*Таму што асабовыя назоўнікі м. р. з такімі асновамі ў М. скл. маюць канчатак -у.*)

– Прывядзіце прыклады асабовых назоўнікаў мужчынскага роду з такімі асновамі ў месным склоне. (*Пры дырэктару, на рэктару, пры мужу, аб Джорджу, пры Тамашу, на ўрачу, аб выдаўцу, пры шаўцу; аб ворагу, на Алегу, пры хлопчыку, на чалавеку, аб Цімоху.*)

– У правай руцэ хлопчык трымае літару Ю. На фоне якой асновы яна размешчана? (*На фоне мяккай.*) Трэба меркаваць, што на малюнку ўяўная аснова мяккая: на ёй расце трава.

– Прывядзіце прыклады асабовых назоўнікаў мужчынскага роду з мяккай асновай у месным склоне. (*Пры герою, на вучню, на кавалю, пры князю, на Сяргею, пры Андрэю.*)

– Чаму на фоне цвёрдай асновы (яна без травы) размешчана літара Е? (*Асабовыя назоўнікі м. р. з цвёрдай асновай у месным склоне маюць канчатак -е, як і неасабовыя.*)

– Але чаму хлопчык не трымае гэтай літары? (*Бо канчатак -е не з’яўляецца паказчыкам таго, што перад намі асабовы назоўнік: на сталі і пры сыне, у клопаце і пры студэнце. Прычым асабовыя назоўнікі мужчынскага роду з цвёрдай асновай могуць ужывацца і з літарай, якую хлопчык трымае, з літарай У. У слоўніках даецца так: на сыне, аб пілоце, пры студэнце, на старажыле, пры браце, аб агенце, аб апаненце, пры дэкане, на мінчаніне, аб піраце, аб адвакаце, у паэце, пры славяналюбе, на славянафіле, на тыране, аб турысце, пры філосафе, пры фатографі, пры архіварыусе, аб Антоне, пры Іване, але: аб дзедзе і аб дзеду, аб прадзедзе і аб прадзеду.*) Сапраўды, у некаторых школьных падручніках таксама прыводзяцца прыклады ўжывання такіх назоўнікаў у месным склоне з канчаткам -у: пры суседу [2, с. 63]. На нашай ілюстрацыі стрэлка да літары У пасля цвёрдай асновы перарывістая, бо канчатак -е ў месным склоне пачынае “заваёўваць цвёрдую аснову” асабовых назоўнікаў.

– Канчаткі неасабовых назоўнікаў размешчаны ўверсе насупраць кожнай з асноў. Прывядзіце прыклады ўжывання неасабовых назоўнікаў мужчынскага роду ў месным склоне. (*Ляжаў на сталі, стаяў пры мядзведзі, сядзеў у шалашы, бачыць на сцягу, ішоў па снезе, намаляваны на алоўку, ісіці па моху, знайсці ў гароху і ў гаросе.*)

– Да II скланення адносяцца і назоўнікі някага роду з канчаткамі -а, -о, -е, -ё, пяць назоўнікаў на -мя (*полымя, вымя, цемя, семя, бярэмя*). Прывядзіце прыклады такіх назоўнікаў у форме меснага склону адзіночнага ліку і скажыце, дзе гэтыя канчаткі размешчаны на ілюстрацыі. (*На золаце, на акне, у жыцці, у заданні, на сонцы, у полімі, у малаку. Іх канчаткі супадаюць з канчаткамі неасабовых назоўнікаў мужчынскага роду і адпавядаюць размешчаным на верхнім ярусе канчаткам.*)

– Ці можам нашу ілюстрацыю дапоўніць канчаткамі меснага склону назоўнікаў I скланення? [*Навучэнцы называюць канчаткі назоўнікаў*

Ілюстрацыя 1.

Р., Д., М.	і	і	ы				III скл.
Д., М.	е	і	ы	(з)е	(ц)э (ц)ы	(с)е	I скл.
М.	е	і	ы	у (з)е	у	у (с)е	II скл.
				г	к	х	

I скланення ў М. скл. (аб мове, у песні, на працы, у дарозе, на руцэ, на ручцы, на страсе) і знаходзяць супадзенне з верхнім ярусам для назоўнікаў II скланення з цвёрдай, мяккай і зацвярдзелай асновамі, а таксама адзначаюць, што чаргаванне апошняга зычнага асновы на задняязычны гук са свісцячым для I скланення абавязковае. Ілюстрацыя дапаўняецца яшчэ адным ярусам, але на супраць М. скл. даписваецца Д. скл., бо назоўнікі I скланення маюць аднолькавыя канчаткі ў Д. і М. скл.]

– Якія асновы могуць мець назоўнікі III скланення? (Цвёрдую, мяккую і зацвярдзелую.)

– Дапішыце яшчэ адзін ярус канчаткамі назоўнікаў III скланення і параўнайце іх з канчаткамі назоўнікаў I і II скланенняў. [Навучэнцы прыводзяць прыклады (у любові, на Беларусі, у Свіслачы), даписваюць яшчэ адзін ярус з канчаткамі і робяць высновы, што канчаткі назоўнікаў III скланення з мяккай і зацвярдзелай асновамі ў месным (а таксама родным і давальным) склоне супадаюць з канчаткамі несабовых назоўнікаў II скланення ў М. скл. і назоўнікаў I скланення ў Д. і М. скл. Поўныя несупадзенні вылучаюць іншым колерам.]

Малюнкi, схемы да правілаў павiнен прыдумваць і iлюстравачь не толькi выкладчык. Навучэнцам трэба даваць магчымасць самiм складаць схемы, таблiцы, мнемонiкi да розных правiлаў.

Заданні для замацавання мнемонікаў*:

1. Адзначце назоўнікі, якія маюць зацвярдзелую аснову:

- а) летапіс; б) псеўданім; в) святар; г) Мсціслаў; д) рэпартаж.

2. Адзначце назоўнікі, якія маюць мяккую аснову:

- а) Радаўніца; б) Рэфармацыя; в) ратуша; г) святыня; д) Сар'я.

3. Адзначце назоўнікі, якія маюць цвёрдую аснову:

- а) маўленне; б) прастамоўе; в) любоў; г) верф; д) музей.

4. Адзначце назоўнікі, якія ў форме М. скл. адз. л. маюць канчатак -у:

- а) шацёр; б) вецер; в) тэатр; г) пясняр; д) акцёр.

5. Адзначце назоўнікі, якія ў форме М. скл. адз. л. маюць канчатак -і:

- а) стыль; б) музей; в) зяць; г) флігель; д) мядзведзь.

6. Адзначце назоўнікі, якія ў форме М. скл. адз. л. маюць канчатак -ы:

- а) Нясвіж; б) муж; в) пейзаж; г) Януш; д) Тамаш.

7. Адзначце назоўнікі, якія ў форме М. скл. адз. л. маюць канчатак -у:

- а) чапец; б) подзвіг; в) скамарох; г) Мінск; д) ручнік.

8. Адзначце назоўнікі, у якіх у формах Д. і М. скл. адз. л. адбываецца чаргаванне апошняга зычнага са свісцячым:

- а) рэпліка; б) салома; в) сінекдаха; г) чаромха; д) сярмяга.

9. Адзначце назоўнікі, якія ў формах Д. і М. скл. адз. л. маюць канчатак -е:

- а) студня; б) флейта; в) стайня; г) фрэска; д) страфа.

10. Адзначце назоўнікі, якія ў форме М. скл. адз. л. маюць канчатак -ы:

- а) карэктура; б) катрынка; в) люлька; г) магерка; д) талака.

11. Адзначце назоўнікі, якія ў форме Д. скл. адз. л. маюць канчатак -э:

* Карыстайцеся падказкамі, змешчанымі ў артыкуле па тэме ў № 9 за 2011 г.

Алена Уладзіміраўна Саламевіч – даследчык мовы. Заканчыла філалагічны факультэт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта (1984), аспірантуру пры Беларускам дзяржаўным педагагічным універсітэце імя Максіма Танка (1998). Працавала настаўніцай беларускай мовы і літаратуры ў СШ № 138 г. Мінска, з 1991 г. – у БДПУ на факультэце даўніверсітэцкай падрыхтоўкі выкладчыкам, з 2000 г. – старшым выкладчыкам кафедры метадыкі выкладання інтэграваных школьных курсаў. Даследуе пытанні сінтаксісу беларускай мовы, гісторыі роднага краю. Аўтар больш як 60 публікацый па праблемах сінтаксісу, метадыцы выкладання беларускай мовы і літаратуры ў сістэме даўніверсітэцкай падрыхтоўкі, краязнаўстве, гісторыі школьнай адукацыі на Валожыншчыне.

запамінанні. Запамінанне псіхолагі падзяляюць таксама на *механічнае* і *лагічнае* (сэнсавае), прытым апошняе лічаць больш прадуктыўным. Доказам гэтага з'яўляюцца вынікі эксперыменту, падчас якога адна група атрымлівала гатовыя фразы, што ілюструюць канкрэтнае правіла, а другая група сама прыдумвала фразы на сфармуляванае правіла – і пра-

а) Маша; б) Даша; в) дошка; г) шчака; д) рака.

12. Адзначце назоўнікі, якія ў форме Д. скл. адз. л. маюць канчаток *-і (-ы)*:

а) Таня; б) Танька; в) Танюша; г) Таццяна; д) Танечка.

13. Адзначце назоўнікі, якія ў формах Р., Д. і М. скл. адз. л. маюць канчаток *-і*:

а) ступень; б) Свіслач; в) Беларусь; г) Любань; д) любоў.

14. Адзначце назоўнікі з правільнымі канчаткамі ў М. скл.:

а) на шчаке; б) у піразе; в) пры дэкане; г) у песне; д) аб дырэктары.

15. Адзначце назоўнікі з памылковымі канчаткамі ў М. скл.:

а) у шалашэ; б) у бярэзніке; в) на электрычке; г) пры сябру; д) аб зайцу.

(Адказы: **1** – в, д; **2** – б, г, д; **3** – в, г; **4** – г, д; **5** – а, б, г, д; **6** – а, в; **7** – б, в, г, д; **8** – а, в, г, д; **9** – б, д; **10** – а, б, в, г; **11** – г, д; **12** – а, б, в, д; **13** – а, в, г, д; **14** – в; **15** – а, б, в, д.)

МНЕМОНІКА І ПРАВАПІС

КАНЧАТКАЎ І СУФІКСАЎ ДЗЕЯСЛОВАЎ

Тое, што для чалавека цікава і выклікае станоўчыя эмоцыі, запамінаецца лёгка і незалежна ад волі чалавека. Таму ў школьнай практыцы псіхолагі рэкамендуюць больш арыентавацца на *неадвольнае* (міжвольнае) запамінанне. Эфектыўнасць неадвольнага запамінання залежыць ад таго, ці разбіты новы матэрыял на састаўныя часткі, ці вылучаны апорныя пункты, ці праводзяцца вылучэнні адрозненняў і падабенстваў у матэрыяле, ці ўключаны схемы, дыяграмы, табліцы. Пры *адвольным* запамінанні неабходны ўстаноўка чалавека, задача ўспомніць матэрыял дакладна, поўна і паслядоўна, выкарыстанне рацыянальных прыёмаў, у тым ліку мнеманічных, канцэнтрацыя ўвагі, шматразовае паўтарэнне, што звязана з развіццём валявых якасцей асобы. Аднак толькі тады вучэбны матэрыял будзе засвоены грунтоўна, калі сістэма работы над ім будзе заснавана на адвольным і неадвольным

прадуктыўнасць запамінання ў другой групе была больш высокай. Яшчэ цікавыя моманты, якія датычацца запамінання: вершы захоўваюцца ў памяці значна лепш, чым не звязаныя сэнсам словы, а першыя і апошнія элементы шэрагу, які запамінаецца, замацоўваюцца ў памяці больш трывала, чым сярэднія. Псіхолагі называюць гэтую з'яву фактарам краю, пра які не павінны забываць выкладчыкі, калі рыхтуюць матэрыял для завучвання: у сярэдзіну яго трэба дадаваць найбольш яркія, цікавыя моманты [3, с. 355 – 358].

Як адзначаюць замежныя аўтары, адным з варыянтаў мнеманічнага метаду з'яўляецца выкарыстанне яркіх сюжэтаў для сэнсавай групоўкі слоў, якія трэба запомніць. Д. Маерс у “Псіхалогіі” расказвае, як дзвюм групам далі для запамінання 12 спісаў па 10 назоўнікаў у кожным. Адна група магла назваць толькі 13% слоў, а ў другой групе, якая павінна была прыдумаць розныя сюжэты з выкарыстаннем тых назоўнікаў, быў незвычайна высокі ўзровень запамінання – 93%. Вось адзін з варыянтаў сюжэта з 10 назоўнікамі, якія трэба было запомніць: “Дрывасек выскачыў з лесу, прамчаўся на каньках вакол плота міма вывадка качак. Ён наткнуўся на мэблю, парваў бацінкі, спяшаючыся да падушкі, на якой ляжала яго каханая” [4, с. 376].

Добра, калі пры тлумачэнні тэмы “Спражэнне дзеясловаў” школьны настаўнік ці выкладчык ВНУ будзе прытрымлівацца рэкамендацый псіхолагаў, бо ён заўсёды сустракаецца з тым, што навучэнцы блытаюць асабовыя канчаткі I і II спражэнняў, забываюць рознаспрагальныя дзеясловы, не ўтрымліваюць у памяці, пры якіх умовах у дзеясловах пішуцца суфіксы *-ыва-* / *-ива-*... Для таго каб эфектыўнасць запамінання гэтых тэм была высокай, матэрыял неабходна разбіць на групы: спачатку дастаткова ўвагі аддаць асабовым канчаткам дзеясловаў I спражэння, скласці табліцу іх канчаткаў, замацаваць матэрыял; пасля аналагічна працаваць над II спражэннем, на трэцім этапе – навучыць вызначаць спражэнне па знешнім выглядзе інфінітыва, на

чацвёртым – разгледзець рознаспрагалныя дзеясловы. Менавіта такой паслядоўнасці і прытрымліваецца школьная праграма. Аднак што датычыцца яркіх, цікавых момантаў, мнеманічных спосабаў, правілаў-вершаванак, тут кожны з педагогаў рэкамендуе сваё. Сёння мы паспрабуем “упрыгожыць” падачу матэрыялу па вышэйназваных тэмах.

Крыху тэорыі. Вылучаюць два спражэнні дзеясловаў, першае і другое.

Да I спражэння адносяцца дзеясловы, якія ў форме 3-й ас. мн. л. маюць канчаткі *-уць, -юць*.

Калі гэтыя канчаткі ненаціскныя, то абавязкова ненаціскнымі яны будуць у формах 2-й і 3-й ас. адз. л., а таксама 1-й і 2-й ас. мн. л.: *яны пішучь, вьбіручь, малюючь, сцэлючь; ты пішаеш, вьбіраеш, малюеш, сцэляеш; ён піша, вьбірае, малюе, сцэляе; мы пішам, вьбіраем, малюем, сцэляем; вы пішаце, вьбіраце, малюеце, сцэляце*. Форма 1-й ас. адз. л. не падпарадкоўваецца гэтай заканамернасці: *я вьбіру, я малюю*; аднак: *я пішу, я сцялю*.

I спражэнне, ненаціскныя канчаткі.

Асоба	Адз. лік	Мн. лік
1	-у (-ў), -ю (-ю)	-ам, -ем
2	-аш, -еш	-аце, -еце
3	-а, -е	-уць, -юць

У канчатках 2-й і 3-й ас. адз. л. і 1-й і 2-й ас. мн. л. ёсць ненаціскныя галосныя *а, е*.

Калі дзеясловы маюць націскныя канчаткі *-ўць, -юць* у форме 3-й асобы мн. л., то ў форме 1-й ас. мн. л. пішучца *-ом, -ём*: *бярóm, нясём* (у адрозненне ад канчаткаў формаў загаднага ладу *-эм, -ём*). У форме 2-й ас. мн. л. канчаток мае дзве галосныя, навучэнцы пастаянна забываюць, што націск у гэтых формах падае на апошні склад *-аце, -яце (ідзяце, несяце, сцеражаце)*.

I спражэнне, націскныя канчаткі.

Асоба	Адз. лік	Мн. лік
1	-ў (-ю)	-óm, -ём
2	-эш, -еш,	-аце, -яце
3	-э, -е	-ўць, -юць

Канчаткі 3-й ас. адз. л. – *-э, -е*, гэтыя ж галосныя ёсць і ў канчатках 2-й ас. адз. л.

Для трывалага запамінання націскных канчаткаў дзеясловаў I спражэння неабходна правесці вялікую работу па замацаванні гэтай асаблівасці. На жаль, сярод вершаваных твораў цяжка знайсці такія, у якіх, напрыклад, усе дзеясловы пэўнага спражэння або ў пэўнай форме. Добрым для замацавання тэмы з’яўляецца верш “Рэквіем па кожным чацвёртым” А. Вярцінскага, эпілог якога пад назвай “Урок спражэння” мае формы 1-й, 2-й і 3-й асобы дзеясловаў, аднак у ім “праспраганы” дзеясловы розных спражэнняў, а форма 2-й ас. мн. л. сло-

ва *ісці* (“ідзецца”) не адпавядае нормам беларускай мовы [5, с. 202].

Навучэнцам прапаноўваецца вялікі спіс дзеясловаў I спражэння, з якіх трэба вылучыць толькі тыя, што маюць націскныя канчаткі, пасля выбраць некаторыя з іх, каб сэнсава спалучыць у пэўны тэкст (напрыклад, *жыць, ісці, пець, цвісці, браць, рваць, несіці, плесці, навіць, падсцерагчы, класці, абліць, прывесці, берагчы, аддаваць, прадаваць, прыплысці*). Рэкамендуем выкарыстаць дыялог, каб можна было ўжыць гэтыя дзеясловы ў форме 2-й ас. мн. л. Як правіла, пры гэтых формах часта ўжываецца зваротак.

Вынікам задання можа быць звязны тэкст або вершаванне такога кшталту:

На світанні дзяўчаты ідуць,

Палявыя букеты нясуць

І, шчаслівыя, песні пяюць...

Мо з тых кветак вяночкаў наўюць?

– Дзе ж, дзяўчатачкі, вы жывяце?

І куды, прыгажуні, ідзяце?

На што кветчак шмат ірвяце?

Мо вяночкі вы з іх плецяце?

– У суседняй мы вёсцы жывём,

Васількі і рамонкі нясём,

З іх вяночкі на свята сплячём,

На Купалле да вас прынясём.

– Нібы шчасце ў руках несяце,

Як рамонкі, цяпер цвіцяце.

Як жа кветчкі вы бераце,

Мо з сакрэтам якім ірвяце?

– Першы променьчык падсцеражóm,

Тады кветчкі ў полі і рэём,

Іх пялёстачкі мы беражóm,

Асцярожна ў букеты кладзём.

Далікатна на рукі бярóm

І крынічнай вадой абальём,

А дадому калі прынясём,

То радочкі з малітвай вядзём.

Незвычайна вяночкі цвітуць,

Ад праклёну яны берагуць,

Цяпло сонца, зямлі аддаюць,

Яны доўга, так доўга жывуць.

– Чаму ж кветчак шмат несяце?

Мо вяночкі вы прадаеце?

– Не, вяночкаў мы не прадаём,

А дзяўчаткам і так аддаём.

Яны святам да рэчкі ідуць

І на хвалі вяночкі кладуць –

Да каханых яны прыплывуць

І надзею на шчасце нясуць.

У тэксце абавязкова трэба паставіць націскі на канчатках, напісаць іх большымі памерам, каб яны зрокава запамніліся.

Працяг будзе.

ДЫКТАНТ ЯК ВІД ПРАКТЫКАВАННЯ

НАВУЧАЛЬНЫ ВЫБАРЧНЫ ДЫКТАНТ

Працяг. Пачатак у № 12 за 2012 г.

5. Прачытайце тэкст, называючы прапушчаныя літары і знакі прыпынку. Раствумачце. Выпішыце з тэксту 5 слоў з арфаграмамі, абумоўленымі марфалагічным прынцыпам напісання.

Дзівосна прыгожай на (Н, н)арачанскім узбярэ(ж, жж)ы была кожная пара сутак, але мабыць асаблівая прыродная лагода ўсталёўвалася апоўдні калі ўсё таіла ў сабе рэдкую ўнутраную гармонію і святло што своеасабліва ўтаймоўвалі, здавалася, усе супярэчлівыя думкі і пачуцці.

Мерна зыбаецца ў цёмна/сінім прадонні возера. Коцяцца набягаючы адна на адну то наступаючы на бераг то адступаючы ад яго не/высокія хвалі. Час ад часу цверазіць адчуванні мяккі подых вогкага ветру. Стрыманы водар не такой ужо і цёплай азёрнай вады пераплятаецца з церпкім сасновым пахам. На добрыя метраў сто, а то і больш ад берага – тут зусім не/глыбока. І таму каб а...чуць усім целама гаючую сілу і вабнасць цудаздзейных нарачанскіх хваль трэба ісці і ісці. Пакуль ідзеш – звыкаешся з прахалодай і золкасцю і пасля на/поўніцу а...чуваеш усю радасць яднання з жыццядайнай азёрнай стыхіяй.

Абавязкова трапляеш і на дз...ве бруістыя крынічкі вуркатанне якіх чуецца здалёк. У гэтым баку прыбярэ(ж, жж)а пабіта хмызоўем і яны прытаіліся ў засені разлапістага арэшніку і ажыны за некалькі дз...сяткаў крокаў ад станцыі пракат... лодак і катамаранаў. Тонкая нітка ручайка ад іх спадае непасрэдна ў возера дзелячы акрайчык прыбалочанай мясцінкі на дз...ве плавіны – усходнюю і заходнюю.

М. Мікуліч. “Шумяць нарачанскія сосны...”

Раствумачце значэнне слова *вогкі*.

6. Прачытайце тэкст, называючы прапушчаныя літары і знакі прыпынку. Раствумачце. Выпішыце з тэксту сказы з аднароднымі членамі сказа.

Старая зіма што/дня па-ранейшаму нагад(ыва, ва)ла пра сябе лютаўскім пранізлівым холадам, а з/рэдку і сыпкім вечарамі рыпучым пад нагамі снегам.

Адзінай, бадай, магутнай вясновай прыкметай зрабілася неба. Яно раптам узнялося над го-

радам незвычайна высока. Гэтакім высокім небасхіл можна ўбачыць над галавою толькі ў сакавіку. І, мабыць ад той чыстай прасторы яшчэ марознае паветра раздалося. І, нарэшце, адразу запахла вясною. Паплыло з дахаў старых дамоў. Старадаўнім адвечным срэбрам навіпера...кі мя(к, кк)а застукалі ўсім прыемныя д...ўгачаканья і вясёлыя малаточкі капяжу.

“Вяс-на прый-шла! Вяс-на прый-шла!” – дружнымі тонкімі галасочкамі хорам спявалі ў промнях сонца залацістыя, крышталёныя кропелькі. Іх урачыстую святочна/дзівосную песню з асалодай слухалі першыя чорна-бліскучыя шпакі з заміраннем сэрца зачаравана слухалі закаханыя. Вясна непаўторнай сімфоніяй запаланіла ўсе ціхія вулкі (у, ў)се-(ў, у)се ўтульныя закуткі аднапав...рховага драўлянага Мінска. А на шырокіх людных сучасных праспектах на хуткасных магістралях вялізнага сталічнага горада гасцяваў толькі лагодны в...сновы настрой. Што зробіш, тут назойлівай какафоніяй панавалі зусім іншыя гукі народжаныя іншымі пес...нямі іншымі рытмамі...

М. Віж. Гарадскія кветкі.

Раствумачце значэнне слова *какафонія*. Падбярыце сінонімы да слова *магістраль*.

7. Прачытайце тэкст, называючы прапушчаныя літары і знакі прыпынку. Выпішыце сказы з адасобленымі членамі, раствумачце пастаноўку знакаў прыпынку.

Павісла сонца над крутой гарой.

Яно ўсё ніжэй і ніжэй апускаецца над зямлёй вось уселася ўжо на сук вілаватага дуба – на гары, па/над кручай. Здаецца, угінаецца сук пад сонцам і вось-вось скоціцца яно бразнецца на зямлю расколецца на бліскучыя асцялёпкі.

Але сонца цэлае толькі робіцца ўсё большым і большым абліваючы чырванню верхавіны дубоў ветраковыя махі і статак курганоў. Чырва(нн, н)ю гарыць неба і ў гэтай чырвані губляе сонца сваю залатую празрыстас...ць – можаш сме-ла глядзець у векавечнае сонцава вока гатовае замружыць свае каснікі/вейкі на адпачын на ноч, на сонечны сон. І здаецца пераплятаюцца празрыстыя прамяні з нябеснымі струменямі цішыні з крышталёвым спакоем вечара з ледзь чутнымі подыхамі вячэрняга ветрык... Ён нясе з паплавоў пах росных красак пах травы медуніцы пах со(нн, н)ага чабору з/па/над кручы.

У №№ 1, 2 за 2012 г. змешчана распрацоўка “Дыктант як від практыкавання: Навучальны папераджальны дыктант”, у №№ 5, 9 – “Дыктант як від практыкавання: Навучальны тлумачальны дыктант” С. Мароз, М. Ржавуцкай, Т. Стасценкі.

Сіратой праляціць пчала, дзынкнуў і спалохана змоўк выцяўшыся аб сцябліну чмель спяшаючыся на радзімую купіну. Дзесьці ля балот забл...яў баранчык яму адгукнулася над Дняпром кнігаўка і адразу пачалі цямнець і прыб...рэжныя кусты і вілаватыя дубы над крутой гарой і ў кудзеркі туману пачалі спавівацца вадзяныя струмені. Дняпро дыхнуў халадком, вільга(цц, ц)ю ды пахам прыбярэжнае цвілі, гнілога багавіння і рыбае мелюзгі павыкіданах за дзень рыбалкамі.

М. Лынькоў. На чырвоных лядах.

Растлумачце значэнне слоў *вілаваты, каснікі, замружыць*. Вызначце, да якога тыпу маўлення належыць тэкст.

8. Прачытайце тэкст, называючы прапушчаныя літары і знакі прыпынку. Выпішыце сказы з аднароднымі азначэннямі. Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку.

Восень была ў розныя гады самая не/звычайная сонечная і сухая марасяная не/проста дажджлівая але мокрая стылая з прасветам і радасным першым і другім “бабчыным летам”. Былі абмалот збажыны ў калгасным гумне сушка і трапа(нн, н)е лёну, попрадкі калі моладзь, як і іхнія прадзеда, па вечарах гуртавалася ў чыёйсьці не столькі прасторнай, колькі гасці(нн, н)ай хаце, дзе былі прыветлівыя гаспадары і незамужнія дзяўчаты. Ды наступалі і наступалі шэрыя, шэра/цёмныя, усё больш азмрачнелыя, што/дзень карацейшыя дні, што пасля шчасліва абноўліваліся: пасля запускаў і посту пачыналася часіна шчаслівых вясе(лл, л)яў.

Восень маючы моц ад в...сны і лета не хутка здавалася: зляцелі многія птушкі, жоўта/чырвоное лісце апала паступова пачарнела абвадзянела, падгнило на зямлі аціхла поле аглушэў лес пачарнела вада ў блізкай рэ...цы, Нёмане, усё больш сілы набірае непагадзь, і вось першыя ўжо камякі бухмастага снег... .

Г. Далідовіч. Сярод поля, сярод лесу.

Растлумачце значэнне слоў *попрадкі, бухмасты*.

9. Прачытайце тэкст, называючы прапушчаныя літары і знакі прыпынку. Выпішыце складаныя сказы. Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку. Пабудуйце схемы.

Вясна прыйшла неяк раптоўна. З/вечара снег мацаваў даволі востры марозік і нельга было падумаць што ўсё рушыцца раніцаю. Сонца ахутанае шэраю смугою н...смела і ленавата ўставала з/за лесу і здавалася што яму н(е, я)/хочацца прачынацца. А калі ўзнялося ў/гору сажні на тры над лесам усё змянілася. Шэрань знікла як бы яе і не было а сонца расплюшчыла шырока вочы ды глянула на палі вакол і ўсё

скрозь закіпела: снег адруз, з узгоркаў памчалі ручаіны. На рэ...цы ледзяныя брыжы пачалі адставаць ад берагоў. З/поўдня паказаліся чорныя плямы на схілах узгоркаў. Над імі ледз... прыкметна падымалася белая пара. Можна было падумаць што зямля варушыцца і моцна ўздыхае пасля доўгага зімовага сну. Высозны кран на будаўні...тве маркотна падымаў сваю доўгую стралу паглядаючы далёка за лес адкуль плылі цёплыя в...савыя вятры. Яму ўжо не было чаго рабіць а ён не прывык прастойваць без работы.

П. Броўка. Калі зліваюцца рэкі.

Растлумачце значэнне слова *брыжы*.

10. Прачытайце тэкст, называючы прапушчаныя літары і знакі прыпынку. Выпішыце сказы, у якіх (згодна з правіламі беларускай пунктуацыі) неабходна паставіць двукроп’е. Растлумачце.

Беларускі народны касцюм набыў завершанасць у XIV – XVI стаго(ддз, дз)ях, калі склаліся яго асноўныя рысы строгаасць адзінства кампазіцыі перавага белага колеру спалучэнне яго з чырвоным у арнаменце. Пазней ён удасканалваўся набываў рэгіянальныя адметнасць і выразнасць і паступова праз вопыт многіх пакаленняў зрабіўся традыцыйным класічным узорам народнага мастацтва, цесна звязаным з іншымі праявамі жыцця з інтэр...ерам сялянскай хаты м...лодыкай музыкі пластыкай танца беларускімі кра...відамі.

Тканіны для народнага адзення вырабляліся з воўны і лён... і ўпрыгож(ыва, ва)ліся набіўным узорам або ткаліся з нітак рознага колеру. Наогул, лён – адзін з асноўных матэрыялаў на Беларусі грубы, неадбел(ен, ян)ы, аздоблены арнаментам для летняй спадніцы; тонкі, кужэльны на кашулю, намітку ці фартух.

Усе часткі строю пашытыя з ільн... аб’ядноўваліся чырвоным ці чырвона/чорным арнаментам (у старажытнасці чырвоны колер сімвалізаваў жыццё, абараняў уладара ад розных няшчасцяў, хвароб і злых духаў), тканым ці вышытым. У хатніх умовах на кроснах ткалі так/сама воўну. З ільн... пасля пэўнай апрацоўкі атрымліваліся ў асноўным усё ніжняе і летняе верхняе адзенне, з воўны – верхняе. У XVII стагоддзі купіць крамныя тканіны с...ляніну было амаль што не/магчыма таму святочная вопратка адрознівалася ад будзённай толькі аздабленнем і колькасцю ўпрыгожванняў.

Т. Церашковіч. Лялька беларуская.

Растлумачце значэнне слоў *строй, крамны, кужэльны*.

11. Прачытайце тэкст, называючы прапушчаныя арфаграмы і пунктаграмы. Выпішыце з тэксту простыя сказы. Растлумачце пастаноўку знакаў прыпынку.

У тр... маіх пушчанскіх школах якія трэба было прайсці каб атрымаць с...рэднюю адукацыю настаўнікі трапляліся больш за ўсё строга. Я кажу пра тую самую выхаваўчую строгасць на якую не варта крыўдзіцца бо ўсё гэта дзеля нашай жа карысці дый сам час пасля/вае(н, нн)ы тр...вожны і не/ўладкава(н, нн)ы відаць вымагаў яе чалавечай строгасці нават суровасці. Таму і здз...віў мяне мой першы паэтычны настаўнік сваёй лагодай прыязнасцю і зусім тактоўнай абыходлівасцю з намі тады яшчэ “з...лёнымі”.

Было гэта ў тым шараватым будынку на/супраць пастамент... з танкам блі...ка ад біблі...тэкі і нашага ...ніверсітэ...кага філфака. Мы доўга не адваж(ва, ыва)ліся пераступіць парог таго пако... хоць дзверы яго былі р...знасцежа(н, нн)ы. Сустрэў нас ён сам Мікола Аўрамчык зага...чык паэтычнага а(дз, ддз)ела часопіса. Н.../смела выцяг(ва, іва)лі мы з кішэні па/палам складзе(н, нн)ыя старонкі вучнёўскіх ...шыткаў клалі яму на стол. А побач с...дзелі яшчэ нейкія людзі супрацоўнікі часопіса але мы апрача яго больш н...кога не заўважалі.

К. Камейша. “Вярнуцца ў Плёсы...”.

Падбярыце да тэксту загаловак. Раствлумачце значэнне выразу *дзверы р...знасцежа(н, нн)ы*.

ДАВЕДКІ

5. Дзівосна прыгожай на нарачанскім узбярэжжы была кожная пара сутак, але, мабыць, асаблівая прыродная лагода ўсталёўвалася апоўдні, калі ўсё таіла ў сабе рэдкую ўнутраную гармонію і святло, што своеасабліва ўтаймоўвалі, здавалася, усе супярэчлівыя думкі і пачуцці.

Мерна зыбаецца ў цёмна-сінім прадонні возера. Коцяцца, набягаючы адна на адну, то наступаючы на бераг, то адступаючы ад яго, невысокія хвалі. Час ад часу цверазіць адчуванні мяккі подых вогкага ветру. Стрыманы водар не такой ужо і цёплай азёрнай вады пераплятаецца з церпкім сасновым пахам. На добрыя метраў сто, а то і болей ад берага – тут зусім неглыбока. І таму, каб адчуць усім целама гаючую сілу і вабнасць цудадзейных нарачанскіх хваль, трэба ісці і ісці. Пакуль ідзеш – звычайна з прахалодай і золкасцю і пасля напоўніцу адчуваеш усю радасць яднання з жыццядайнай азёрнай стыхіяй.

Абавязкова трапляеш і на дзве бруістыя крынічкі, вуркатанне якіх чуецца здалёк. У гэтым баку прыбярэжжа пабіта хмызоўем, і яны прытаіліся ў засені разлапістага арэшніку і ажыны за некалькі дзясяткаў крокаў ад станцыі пракату лодак і катамаранаў. Тонкая нітка ручайка ад іх спадае непасрэдна ў возера, дзелячы ак-

райчык прыбалочанай мясцінкі на дзве палавіны – усходнюю і заходнюю.

М. Мікуліч. “Шумяць нарачанскія сосны...”.

6. Старая зіма штодня па-ранейшаму нагадвала пра сябе лютаўскім пранізлівым холадам, а зрэдку і сыпкім, вечарамі рыпучым пад нагамі снегам.

Адзінай, бадай, магутнай вясновай прыкметай зрабілася неба. Яно раптам узнялося над горадам незвычайна высока. Гэтакім высокім небасхіл можна ўбачыць над галавою толькі ў сакавіку. І, мабыць, ад той чыстай прасторы яшчэ марознае паветра раздалося. І, нарэшце, адразу запахла вясною. Паплыло з дахаў старых дамоў. Старадаўнім адвечным срэбрам навывперадкі мякка застукалі ўсім прыемныя, доўгачаканыя і вясёлыя малаточки капяжу.

“Вяс-на прый-шла! Вяс-на прый-шла!” – дружнымі тонкімі галасочкамі хорам спявалі ў промнях сонца залацістыя, крышталёныя кропелькі. Іх урачыстую, святочна-дзівосную песню з асалодай слухалі першыя чорна-бліскучыя шпакі, з заміраннем сэрца зачаравана слухалі закаханыя. Вясна непаўторнай сімфоніяй запаланіла ўсе ціхія вулкі, усе-ўсе ўтульныя закуткі аднапавярховага драўлянага Мінска. А на шырокіх, людных сучасных праспектах, на хуткасных магістралях вялізнага сталічнага горада гасцяваў толькі лагодны вясновы настрой. Што зробіш, тут назойлівай какафоніяй панавалі зусім іншыя гукі, народжаныя іншымі песнямі, іншымі рытмамі...

М. Віж. Гарадскія кветкі.

7. Павісла сонца над крутой гарой.

Яно ўсё ніжэй і ніжэй апускаецца над зямлёй, вось уселася ўжо на сук вілаватага дуба – на гары, па-над кручай. Здаецца, угінаецца сук пад сонцам і вось-вось скоціцца яно, бразнецца на зямлю, расколецца на бліскучыя асклялёпкі.

Але сонца цэлае, толькі робіцца ўсё большым і большым, абліваючы чырванню верхавіны дубоў, ветраковыя махі і статак курганоў. Чырванню гарыць неба, і ў гэтай чырвані губляе сонца сваю залатую празрыстасць – можаш смела глядзець у векавечнае сонцава вока, гатовае замружыць свае каснікі-вейкі на адпачын на ноч, на сонечны сон. І здаецца, пераплятаюцца празрыстыя прамяні з нябеснымі струменямі цішыні, з крышталёвым спакоем вечара, з ледзь чутнымі подыхамі вячэрняга ветрыку. Ён нясе з паплагоў пах росных красак, пах травы медуницы, пах соннага чабору з-па-над кручы. Сіратой праляціць пчала, дзынкнуў і спалохана змоўк, выцяўшыся аб сцябліну чмель, спяшаючыся на радзімую купіну. Дзесьці ля балот забляяў баранчык, яму адгукнулася над Дняпром кнігаўка, і адразу пачалі цягнуць і пры-

бярэжныя кусты, і вілаватыя дубы над крутой гарой, і ў кудзеркі туману пачалі спавівацца вадзяныя струмені. Дняпро дыхнуў халадком, вільгаццю ды пахам прыбярэжнае цвілі, гнілога багавіння і рыбае мелюзгі, павыкіданых за дзень рыбалкамі.

М. Лынькоў. На чырвоных лядах.

8. Восень была ў розныя гады самая незвычайная – сонечная і сухая, марасяная, не проста дажджлівая, але мокрая, стылая з прасветам і радасным першым і другім “бабчыным летам”. Былі абмалот збажыны ў калгасным гумне, сушка і трапанне лёну, попрадкі, калі моладзь, як і іхнія прадзеда, па вечарах гуртавалася ў чыёйсьці не столькі прасторнай, колькі гасцінай хаце, дзе былі прыветлівыя гаспадары і незамужнія дзяўчаты. Ды наступалі і наступалі шэрыя, шэра-цёмныя, усё больш азмрачнелыя, штодзень карацейшыя дні, што пасля шчасліва абноўліваліся: пасля запускаў і посту пачыналася часіна шчаслівых вяселляў.

Восень, маючы моц ад вясны і лета, не хутка здавалася: зляцелі многія птушкі, жоўта-чырвоная лісце апала, паступова пачарнела, абвадзянела, падгніло на зямлі, аціхла поле, аглушэў лес, пачарнела вада ў блізкай рэчцы, Нёмане, усё больш сілы набірае непагадзь, і вось першыя ўжо камякі бухмастага снегу.

Г. Далідовіч. Сярод поля, сярод лесу.

9. Вясна прыйшла неяк раптоўна. З вечара снег мацаваў даволі востры марозік, і нельга было падумаць, што ўсё рушыцца раніцаю. Сонца, ахутанае шэраю смугою, нясмела і ленавата ўставала з-за лесу, і здавалася, што яму не хочацца прачынацца. А калі ўзнялося ўгору сажні на тры над лесам, усё змянілася. Шэрань знікла, як бы яе і не было, а сонца расплюшчыла шырока вочы ды глянула на палі вакол, і ўсё скрозь закіпела: снег адруз, з узгоркаў памчалі ручаіны. На рэчцы ледзяныя брыжы пачалі адставаць ад берагоў. З поўдня паказаліся чорныя плямы на схілах узгоркаў. Над імі ледзь прыкметна падымалася белая пара. Можна было падумаць, што зямля варушыцца і моцна ўздыхае пасля доўгага зімовага сну. Высозны кран на будаўніцтве маркотна падымаў сваю доўгую стралу, паглядаючы далёка за лес, адкуль плылі цёплыя веснавыя вятры. Яму ўжо не было чаго рабіць, а ён не прывык прастойваць без работы.

П. Броўка. Калі зліваюцца рэкі.

10. Беларускі народны касцюм набыў завяршанаць у XIV – XVI стагоддзях, калі склаліся яго асноўныя рысы: строгаць, адзінства кампазіцыі, перавага белага колеру, спалучэнне яго з чырвоным у арнаменце. Пазней ён удасканальваўся, набываў рэгіянальныя адметнасці і

выразнасць і паступова праз вопыт многіх пакаленняў зрабіўся традыцыйным класічным узорам народнага мастацтва, цесна звязаным з іншымі праявамі жыцця: з інтэр’ерам сялянскай хаты, мелодыкай музыкі, пластыкай танца, беларускімі краявідамі.

Тканіны для народнага адзення вырабляліся з воўны і лёну і ўпрыгожваліся набіўным узорам або ткаліся з нітак рознага колеру. Наогул, лён – адзін з асноўных матэрыялаў на Беларусі: грубы, неадбелены, аздоблены арнаментам – для летняй спадніцы; тонкі, кужэльны – на кашулю, намітку ці фартух.

Усе часткі строю, пашытыя з ільну, аб’ядноўваліся чырвоным ці чырвона-чорным арнаментам (у старажытнасці чырвоны колер сімвалізаваў жыццё, абараняў уладара ад розных няшчасцяў, хвароб і злых духаў), тканым ці вышытым. У хатніх умовах на кроснах ткалі таксама воўну. З ільну пасля пэўнай апрацоўкі атрымліваліся ў асноўным усё ніжняе і летняе верхняе адзенне, з воўны – верхняе. У XVII стагоддзі купіць крамныя тканіны селяніну было амаль што немагчыма, таму святочная вопратка адрознівалася ад будзённай толькі аздабленнем і колькасцю ўпрыгожванняў.

Т. Церашковіч. Лялька беларуская.

11. У трох маіх пушчанскіх школах, якія трэба было прайсці, каб атрымаць сярэдняю адукацыю, настаўнікі трапляліся больш за ўсё строгія. Я кажу пра тую самую выхаваўчую строгаць, на якую не варта крыўдзіцца, бо ўсё гэта дзеля нашай жа карысці, дый сам час пасляваенны, трывожны і неўладкаваны, відаць, вымагаў яе, чалавечай строгаці, нават суровасці. Таму і здзівіў мяне мой першы паэтычны настаўнік сваёй лагодай, прыязнасцю і зусім тактоўнай абыходлівасцю з намі, тады яшчэ “зялёнымі”.

Было гэта ў тым шараватым будынку насупраць пастамента з танкам, блізка ад бібліятэкі і нашага ўніверсітэцкага філфака. Мы доўга не адважваліся пераступіць парог таго пакоя, хоць дзверы яго былі разнасежаны. Сустрэў нас ён, сам Мікола Аўрамчык, загадчык паэтычнага аддзела часопіса. Нясмела выцягвалі мы з кішэні папалам складзеныя старонкі вучнёўскіх сшыткаў, клалі яму на стол. А побач сядзелі яшчэ нейкія людзі, супрацоўнікі часопіса, але мы, апрача яго, больш нікога не заўважалі.

К. Камейша. “Вярнуцца ў Плёсы...”

Працяг будзе.

Святлана МАРОЗ,
Марына РЖАВУЦКАЯ,
Таццяна СТАРАСЦЕНКА.

СЛОВА ПРА КІМА СКУРАТА

Вядомы беларускі мовазнавец і педагог Кім Скурат нарадзіўся 14 студзеня 1938 г. у мястэчку Бягомль. Закончыў Бягомльскую СШ (1954) і паступіў на літаратурны факультэт (праз два гады рэарганізаваны ў гістарычна-філалагічны) Мінскага

дзяржаўнага педагогічнага інстытута імя М. Горкага па спецыяльнасці “Гісторыя, беларуская мова і літаратура”. Калега і сябар Кіма Скурата Алесь Каўрус у адной са сваіх публікацый успамінаў, што падчас вучобы Кім Уладзіміравіч выявіў цікавасць да навуковай працы і паглыблена вывучаў беларускую мову. Разам з аднакурснікам Валянцінам Рабкевічам ён напісаў і надрукаваў у газеце “Літаратура і мастацтва” артыкул пра культуру мовы тагачасных радыёперадач.

Атрымаўшы дыплом, К. Скурат настаўнічаў у Іканскай СШ Барысаўскага раёна, а таксама ў в. Траскоўшчына і г. п. Ратамка Мінскага раёна. У 1964 г. перайшоў на працу ў Дзяржаўны музей БССР у якасці навуковага супрацоўніка, пазней стаў загадчыкам аднаго з аддзелаў.

Набыты педагогічны і навуковы вопыт дапамог К. Скурату ў 1967 г. паступіць у аспірантуру МДПІ. Пасля яе заканчэння з 1970 г. Кім Уладзіміравіч пачаў працаваць малодшым, а пазней старшым навуковым супрацоўнікам сектара сучаснай беларускай мовы і культуры мовы Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа АН БССР. Кім Скурат браў актыўны ўдзел у выкананні некалькіх навуковых тэм – “Нарматыўная граматыка беларускай мовы” і “Адваротны слоўнік беларускай мовы”. Распрацаваў каля 1000 слоўнікавых артыкулаў для “Слоўніка мовы Якуба Коласа”.

У студзені 1972 г. Кім Скурат пад кіраўніцтвам прафесара М. Жыдовіч паспяхова абараніў кандыдацкую дысертацыю “Назвы метрычных адзінак у старабеларускай мове (на матэрыяле пісьмовых помнікаў XV – XVII стст.)”. Упершыню ў айчынай лінгвістыцы на матэрыяле помнікаў старабеларускай пісьменнасці справаго і мастацкага стыляў даследчыкам былі выяўлены словы ў значэнні адзі-

нак вымярэння, вагі, колькасці і ліку; вызначаны найбольш прадуктыўныя спосабы іх утварэння; прасочаны лёс гэтага тэматычнага аб’яднання на працягу гістарычнага развіцця беларускай мовы, а таксама акрэслены асноўныя заканамернасці і працэсы станаўлення і развіцця метрычнай лексікі беларускай мовы. Праз два гады вынікі даследавання былі апублікаваны ў выглядзе манаграфіі “Даўнія беларускія меры (лексічны аналіз)”.

Па прапанове прафесара Ф. Янкоўскага ў кастрычніку 1977 г. К. Скурат перайшоў на кафедру беларускага мовазнаўства МДПІ. У якасці дацэнта ён працаваў творча і вынікова, выкладаў такія курсы, як “Уводзіны ў мовазнаўства”, “Агульнае мовазнаўства”, “Параўнальная граматыка беларускай і рускай моў”, шмат гадоў быў куратарам групы, кіраваў стажорамі, удзельнічаў у арганізацыі і правядзенні абласных і рэспубліканскіх алімпіяд па беларускай мове для школьнікаў.

Выкладчыкі кафедры ў 1984 г. апублікавалі калектыўны дапаможнік для студэнтаў філфакаў педінстытутаў “Сучасная беларуская літаратурная мова: лексікалогія, фразеалогія, фанетыка, арфаэпія, графіка, арфаграфія” (перавыд. 1993), дзе Кім Скурат падрыхтаваў раздзел “Фанетыка”. Гэтая кніга і сёння застаецца адным з самых запатрабаваных дапаможнікаў па сучаснай беларускай літаратурнай мове.

Важным навуковым дасягненнем К. Скурата стала і выданне акадэмічнай “Беларускай граматыкі” (1985 – 1986), два раздзелы другой часткі якой (“Складаназалежныя сказы” і “Спосабы перадачы чужаслоўя”) ён напісаў яшчэ падчас працы ў Інстытуце мовазнаўства.

Пасля ўтварэння ў 1991 г. у МДПІ факультэта беларускай філалогіі і культуры К. Скурат некаторы час выконваў абавязкі намесніка дэкана па вучэбнай рабоце.

За поспехі ў выхаванні і навучанні студэнтаў Кім Скурат быў узнагароджаны значком “Выдатнік адукацыі Рэспублікі Беларусь”. Аднак сапраўднай узнагародай за шматгадовую плённую навукова-педагогічную працу Кіму Уладзіміравічу стала ўдзячная памяць вучоных-лінгвістаў, якія звяртаюцца да напісаных ім работ, а таксама многіх пакаленняў настаўнікаў роднай мовы, што працуюць па ўсёй Беларусі і далёка за яе межамі.

Сэрца Кіма Уладзіміравіча Скурата спынілася 28 кастрычніка 1997 года.

Дзмітрый ДЗЯТКО,
кандыдат філалагічных навук,
загадчык кафедры беларускага мовазнаўства БДПУ.

ПРАВАПІС ПРЫСТАЎНЫХ І ЎСТАЎНЫХ ЗЫЧНЫХ УРОК БЕЛАРУСКАЙ МОВЫ (V КЛАС)

Мэта: дапамагчы вучням асэнсаваць правіла напісання прыстаўных і ўстаўных зычных.

Задачы: ствараць умовы для засваення сучасных нормаў правапісу, павышэння арфаграфічнай пісьменнасці, удасканалвання культуры пісьма; садзейнічаць фарміраванню і развіццю ўмення працаваць з руска-беларускім слоўнікам; садзейнічаць выхаванню пачуцця гонару і павагі да гістарычных асоб.

Тып урока: вывучэнне новага матэрыялу.

Абсталяванне: мультымедычны праектар, лісты кантролю, карткі, апорныя табліцы.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

• **Падрыхтоўка да ўспрымання і засваення ведаў.**

Аktуалізацыя суб'ектыўнага вопыту вучняў. Паведамленне тэмы і фармулёўка задач урока. Мэта дзейнасці: забяспечыць матывацыю і ўключэнне вучняў у сумесную дзейнасць.

Настаўнік. Што вы чакаеце ад сённяшняга ўрока? Пра што хочаце даведацца?

Настаўнік карэктруе адказы вучняў пры неабходнасці.

II. Стварэнне праблемнай сітуацыі.

• **Гульня “Лішняе слова”.**

Настаўнік. Вызначце чацвёртае “лішняе” слова. Абгрунтуйце сваё меркаванне.

а) Возера, вопратка, *волат*, воблака.

б) *Волас*, вобласць, вогненны, водгук.

в) *Оталарынгалаг*, ода, ордэн, Орша.

Настаўнік. Як бачым, у вас узніклі цяжкасці, перад вамі паўстала праблема. Менавіта гэтую праблему мы і будзем сёння вырашаць на ўроку: правапіс прыстаўных і ўстаўных зычных.

III. Вывучэнне новай тэмы.

• **Работа з апорнымі табліцамі. Аналіз прыкладаў.**

1. Дзе прыстаўны гук [в] вымаўляецца і перадаецца на пісьме?

2. Перад якімі галоснымі ўжываецца прыстаўны і ўстаўны гук [в]?

3. Пастаўце націскі. Назавіце прыстаўкі і каранёвыя галосныя.

• **Работа ў парах.**

Настаўнік. Раскажыце пра правапіс прыстаўных і ўстаўных зычных.

Каментарый настаўніка. Правілы напісання прыстаўных і ўстаўных зычных засталіся

ПРАВАПІС ПРЫСТАЎНОЙ ЗЫЧНАЙ В		
О	У	
справдечныя і даўно запазычаныя словы		
<i>вокны</i> – <i>акно</i> <i>возера</i> – <i>азёры</i>	В	<i>вуха</i> – <i>завушніцы</i> <i>вусы</i> – <i>вусоў</i>
<i>вокрык</i> <i>водгук</i>		вупраж
<i>Лявон</i> <i>Ларывон</i> <i>Вольга</i>		
<i>навокал</i> – <i>ваколіца</i> <i>вострыя</i> – <i>вастрэйшы</i> <i>вочы</i> – <i>вачаняты</i>		
<i>вохра</i> <i>воцат</i>		
<i>наогул</i> <i>окаць</i> <i>одум</i> <i>ордэн</i> <i>ода</i> <i>Омск</i> <i>Орша</i>	АЛЕ	<i>урна</i> <i>унікум</i> <i>Ула</i>

ПРАВАПІС УСТАЎНОЙ ЗЫЧНАЙ В		
О	У	
<i>Лявон</i> <i>Ларывон</i> <i>ніводны</i>	В	<i>Матэвуш</i> <i>Тадэвуш</i> <i>Навум</i>
		<i>вустрыца</i> <i>есаул</i> <i>каравул</i> <i>павуk</i> <i>цівун</i>
!!! Згодна з новым правапісам		<i>есаул</i> <i>есаульскі</i>

практычна без змен. Згодна з новымі правіламі, устаўное *в* пішацца ў словах *есаул*, *есаульскі*, якія раней пісаліся без устаўнога *в*. Такім чынам, правапіс прыстаўнога і ўстаўнога *в* становіцца больш паслядоўным і адлюстроўвае асаблівасці сучаснага літаратурнага вымаўлення.

Рускі адпаведнік	Было	Павінна быць
есаул	есаул	есаул
есаульский	есаульскі	есаульскі

Настаўнік. Хто такі есаул?

Каментарый настаўніка (*калі вучням цяжка справіцца з заданнем*).

Есаул – у дарэвалюцыйнай Расіі пасада і чын у казацкіх войсках, роўны чыну капітана ў пяхоце, ротмістра ў кавалерыі.

IV. Сістэматызацыя вывучанага.

• **Работа са словам.**

Настаўнік. Знайдзіце ў словах прыстаўныя і ўстаўныя зычныя.

Вугаль, навука, вуда, вучань, Ганна, вузел, павук, вокны, вока, восень, Матэвуш, Навум, Тадэвуш.

* *Вугаль, навука, вуда, вучань, Ганна, вузел, павук, вокны, вока, восень, Матэвуш, Навум, Тадэвуш.*

Якую гістарычную асобу з імем Тадэвуш мы ведаем?

* *Тадэвуш Касцюшка.*

• **Работа ў групах.**

Настаўнік. Запоўніце таблицу, ад вылучаных назоўнікаў утварыце прыметнікі.

Словы, у якіх трэба пісаць в	Словы, у якіх не трэба пісаць в

1-я група.

...озера, ...огненны, на...учанне, ...устрыца, ...улан, ...упарты, ...узнагарода, ...убор, ...опера, ...уклад, ...окісны.

2-я група.

...ольха, ...узкі, ...ордэн, ...угаль, ...образ, ...унія, ...узброіць, ...опратка, ...астраслоёе, ...обласць.

3-я група.

...улада, ...офіс, ...ураган, ...остраў, ...опытны, ...окаць, ...удзільна, ...астрэйшы, ...аколіца, ...унікум.

• **Самаправерка.**

Словы, у якіх трэба пісаць в	Словы, у якіх не трэба пісаць в
возера, вогненны, навучанне, вустрыца, вокісны, вольха, вузкі, вугаль, вобраз, вопратка, вастраслоёе, вобласць, востраў, вопытны, вудзільна, вастрэйшы, ваколіца	улан, упарты, узнагарода, убор, опера, уклад, ордэн, унія, узброіць, улада, офіс, ураган, окаць, унікум

* *Азёрны, альховы, астраўны.*

• **Фізкультхвілінка.**

• **Асцерагаемся памылкі.**

Настаўнік. Прачытайце запісанія на дошцы словы, растлумачце правапіс вылучаных літар.

Ульяна, Узда, Урал, Узбекістан, Украіна, Ушачы.

* *Прыстаўная літара **в** не пішацца ва ўласных імёнах і назвах (акрамя Вольга).*

• **Карэктары.**

Настаўнік. Запішыце правільна слова, у якім дапушчана памылка. Дайце каментарый правільнаму напісанню.

Азёрны, вугламер, аблаухі, чатырохвугольны, вустрыца.

* *Правільна – аблавухі: перад націскным галосным у ўзнікае прыстаўны зычны **в**.*

• **Перакладчыцкая дзейнасць.**

Настаўнік. Запішыце па-беларуску наступныя словы, пастаўце націскі.

Усы – ...; угол – ...; обод – ...; ученик – ...; облаго – ...; область – ...; озеро – ...; Ольга –

* *Усы – вусы, угол – вугал, обод – вобад, ученик – вучань, облако – воблака, область – вобласць, озеро – возера, Ольга – Вольга.*

• **Творчая работа.**

Настаўнік. Напішыце міні-сачыненне па карціне, ужываючы словы з прыстаўнымі зычымі.

* *Прыкладны ўзор міні-сачынення.*

Восенню на возеры патыхае прыемным водаграм. Я падрыхтаваў вудзільна і вузлок з ежай. Хуценька прабег адну вуліцу, потым другую. І вось я на месцы. Навокал стаяла такая прыгажосць! Чароўныя вольхі ірдзелі на сонцы. Вогненная зямля! Я закінуў вуду і стаў чакаць. Пачало кляваць. Я ірвануў вуду і злавіў сваю першую рыбку.

V. Падагульненне і замацаванне.

Настаўнік запісвае на дошцы “Правапіс прыстаўных і ўстаўных зычных” і просіць вучняў падабраць чатыры дзеясловы, якія паказваюць іх дзеянне на ўроку.

* *Слухалі ўважліва.*

Працавалі добра.

Абмяркоўвалі плённа.

Захапляліся шчыра.

VI. Выстаўленне і каменціраванне адзнак (выніковы кантроль).

Ацэначны ліст вучня			
Урок	Этапы	Заданні	Адзнака
“Правапіс прыстаўных і ўстаўных зычных”	Работа ў парах	Расказаць пра правапіс прыстаўных і ўстаўных зычных	
	Работа са словам	Знайсці ў словах прыстаўныя і ўстаўныя зычныя	
	Групавая работа	Запоўніць таблицу	
	Перакладчыцкая дзейнасць	Запісаць па-беларуску словы	
	Творчая работа	Напісаць міні-сачыненне	
Выніковая адзнака			

VII. Рэфлексія.

VIII. Дамашняе заданне.

Святлана ЛЯВОНЕНКА,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 172 г. Мінска.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

МАЛАЯ РАДЗІМА Ё СВЕТЛЫХ КОЛЕРАХ ЛІРЫКІ

УРОК БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ (XI КЛАС)

Мэты ўрока: садзейнічаць пашырэнню ўяўлення пра жыццё і творчасць Яўгеніі Янішчыц; ствараць умовы для развіцця ўмення працаваць у групах, для развіцця мастацкага густу і ўменняў аб'ектыўна ацэньваць найлепшыя здабыткі нацыянальнай літаратуры, для захаплення асобай Я. Янішчыц, яе паэтычнай культурай і талентам.

Тып урока: вывучэнне новага матэрыялу.

Абсталяванне: мультымедычная прэзентацыя, выстава кніг, прысвечаная Яўгеніі Янішчыц.

Эпіграф:

Сярод зімы сняжыстай,
Сярод зімы вятрыстай
Я вырасла, каб сэрцам
Адчуць цяпло зямлі.

Я. Янішчыц.

ХОД УРОКА

I. Арганізацыйны момант.

II. Паведамленне тэмы і мэты ўрока.

Настаўнік. Звернемся да прэзентацыі. Вы бачыце маляўнічыя краявіды радзімы паэткі Я. Янішчыц. Суаднясіце тэму нашага ўрока і эпіграф з уласным успрымманнем самастойна прачытаных яе твораў. Сфармулюйце мэты ўрока.

Вучні фармулююць мэты ўрока, настаўнік удакладняе, абагульняе.

Настаўнік. На якія словы ў эпіграфе вы звярнулі ўвагу? Пра што яны нам гавораць?

III. Вывучэнне новага матэрыялу.

• Уступнае слова настаўніка.

Настаўнік. У сучаснай беларускай паэзіі імя Яўгеніі Янішчыц добра вядома. Яно ўжо даўно і трывала ўвайшло ў гісторыю нацыянальнай літаратуры. Шматлікія даследаванні па творчасці паэтэсы, артыкулы пра яе, надрукаваныя на старонках часопісаў, дазваляюць зрабіць высновы, што паэтычная спадчына Я. Янішчыц – гэта непаўторнае бачанне свету і чалавечай асобы. Паэтка належыць да пакалення “сямідзясятнікаў” – аўтараў, якія ўваходзілі ў літаратуру следам за “шасцідзясятнікамі”. Лёс гэтага пакалення звязаны з пераацэнкай каштоўнасцей пасля выкрыцця культуры асобы Сталіна, адчуваннем трагізму сітуацыі. Адлюстравалася ў творчасці паэтэсы і ўсведамленне не толькі пазітыўнага, але і адмоўнага ўплыву навукова-тэхнічнага прагрэсу на жыццё, разрыву гарманічных адносін паміж вёскай і горадам. Падобнае адчуванне стала прычынай паступовай замены радаснага настрою на трагедыіны ў зборніках

“Ясельда”, “Пара любові і жалю”, “Каліна зімы”. Ужо назва апошняга з іх – трывожная, ад яе вее зімовым холадам. Такая ж эвалюцыя адбывалася і ў творчасці равесніц Я. Янішчыц – В. Коўтун, Т. Бондар, зборнік апошняй “Адна” складаецца выключна з трагедыійных па змесце вершаў пра адзіноту асобы ў разбураным свеце.

• Праца над новым матэрыялам.

Настаўнік. Пазначце ў сшытках дату і тэму ўрока, зараз будзем працаваць у групах, сядайце да камп'ютараў. Звярніцеся да сайта www.yaugeniya.ru. Ён змяшчае наступныя раздзелы: “Жыццяпіс”, “Вершы”, “Бібліяграфія”, “Успаміны”, “Рэцэнзіі і аналіз”.

Прачытайце на сайце ў раздзеле “Жыццяпіс” сціслую біяграфію Яўгеніі Янішчыц і запішыце ў сшытках яе план, які стане асновай для вуснага паведамлення, якое вы будзеце рыхтаваць дома.

Агучванне плана, запісанага вучнямі.

Настаўнік. Звернемся да прэзентацыі. Вясковаыя карані, тым больш неадрыўнасць ад Палескага краю, яго дзівоснай прыроды, адлюстраваліся ў змесце творчасці паэтэсы, сталі аб'ярагам ад ілюстрацыйнасці і рытарызму, абстрактнай разважлівасці, “апрадмецілі” яе і ўзбагацілі яскравым, недасяжным для тых аўтараў, што твораць “з галавы”, а не арыентуюцца на сардэчныя імпульсы, чуласць, лагоднасць, пяшчоту. Вернасць “вяскоўству”, спрадвечным законам гарманічнага жыцця паводле ўзаемнага даверу і павагі прадстаўнікоў розных пакаленняў вызначылі асноўны пафас паэзіі Яўгеніі Янішчыц – пафас гуманізму. Ім і народжаны радкі, падобныя да тых, з якіх складаецца верш з першым вызначальным радком – “Плачу даўгі раллі...”.

Звярніце ўвагу на першыя два радкі. Пра што яны сведчаць? На які роздум скіроўвае апошні радок?

Настаўнік. Яўгеніі Янішчыц горад быў амаль чужы, рэдка саграваў ласкай. Таму і клапацілася ўражлівая і далікатная паляшучка, каб у век навукова-тэхнічных дасягненняў яе родная хата не ператварылася ў сувенір. Звернемся да сайта www.yaugeniya.ru. Самастойна пазнаёмцеся ў раздзеле “Бібліяграфія” з пералікам кніг, зборнікаў вершаў Я. Янішчыц і з анатацыяй да іх. Пералічыце назвы і гады выдання, запішыце гэты матэрыял у свае сшыткі. Якія са зборнікаў былі выдадзены пасля смерці Я. Янішчыц?

Настаўнік. Звярніцеся да рубрыкі “Успаміны”. Зачытайце ўспаміны Уладзіміра Андрэевіча. Вы-

пішыце найбольш трапныя мастацкія сродкі, якімі характарызуецца асоба Я. Янішчыц, назаўважце іх.

Вучні адказваюць, настаўнік удакладняе, абавязна.

Настаўнік. Пазнаёміцца з успамінамі Васіля Жуковіча і Ніны Мацяш пра Яўгенію Янішчыц вы зможаце дома, зайшоўшы на сайт, з якім працавалі ў класе. Звернемся да прэзентацыі. “Нарошчванне” трагедыйнага пафасу адбывалася ў паэзіі Я. Янішчыц і па асабістай прычыне: адносіны з Сяргеем Панізнікам – паэтам, яе равеснікам, яе мужам – пагоршыліся. Адзінота гняла. Больш таў скразным у яе творчасці і вызначыў трагедыйна пафас большасці элегічных твораў, што склалі зборнікі “Ясельда” (1978), “Пара любові і жалю” (1983), “Каліна зімы” (1987), “У шуме жытняга святла” (1988). У іх і прырода, і чалавечыя дзеянні, і каханне маюць трагедыйную падсветку.

• **Чытанне і аналіз верша “Чаму ніколі не баюся я...”**.

Настаўнік. На галоўнай старонцы сайта выберыце зборнік “Снежныя грамніцы” і ў спісе вершаў знайдзіце верш “Чаму ніколі не баюся я...”. Прачытайце яго. Верш філасафічны, гэта разважанне паэтэсы пра законы мастацкай творчасці. Што лічыць паэтэса асновай жыцця? У чым бачыць аўтар прычыну сваёй духоўнай ураўнаважанасці і смеласці? На якія думкі наводзіць верш?

Адказы вучняў.

Настаўнік. Менавіта такой асаблівасцю і характарызавалася беларуская паэзія, пачынаючы

з часоў Ф. Скарыны і М. Гусоўскага і заканчваючы XX стагоддзем. Верш пачынаецца двума лаканічнымі радкамі ў форме пыталнага сказа. А які адказ дае Я. Янішчыц?

Адказы вучняў.

Настаўнік. Звернемся да прэзентацыі. Вершы Я. Янішчыц вылучаюцца натуральнасцю, шчырасцю пачуццяў і маладосцю. У іх яна прадбачыла і ўласны сыход з жыцця. Яе даймалі адчай і мука. А да нас яна звярталася з просьбай берагчы ўсё самае светлае, прыгожае, напоўніць жыццё высокім гуманістычным сэнсам. Як запавет гучаць яе радкі з вершаў.

IV. Праверка дамашняга задання.

Настаўнік. Я не магу сёння не даць слова тым, каму запалі ў душу вершы паэтэсы і хто вывучыў іх на памяць. Якія пачуцці выклікалі ў вас прачытаныя вершы? Якой паўстае ў гэтых творах паэтка?

Вучні чытаюць на памяць вершы, адказваюць на пытанні настаўніка.

V. Падвядзенне вынікаў урока.

VI. Выстаўленне і каменціраванне адзнак.

VII. Рэфлексія.

VIII. Дамашняе заданне. Падрыхтаваць вуснае паведамленне пра жыццё і творчы шлях Яўгеніі Янішчыц.

Алена ДЗМІТРЫЕНКА,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 2 г. Калінкавічы.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2013 год

САКАВІК

Заканчэнне. Пачатак на с. 55.

17 сакавіка – 115 гадоў з дня нараджэння Ізі Харыка (1898 – 1937), ідыш-, беларуска- і рускамоўнага паэта

85 гадоў з дня нараджэння Ігара Кісялёва (1928 – 1994), мовазнаўцы

80 гадоў з дня нараджэння Леаніда Смялкоўскага (1933 – 1995), дамрыста, дырыжора, кампазітара, заслужанага артыста Беларусі

18 сакавіка – 110 гадоў з дня нараджэння Веры Мальковай (1903 – 1964), спявачкі, народнай артысткі Беларусі

95 гадоў з дня нараджэння Паўлюка Пранузы (1918 – 2007), паэта, перакладчыка

80 гадоў з дня нараджэння Алены Яновіч, мовазнаўцы, педагога

70 гадоў з дня нараджэння Тамары Нікалаевай-Апіёк, актрысы, заслужанай артысткі Беларусі

20 сакавіка – 60 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Бутрамеева, беларуска- і рускамоўнага празаіка, драматурга

22 сакавіка – 70 гадоў з дня нараджэння Аляксандра Крохалева, скульптара

23 сакавіка – 75 гадоў з дня нараджэння Фамы Варанецкага, акцёра, педагога, заслужанага артыста Беларусі

24 сакавіка – 80 гадоў з дня нараджэння Канстанціна Лосева (1933 – 2010?), беларускага і расійскага спевака, заслужанага артыста Беларусі. З 1990-х гг. жыве ў Францыі

25 сакавіка – 100 гадоў з дня нараджэння Любові Цімашковай (1913 – 1978), літаратуразнаўцы, крытыка

85 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Мехава (сапр. Няхамкін), празаіка, журналіста, драматурга, сцэнарыста

26 сакавіка – 75 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Маскоўскіх (1938 – 2002), жывапісца

27 сакавіка – 120 гадоў з дня нараджэння Натана Грубіна (1893 – 1945), дырыжора і педагога, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

90 гадоў з дня нараджэння Алеся Рылькі (1923 – 1967), празаіка, драматурга, публіцыста

28 сакавіка – 130 гадоў з дня нараджэння Міхаіла Керзіна (1883 – 1979), скульптара, педагога, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Святланы Каробкінай, паэтки

75 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Рагавіча (1938 – 2005), харавога дырыжора, фалькларыста, педагога

70 гадоў з дня нараджэння Валянціны Пражэвай, артысткі тэатра лялек, заслужанай артысткі Рэспублікі Крым

30 сакавіка – 120 гадоў з дня нараджэння Ільі Гітгарца (1893 – 1966), дырыжора, педагога, кампазітара, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

31 сакавіка – 90 гадоў з дня нараджэння Анатоля Генералава (1923 – 2007), спевака, педагога, народнага артыста Беларусі

КАЛІ ЗАКОНЧЫЎСЯ ЎРОК

Кола народных святаў

“ІДЗЕ КАЛЯДА, КАЛЯДУЮЧЫ...”

СЦЭНАРЫЙ ТЭАТРАЛІЗАВАНАГА ПРАДСТАЎЛЕННЯ

Дзейныя асобы: Вядучы, калядоўшчыкі, Гаспадар, Гаспадыня, Каза, Мядзведзь.

Вядучы. Добры дзень, дарагія сябры! Вось і надышлі зімовыя святкі-калядкі. Здаўна нашы продкі ўмелі сустракаць і праводзіць святы. Давайце і мы далучымся да калядоўшчыкаў і паглядзім, з чым яны да нас завіталі.

Гучыць песня “Ой, калядачкі, бліны-ладачкі”.

1-ы калядоўшчык.

Ой, калядачкі-калядкі!
Дружна плешчам мы ў ладкі.
З песняй па сялу ідзём,
Зорку-сонейка нясём.

2-і калядоўшчык.

А зорачка наша іскрыстая
На жытцо каласістае,
На зернейка залатое,
На дабро маладое.
3-і калядоўшчык.
На вясенку красную,
На зораньку ясную,
На вадзіцу талую,
На пашаньку ўдалую.

4-ы калядоўшчык.

На даўжэйшы дзянёк,
На дружны ручаёк,
На цёплыя лецечкі,
На пахкія кветачкі.

5-ы калядоўшчык.

А мы – вяскоўцы знатныя,
Да песень-танцаў здатныя.
Ды і ўсякая праца ў нас спорыцца,
Ніхто за намі не ўгоніцца.

6-ы калядоўшчык.

І жняцы мы, і касцы,
Ва ўсіх справах малайцы.
Ёсць запасы ў нашых амбарчыках,
А ў хлявах – акурат па кабанчыку.

1-ы калядоўшчык.

На падвор’ях гусі, куры з петухом,
Пчолкі ёсць і соты, поўныя з мядком,
Пачастуюць госця, толькі еш,
Што пасля аж песню запяеш.

2-і калядоўшчык.

Як ідзём мы – любя паглядзець!
Ходзіць з нашай калядой мядзведзь.
І казу вядзём з сабой якраз,
Вось і хатка, дзе чакаюць нас.
Калядоўшчыкі заходзяць у хату.

3-і калядоўшчык.

Добры вечар у добрую хату!
А ці рады вы нам, ці не рады?

Гаспадыня.

Рады, рады. Даўно вас чакалі,
Тры разы ў акно выглядалі.

Гаспадар.

Заходзьце, просім у святліцу,
Нясі, гаспадыня, гасцінцы.

Гаспадыня ставіць на стол розныя стравы.

Гаспадыня.

Вось блінцы аўсяныя,
На яйках замяшаныя,
Капуста, бульбачка і квас...
Прашу бліжэй сабрацца вас.

Калядоўшчыкі падыходзяць да стала. Каза круціць галавой, валіцца на падлогу.

4-ы калядоўшчык.

Ах, наша козачка пакацілася,
На бачок павалілася.
Заплюшчыла вочкі, не есць і не п’е.
Не тыя прысмакі гаспадыня дае.

Гаспадыня.

Ой, што ж я зрабіла не так?
І які трэба козачцы прысмак?

5-ы калядоўшчык.

Калі можна, гаспадарочкі, з вашае ласкі –
Наша козачка надта любіць каўбаскі.

Гаспадар.

Во, а мы пра каўбаску забылі,
Ледзь бедную скацінку не ўквалілі.
Уставай, козачка, уставай,
Вось каўбас шасток – выбірай.

Каза і калядоўшчыкі падыходзяць і выбіраюць каўбасы.

6-ы калядоўшчык.

Возьмем адну, кругленькую, як сонца,
Каб у вас быў дастатак бясконцы.

1-ы калядоўшчык.

Каб не было хвароб і бед,
Возьмем яшчэ адну на абед.

2-і калядоўшчык.

Каб не было ніколі сваркі,
Мы не пагрэбуем і скваркай.

3-і калядоўшчык.

А наш Мішка-мядзведзь любіць карагоду.
Можа, дасцё, ягамосці, крышачку мёду.
Наш Мішка заўсёды спрытны і лёгкі,
Калі хто дасць мёду – адразу ў скокі.

Гаспадар.

Уважым, уважым вашага Мішку.
А ці ёсць пад мёд у вас міска?

4-ы калядоўшчык.

Дзядзечка! Ёсць і жбанок, і начоўкі,
Калі не паднімем, возьмем сані з вяроўкай.

Гаспадар выносіць гладышак мёду. Мядзведзь спрабуе, кланяецца гаспадарам. Гучыць музыка, усе танцуюць.

5-ы калядоўшчык.

Каб жыта расло ў вас і колас быў дужы,
А ў садзе каб спелі вішні і грушы.
Каб бульба радзіла, і морква, і рэпа,
А ў хаце быў хлеб, а яшчэ і да хлеба.

6-ы калядоўшчык.

Жадаем, каб ваша хата
Была заўсёды багата
Скацінкай, аўчынкай,
Кудзеляй, пярынкай.

1-ы калядоўшчык.

Тонкім кужальком,
Саламяным сенніком,
Тканымі дыванамі,
Ільнянымі ручнікамі.

2-і калядоўшчык.

Падушкі аж пад столь,

Толькі каб не з'ела моль,
А яшчэ маслам і салам поўным цабэркам,
Фіранак, карункаў багатым куфэркам.

3-і калядоўшчык.

І малачком, і кумпячком,
І цёплым хлебам з печы,
І камізэлькай на плечы.

4-ы калядоўшчык.

Сыночкамі-дочкамі
І ўнучыкамі-званочкамі.

5-ы калядоўшчык.

Здароўя вам моцнага на сто год,
Жыць доўга без турбот і нягод.

Калядоўшчыкі кланяюцца гаспадарам, ідуць да дзвярэй.

Гаспадар.

Дзякуем, дарагія госці,
За добрыя пажаданні.

1-ы калядоўшчык.

І мы вам удзячны, прабачэння просім.
А нам яшчэ хадзіць да рання.

2-і калядоўшчык.

Сонечнага вам свята,
Каб ваша шчодрая хата
Часцей гасцей сустракала,
А сэрца ад шчасця спявала.

3-і калядоўшчык.

А грошай вялікіх нікому не раю,
Бо ім не бывае ні меры, ні краю.

4-ы калядоўшчык.

А ўсіх багаццяў яшчэ ніхто не пазбіраў па свеце,
Таму заставайцеся з дабрынёй і спагадай
І з мудрай вясковай парадай,
А мы з Калядою пайшлі да суседзяў.

Усе калядоўшчыкі з музыкай, спевамі і танцамі выходзяць на вуліцу.

Людміла САЛЯНКА.

Цікава ведаць

КАЛЯДА

На наступны дзень пасля пачатку Каляд па вёсцы пачыналі хадзіць калядоўшчыкі – дзеці 12 – 14 гадоў. Яны доўга рыхтаваліся да гэтай падзеі: развучвалі песні, рабілі касцюмы, у тым ліку галоўны – касцюм Казы, якая адпужвае ўсякую нечысць (як варыянт у розных раёнах Беларусі выкарыстоўваліся і іншыя татэмы: мядзведзь, конь і бусел). З двух рэшат майстравалі таксама рытуальную зорку з васьмю або дванаццаццю прамянямі, свечкамі і абразком, якую насілі перад сабой ад хаты да хаты. Часам зорку замянялі крыжам. Прычым часта яго выразалі з лёду, раз-

малёўвалі бурачным сокам, рабілі ў ім нішы для свечак. У групе з 5 – 7 чалавек абавязкова былі і механоша (насіў мяшок з падарункамі), і музыкі, і спевакі, і Цыган, і Каза. У кожным доме разыгрывалі сцэнкі: Каза раптам “памірала”, што азначала канец мінулага года, а калі пачыналася ўручэнне падарункаў, зноў “ажывала”, сімвалізуючы нараджэнне новага года. Галоўнага калядоўшчыка называлі “пачынальнікам”. Ён нёс зорку, пачынаў спяваць вітанні ў гонар гаспадароў і вёў з імі перамовы, каб усю кампанію пусцілі ў дом.

Паводле матэрыялаў інтэрнэту.

НАЦЫЯНАЛЬНАЯ І СУСВЕТНАЯ КУЛЬТУРА

Вяртанне да вытокаў

Анатоль СТАТКЕВІЧ-ЧАБАГАНАЎ

ЯЎЛАЛІЯ ПАЎЛАЎНА КАЗАНОВІЧ З РОДУ КАЗАНОВІЧАЎ ГЕРБА “ГРЖЫМАЛА”

Яўлалія Паўлаўна Казановіч. 1905 г.

Даследуючы старажытны род Казановічаў герба “Гржымала” з Магілёўшчыны, прадстаўнікі якога пакінулі яркія старонкі ў гісторыі нашай Айчыны, мне ўдалося пазнаёміцца з найцікавейшымі матэрыяламі пра Яўлалію Паўлаўну Казановіч, унучку героя Барадзінскай бітвы Гілярыя Гаўрылавіча Казановіча і траюрадную сястру генерала Казановіча.

Яўлалія Паўлаўна Казановіч належала да ліку патомных дваран Магілёўскай губерні, унесеныя ў шостую частку радаводнай кнігі, пра што гаворыцца ў пасведчанні ад 8 мая 1902 г. Магілёўскага дэпутацкага дваранскага сходу. Нарадзілася дзяўчынка 15 чэрвеня 1885 г. у сям’і памешчыка Паўла Гілярыевіча Казановіча і Ганны Іванаўны, народжанай Дзяшчынскай. Гэта быў другі шлюб Паўла Казановіча. Першая яго жонка, Марыя Густаваўна, наро-

джаная Эрэнбуш, дачка сапраўднага стацкага саветніка Густава Эрэнбуша і Лідзіі-Элеаноры Іванаўны з роду баронаў Жырардаў, даводзілася цёткаю генералу Барысу Ільічу Казановічу, чыёй маці была Цэцылія Эрэнбуш. Марыя Густаваўна памерла ў 1869 г., пакінуўшы дзяцей Лідзію і Паўла. Іх бацька, Павел Гілярыевіч, ажаніўся другі раз з Ганнай Іванаўнай Дзяшчынскай, дачкой папачыцеля Калмыцкага ўлуса.

Сям’я пасялілася ў Юзінаве Нежкаўскай воласці Магілёўскага павета, спадчынным маёнтку Ганны Іванаўны. Бацька Яўлаліі, Павел Гілярыевіч Казановіч, скончыў 1-ю Маскоўскую гімназію. Паступіў на фізіка-матэматычны факультэт Імператарскага Маскоўскага ўніверсітэта, потым перайшоў у Горы-Горацкі земляробчы інстытут, які пакінуў да заканчэння поўнага курса. Служыў у Магілёўскай губерні калезскім рэгістратарам, судовым следчым, міравым суддзёю 5-га ўчастка Магілёўскага павета. Павел Казановіч валодаў спадчынным маёнткам у Гарадкоўскай воласці Бельскага павета Смаленскай губерні пры сяле Аляксееўскім. Пасля адстаўкі жыў у Юзінаве, а пазней – у горадзе Магілёве.

Яўлалія Казановіч паспяхова скончыла Магілёўскую жаночую гімназію “ведамства ўстаноў Імператрыцы Марыі”. Акрамя Закону Богага, рускай і французскай моў, гісторыі і геаграфіі, матэматыкі, прыродазнаўства, чыстапісання, навучалася танцам, рукадзеллю, маляванню.

У 1913 г. Яўлалія Казановіч скончыла аддзяленне рускай славеснасці гісторыка-філалагічнага факультэта Санкт-Пецярбургскіх вышэйшых жаночых курсаў (Бястужаўскіх). Падчас вучобы працавала над навуковымі тэмамі ў семінары прафесара Шляпкіна, падрыхтавала рэфераты “Пра беларускую батлейку” і “Пра валачобныя песні”; у семінары прафесара Буліча працавала над рэфератам “Пра гаворкі Магілёўскай губер-

ні”. Крыху раней, у 1911 г., перадала ў Рукапіснае аддзяленне бібліятэкі Імператарскай акадэміі навук збор уласнаручных запісаў народных песень Магілёўскай губерні, да некаторых з іх, у прыватнасці вясельных, былі прыкладзены таксама і ноты.

Летам 1910 г. Яўлаліі Казановіч удалося сабраць сапраўдную песенную калекцыю Магілёўскай губерні: песні, якія выконваліся ў час жніва, “На жневе” (“А хто двору, тэй двору”), “На жнете” (“А взуйди, взуйди / Зоричка вчэрняя”); у Мясаед (“Я в няделичку ранёсинтка...”); у час збору ягад (“Пошли девочки / Я у ягодачки...”); вясной у лесе (“Кала чаю ходила...”); па дарозе дадому з жатвы (“Чаю зыря рана узыйшла”, “Миж гор миж гор / Дорожечка лижала”); на хрэсьбінах “На хрэзьбіны” (“Каб я знала, каб я ведала, / Что ты в мяне бабаю будишь...”); на Духаў дзень (“Асина хлопчикав / Чукола / Бяреза дзевочек / Гукала...”, “Хадитя дзевочки / Уси ка мне...”); вясельныя песні “Свадебная” (“Стукнула, грукнула / На дворе...”).

У 1914 г. даследчыца працягнула працу па зборы фальклору. Некаторыя з зафіксаваных песень яна лічыла не чыста народнымі, а, напрыклад, прынесенымі салдатамі ці фабрычнымі рабочымі: “Тавариш, тавариш, / Пряди да мяня...”, “Й красты да мядале! / Ухрашали мяня...”, “Ой мати доню лая, / На воляцу ня пуская...”, “Дай Божа свекарка / Як роднага татачку”, “Наша вулица широка, / Пирасыпана пяском...”; запісанымі ад “паненак чыноўных” (“В одной знакомой улице...”, “Черный ворон, / Что ж ты вьешся...”, “Под вечер осени ненастной...”) ці “памешчыцкіх дзяўчат” (“Вечерком красна девица / На лужок со стадом шла...”, “Летели гусечки терез сад / Крикнули Марутку на пасад...”).

Яўлалія Казановіч запісвала і азяранскія гаворкі Рагачоўскага павета Магілёўскай губерні. Напрыклад, легенду пра Крушынаўскае возера, якое знаходзіцца на паўночным захадзе павета, паміж сялом Азяраны і вёскай Крушынаўка, яна запісала ад непісьменнага жыхара гэтай вёскі Анісіма Сямёнава Ігнацьева.

У гэтым апаведзе фанетычныя асаблівасці беларускай мовы Яўлалія Казановіч старалася перадаць пэўнымі ўмоўнымі абазначэннямі, напрыклад: гук, які адпавядае ў беларускім маўленні літаратурнаму **г**, – лацінскім **h**; знакам **ъ** – невыразныя галосныя (калі цяжка было разабраць, які гэта гук – **а**, **о** або **ы**); знакамі **А**, **О** – кароткія галосныя, набліжаныя адпаведна да гукаў **а**, **о** і г. д.: «Шол засподь. Пришоу у дяр'ейУню и стал прасицца на нАч, пирьнучувать. И ни пус'тил нихто на нАч.

Была там старушка нА канец дяр'еУни, очинь беднАя, и пАтом яно пригласила нА нАчлеи к сябе. Яна нАворуть: “я-б рада пус'тить, дА толькА ане пёсулить нА вячэру нечеһа”. Јён кажыть: – мне вячэра ни надА.

А пАтом ляһли аддыхать, а вутрым устають – нА стале кушання, сколькА душе уһаднА, сколькА душа чаһо пёднимая: напиток. НАетки усякия стАяли нА стале. И вутрым яне устали, и прыһласил этът прёхадящий старычок старушку пАабедАть; и пАабедали јаны Умес'ти. И зАстатОк застоУся нА стале. ПАтом јён приһласил ее зАбрать ис сабой зАстаток, и пошли Умес'ти. И приказоУ јён јей штобы јина ни АһлядалАся нАзад. А пАтом несколько Урэмьини отышли, и слышыть Ана һолаАс жеНьс'кий и муцъиньс'кий һолаАс и скацкий рјАУ, значыть як стала вода шти и стали тануть, и сАма яна стала пА каленА у ваде и аһлянулАся. Сутки она стояла так на мес'ти, и куда яе Засподь нёпутиу – нихто ня можа знать куды яна дивалАся...»

У час працы па зборы фальклору Магілёўскай губерні Яўлалія Казановіч пабывала ў Кашалёўскай, Дудзіцкай, Нядайскай, Чачэрскай, Мяркулавіцкай, Расонскай, Кармянскай, Доўскай, Кісцінёўскай, Ціхініцкай, Гарадзецкай, Лукаўскай, Стараруднянскай, Сарташэнскай і іншых валасцях.

Ад Фёдара Емяльянава Жураўлёва, пісьменнага, 33 гадоў, з вёскі Ціхінічы Яўлалія запісала казку “Як цыган з мужыком пасябравалі”, якую той нібыта прачытаў у кнізе. Прывядзём тэкст у адпаведнасці з запісам Яўлаліі Казановіч:

«Как цыһан с мужыком пётгварыствОвАли.

Пёкупили цыһан с мужыком лошАдъ и пАехАли мИнять, штоб, значит, Адурить мужыка.

Выехали У степь и было позна и нужна было зАнАчевать. ПАтом мужык һёвёрыть на цыһана: “Ну, цыһан, паси лашадъ”, а цыһан нА няһо һёвАрыть: – Нет, ты, брат, паси, а я ляһу спать. – И лАжыцца к месячку һёльвой и һёвёрыть: – коһда месЯчка станить У мяне у ныһах, тады меня Узбуди, я буду стираһти, а ты будиш спать.

Мужик дал яму сильнА Уснуть и невёрътил телеһу нёһами к месячку. Тоһда будит: “Пёра Уставать тебе, товариш”. Тот һОвАрыт: – Что ж я йце малА спал. – А тот һёвАрыт: “Дела ни маё, у нас был такой Унавор”. Тёһда мужык һёвёрыт: “Тёһда миня расбудиш, кёһда у мйня будит мисячка У һёльвах”.

Тёһда цыһан зёхател сильнА спать, и будит мужыка: – УстАвай, тёвАрыш, паедим – ТёвАрыш пёднял һёвАрыт: – Сиһодня ни бу-

дит ни ння, ни рас'свиту; пѣмутился месячка; прійтоУ ка мне у ноѣи да идѣт к тебе У хѣлаву.

Запрѣхли лошадь да ѣ пАехАли.

Едучи на дАроѣе знаѣшли жарѣнную хуць с кнышу [=вроде блина]. Между сѣбой никак ни раз'делять ѣѣ. Цыѣхан прыдумал. Нѣвѣрыт: – Дѣвай зас'нем; кѣму луччѣый сан сАснит, тѣй и сѣест. – Но так как цыѣхан хАтел сильно спатъ, ан лѣѣ и сѣйчас жа заснул, так што аж трава кБЛЫ рта калышыцца. Мужык видит, што сѣильна Уснул, ан сѣел и с'ел усѣ чыста. Тѣѣгда и будит цыѣхана: “Уставай, тѣварыш, рѣсказывай, што тебе снилАсь”. Цыѣхан устал и начал рассказывать. – Ой, хожа, быттА Ун на той далѣни, на той раунини стѣяли дрѣбины [=лестница] аж да самѣхА неба. Я як пАлес, тѣк пѣлѣс, тѣк пѣд самАя неба. А там у неби дырка. Я толькА холѣву высунул, так анѣол [ангел] и кажа: “чаѣо ты сюда?” А мой батѣька там пакойный пѣварыт: “Эта мой сын Кирыла”. “Ну тѣк зави яѣо сюда”. Я как ус'лес сюда: тык што там была разных напѣткуУ да разных наедкуУ, дѣк аж с'вят! А хлеба! Дак копы, да ни копы а стаѣи! А цыбули да чоснеку целѣя цироды [=на чем жито сушат]...

Тѣрда мужык пѣребил яму хаворку: “Я вижу, што ты палез, дык' и я за табой. ТолькА пѣдлез пѣд неба, як твой батѣька пакойный хаворыт: “Чаѣо ты сюда? Там тѣбе далѣй [=внизу] ѣс'ть што ес'ти”. Я с'лез и з'беУ.

Цыѣхан пѣсмаТрел, видит, што напѣраУду он сѣел; он тѣѣгда хѣвАрѣт: – Што б ты видѣу столькѣ с'вет, як я батѣьку пакойнѣѣа. Мне та у с'не так с'нилѣсь, – а мужык хѣварыт: “А мне с'нилѣсь, што я з'беУ”».

Думаецца, слушна лѣчыць прафесар Вячаслаў Рагойша, што “так званыя палявыя назѣраннѣ і запѣсы фальклорных тѣкстаў, ажыццѣўленыя Я. Казановѣч сто гадоў таму, могуць зрабѣць добрую паслугу ў галѣне гѣстарычнай дыялекталогѣі, паказаць тыя змены, якѣ адбывалѣся (і дагѣтуль адбываюцца) у вынѣіку пѣўных прычѣын (адукацѣйных, мѣграцѣйных і ѣнш.) у дыялектнай моѣе усходняй Беларусѣі”^{*}.

У 1913 г. пасля заканчѣннѣя Бѣястужаўскѣіх курсаў Яўлалѣя Казановѣч была запрошана на працу для прывяздзѣннѣя ў парадак, каталагѣзацѣы і папаўнѣннѣя бѣблѣятѣэкі Пушкѣінскага Дома (Инстытута рускай лѣтаратуры ў Санкт-Пѣцѣярбургѣ) пры Акадѣміі навук. Да таго ж Яўлалѣя выношвала ідѣю стварѣннѣя фѣласофскага інстытута, праект якога падрыхтавала

Павел Гілярыевіч Казановіч. 1908 г.

для падачы імператару. Аднак самым важным у яе дзейнасцѣ было набыццѣ архѣваў, апѣсанне кнѣжных і музейных збораў. Акрамя гѣтага, Яўлалѣя Казановѣч была сакратаром І. Катлярѣўскага; з 1913 да 1929 г. загадвала бѣблѣятѣэкай Пушкѣінскага Дома і вяла дзѣннѣкавыя запѣсы пра стварѣнне і працу гѣтай навуковай установы, што ўяўляюць вялѣкую цѣкавасць для гѣсторѣы культуры.

Асаблѣва складана ішло фармѣраванне фондаў у час рѣвалюцѣы, калѣ даводзілася вырагоўваць архѣўныя матѣрыялы, даставаць іх у прамым сѣнсе з агнѣю: “Костры огромные, и погублено множество. В Библиотеке Академии, куда я зашла по дороге, застала всех почти в сборе... Выгрузивши книги, подвода поехала обратно... с противоположного берега началась пальба по нашему, не то из Адмиралтейства, не то из Зимнего дворца... Возле охранного мы столкнулись с двояким настроением. Одни недовольно и энергично протестовали против нашего намерения спасать дела, другие, поняв приведенные им сообщения, принялись нам помогать. Были такие, которые только что враждебно смотрели на нас и называли чуть ли не свищиками, – но через минуту сами вытаскивали из огня уцелевшие бумаги и передавали нам...”

Яўлалѣя Казановѣч актыўна ўдзельнѣчала ў выданнѣ матѣрыялаў, энергѣчна адстойвала інтарѣсы Пушкѣінскага Дома, “клапоцячыся пра захаванне і памнажѣнне яго кнѣжных і рукапѣсных багаццѣяў”.

^{*} Рагойша, В. Наблѣжѣнне да Беларусѣі / В. Рагойша // Роднае слова. – 2012. – № 12. – С. 69 – 71.

16 студзеня 1923 г. Яўлалія Паўлаўна запісала ў сваім дзённіку: *“Не ведаю, ці прысвеціць хто-небудзь калі-небудзь некалькі слоў майму знаходжанню ў Пушкінскім Доме і што ў іх будзе сказана пра мяне...”*

Складаны перыяд у яе жыцці надышоў у канцы 1920-х гг. На жаль, хваля рэпрэсій супраць многіх прадстаўнікоў інтэлігенцыі дакацілася і да Яўлаліі Казановіч. З кастрычніка 1929 г. яна была арыштавана і ўтрымлівалася ў доме папярэдняга заключэння. У нейкай ступені ёй яшчэ пашанцавала: 25 лістапада таго ж года жанчыну вызвалілі. Аднак, аддаўшы столькі сіл і здароўя Пушкінскаму Дому, Яўлалія Паўлаўна засталася беспрацоўнай.

У адпаведнасці з пасведчаннем, выдадзеным 16 сакавіка 1930 г., *“Яўлалія Паўлаўна Казановіч, якая жыве ў доме № 21 на Мойцы, кв. 13... Сапраўды беспрацоўная, адзінокая, гандлем і спекуляцыяй не займаецца”*. Прыходзілася выжываць, працаваць дома, пра што сведчыць *“Картка на права карыстання Яўлаліяй Паўлаўнай Казановіч дадатковай плошчай да 20 кв. м. для прафесійных заняткаў дома”* ад 1 кастрычніка 1933 г. Яўлалія Казановіч працягвала займацца творчай дзейнасцю, была прынята ў Саюз пісьменнікаў.

Калі пачалася Вялікая Айчынная вайна, Яўлалія Паўлаўна засталася ў Ленінградзе. Яна пайшла з жыцця ў першую ж блакадную зіму 1 студзеня 1942 г.

...Згадваючы пра дзейнасць Яўлаліі Паўлаўны Казановіч, нельга не спыніцца на чалавечых і грамадзянскіх якасцях гэтай жанчыны. Так, у 1914 г. яна ў якасці медсястры збіралася паехаць на фронт: праслухала пры Рускім жаночым дабрачынным таварыстве шасціднёвы курс лекцый па анатоміі і фізіялогіі, элементарнай хірургіі, па доглядзе хворых і параненых, здала экзамены, атрымаўшы пасведчанне ад 3 кастрычніка 1915 г.

У тым жа 1915 г. Яўлалія падрыхтавала Гасудару Імператару ліст, тэкст якога захаваўся: *“Ваше Императорское Величество. Наступилъ въ русской жизни такой моментъ, когда каждый изъ гражданъ нашего обширнаго и великаго государства обязанъ оставить занятия мирнаго времени, забыть свои годы и немощи, кто отъ нихъ страдаетъ, свои семейныя и иныя заботы личнаго характера, и стать грудью въ ряды ли защитниковъ отечества, въ ряды ли облегчающихъ защитникам ихъ трудную задачу. <...> Поддавшись общему всемъ сынамъ родины порыву члены моей родной семьи, мои братья, ушедшіе на войну. Не могу и я остаться равнодушной къ жестокому бедствію, такъ*

незаслуженно обрушившемуся на мою многострадальную, но прекрасную, величественную и въ горе своемъ, родину. <...> Хочу дать родине наибольшее количество того, что в состояніи дать, а также потому, что родина нуждается в возможно большемъ числе честныхъ, мужественныхъ и энергичныхъ работниковъ. <...> Ввиду всего этого я умоляю Ваше Императорское Величество открыть мне доступъ къ более сложной задаче служенія родине, назначивъ въ Действующую Армію одною изъ уполномоченныхъ отъ Общества Краснаго Креста деятелей по снабженію арміи, полевыхъ лазаретовъ, госпиталей, питательныхъ пунктовъ и т. п. всемъ необходимымъ, и даю Вашему Величеству слово, что тамъ, свободная отъ постороннихъ заботъ и обязанностей, я сделаю все, чтобы оправдать высокое доверіе Вашего Величества, если Вы мне его окажете, и съ радостью отдамъ жизнь, если этого потребуетъ дело. Здоровья и энергии у меня достаточно, а силы удесятирятся отъ сознания святости лежащего на мне долга. <...> Съ чувствомъ верной преданности Вашему Императорскому Величеству остаюсь Евлалія Казановичъ”. Звес-так пра тое, што Яўлалія Паўлаўна трапіла на фронт, няма, аднак вядома, што яна выконвала пэўныя абавязкі ў лазарэце Імператарскай акадэміі навук.

Яўлалія Казановіч была знаёмая і сябрвала з вядомымі людзьмі свайго часу Д. Аўсяніка-Кулікоўскім, А. Коні. Аляксандр Блок пакінуў у яе дзённіку запіс са сваім вершам-прысвячэннем *“Пушкінскаму Дому”*: *“Имя Пушкинского Дома / В Академии Наук! / Звук понятный и знакомый, / Не пустой для сердца звук!..”*

Як узгадвала Яўлалія Паўлаўна, *“з тых часоў альбом мой папоўніўся многімі цікавымі і каштоўнымі запісамі, але самым для мяне дарагім (па многіх прычынах) застаўся запіс А. А. Блока – яго апошні перадсмяротны верш...”*. Верш быў напісаны 5 лютага 1921 г.

У кнізе *«Казановічы герба “Гржымала”»*, абапіраючыся на ўспаміны Яўлаліі Казановіч, я больш дэтальна распавядаю пра гісторыю наведвання Пушкінскага Дома Аляксандрам Блокам, сустрэчу Яўлаліі Паўлаўны з маці вядомага паэта і інш. Не адна старонка кнігі прысвечана жыццю і дзейнасці Яўлаліі Паўлаўны Казановіч – адной з заснавальнікаў Пушкінскага Дома, збіральніцы фальклору Магілёўскай губерні, вядомай перакладчыцы, літаратуразнаўцу і крытыку, якая пакінула значны след у гісторыі рускай і беларускай культуры.

Пераклад з рускай мовы.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ДУХОЎНАЯ КУЛЬТУРА МАГНАТАЎ ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА

Заканчэнне. Пачатак у № 12 за 2012 г.

Пошукі свайго месца ў гісторыі актуалізаваліся ў прыняцці магнатамі ідэалогіі сарматызму. Гэтую спецыфічную светапоглядную канцэпцыю магнатэрыя ВКЛ пераняла ад саюзніцы па Рэчы Паспалітай. У аснове сарматызму ляжаў міф пра паходжанне людзей вышэйшага саслоўя ад сарматаў – ваяўнічых плямён Паўночнага Прычарнамор'я, якія ў першыя стагоддзі нашай эры захапілі тэрыторыю некаторых славянскіх краін (у тым ліку і Вялікага Княства Літоўскага). Прадстаўнікі ніжэйшых саслоўяў разглядаліся як нашчадкі заваяванага сарматамі мясцовага насельніцтва.

Сармацкая легенда была ахвотна прынята па той прычыне, што, па-першае, абгрунтоўвала даўняе паходжанне магнатаў, па-другое, падкрэслівала высакароднасць гэтага паходжання, па-трэцяе, указвала месца магнатаў ВКЛ у гісторыі еўрапейскай арыстакратыі. Адзначым, што прыняцце сарматызму расцэнвалася як зварот да ўласнай гісторыка-культурнай спадчыны, і гэта дало вялікі стымул да развіцця і культывавання сармацкай традыцыі на мясцовай глебе. З мэтай доказу натуральнасці і гістарычнай тутэйшасці сарматызму магнаты стварылі ўласны паўнацэнны мясцовы варыянт ідэалогіі. Сарматызм стаў імпульсам для культурнага выбуху, які рэалізаваўся ў мастацтве і літаратуры XVIII ст.

Светапогляд магнатаў характарызаваўся імкненнем не толькі кіраваць гісторыяй, але і валодаць ёй, што праявілася ў стварэнні і захаванні ў прыватнаўласніцкіх рэзідэнцыях архіваў і збораў старажытнасцей. Магнацкія архівы ўтрымлівалі прывілеі на пасады і падараванне маёнткаў, дакументы гаспадарчага і адміністрацыйнага кіравання, паперы, якія змяшчалі генеалагічную інфармацыю, перапіску высокапастаўленых асоб, інвентары, граматы, фінансавыя дакументы, акты і г. д. Самы вялікі архіў, які захоўваўся ў прыватнаўласніцкім замку, знаходзіўся ў Нясвіжы.

Вобраз сацыяльнага цэлага і яго структур у першую чаргу прадугледжвае ўсведамленне групавой ідэнтычнасці. Тэндэнцыя да вылучэння магнацкай эліты ў межах вышэйшага саслоўя была відавочнай. Магнатаў аб'ядноўвала знатнае паходжанне, высокае дзяржаўнае становіш-

ча, значныя фінансавыя магчымасці і г. д. У адпаведнасці з унутрысаслоўнымі інтарэсамі заключаліся шлюбы, утвараліся палітычныя саюзы.

На думку А. Фліера, знешняе праяўленне кансалідаванасці чалавека з сацыяльным асяроддзем адлюстроўваецца ў асаблівасцях яго ладу жыцця – сістэмнай і нармаванай сукупнасці формаў жыццядзейнасці, парадку і спосабаў паўсядзённага існавання [16, с. 245]. У спецыфічнасці ладу жыцця магнатаў знайшлі ўвасабленне каштоўнасна-сэнсавыя ўстаноўкі, светапогляд, маральна-этычныя крытэрыі і іншыя пазіцыі, што характарызуюць магнатэрыю як эліту. Адным са значных кампанентаў ладу жыцця з'яўляецца рэкрэацыя. На наш погляд, у адносінах да прадстаўнікоў прывілеяванага саслоўя будзе слушным разглядаць рэкрэацыю як адзін з асноўных відаў дзейнасці.

Шэраг даследчыкаў арыстакратычнай прыроды называе наяўнасць вольнага часу, што было ўласціва для арыстакратыі з прычыны яе асаблівага паходжання, неабходнай умовай развіцця культуры. Сама культура развіваецца дзякуючы вольнаму часу, які дазваляе чалавеку праяўляць творчую актыўнасць. Да гэтага меркавання блізкая думка, выказаная К. Манхеймам: “Асоба, для таго, каб стаць універсальна культурнай, гарманічнай і цэльнай, неабходны вольны час. Гэта адзін з ідэалаў кіруючай групы. Шараговы чалавек, які вымушаны працаваць, каб жыць, не можа стаць гарманічнай і шматбаковай асобай; яго доляй з'яўляецца спецыялізацыя. У яго няма часу, каб далучыцца да тых сацыяльных дабрадзейнасцей, што характэрныя для арыстакратычнай культуры” [13, с. 215]. Ё. Хейзінга таксама падкрэсліваў асаблівы манапалізм, прывілеяванае права феадальнай арыстакратыі на гульню, сцвярджаючы, што толькі вольны чалавек, які не мае патрэбы працаваць, можа мець час і жаданне ўдзельнічаць у турнірах, займацца пытаннямі гербаў, сцягаў і г. д. [17, с. 105]. Разглядаючы гульню як асіметрычны дадатак вайны, М. Каган вызначаў іх супярэчлівае спалучэнне як аснову, на якой будаваўся свецкі лад жыцця вярхоў феадальнага грамадства [10, с. 332].

Наяўнасць вольнага часу актуалізавала праблему яго арганізацыі. Традыцыйна ўрачыстасці (вяселлі, дні нараджэння, пахаванні і да т. п.) спачатку сведчыліся ў царкве ці касцёле, а потым працягваліся на балях і прыёмах у прыватнаўласніцкіх замках, куды запрашаліся шматлікія госці. Святкаванні ў магнацкіх рэзідэнцыях доўжыліся па некалькі дзён, а часам і тыдняў.

Вось апісанні святкавання двух дзён нараджэння князя Міхала Казіміра Радзівіла, пакінутыя ім у дыярышы. Чэрвень 1746 г.: “Зранку быў у касцёле і спавядаўся, дзякуючы Богу маяму, што 44-ты рок канчаю, а пяты пачынаю, дай Божа, шчасьліва; па абедзе з усёю кампаніяй езьдзіў да Альбы, там кампазыцыі жонкі маёй, пад небам, вельмі пекная адправілася камедыя празь дзяцей маіх, паннаў і дворскіх, знаных усё людзей, з апрабачыяй усіх спэктатараў, потым пад намётамі была каляцыя, па сканчэнні каторай пры пекнай ілюмінацыі фаэрвэрк адправіўся, і потым да Нясвіжа нанач вярнуліся мы, дай Божа, сіла гадоў гэтак скончыць і пачаць” [6, с. 187 – 188]. Чэрвень 1750 г.: “Сёненья шчасьліва канчаю рок веку майго 48-мы, за што хай Пан Бог пахвалёны будзе; спавядаўся... па нешпары адбыўся карузэль у чатыры банды, досыць пекны, потым камедыя на тэатрум у садзе ў Кансаляцыі й вячэра, пасля каторай баль; як надышла гадзіна народзінаў маіх а дванаццатай – у самую поўнач, дык сто разоў агню далі, гэтак шчасьліва пачаў я рок 49-ты, потым medianoste елі мы, і так увесь дзень вясла скончыўся” [7, с. 212].

Як бачым, акрамя пышнага урачыстасці і багатага застолля гасцям прапаноўваліся разнастайныя забавы ў выглядзе танцаў, феерверкаў, тэатральных пастацовак, паляванняў і інш. Да свята асаблівым чынам упрыгожваліся рэзідэнцыі, развучваліся новыя музычныя творы, рыхтаваліся п’есы і г. д. Урачыстасці суправаджаліся выкарыстаннем ілюмінацыі і піратэхнічных эфектаў.

У карціне свету магнатаў успрыманне прыроды можна аналізаваць з трох асноўных пазіцый: сімвалічнай, эстэтычнай, утылітарнай. З аднаго боку, з’явы жывой прыроды ўспрымаліся ў сімваліка-сузіральным ракурсе, як “пэўныя лёсавызначальныя, фатальныя знакі”, пазбаўленыя навукова-натуралістычнага разумення [2, с. 36]. З другога боку, у прыродзе бачылі субстанцыю, прыдатную да пераўтварэння, рэалізацыі ідэальных вобразаў, культуратворчай дзейнасці. У адпаведнасці з такімі поглядамі магнаты займаліся арганіза-

цыяй ландшафтнай прасторы ў сваіх уладаннях: стварэннем садоў, паркаў, уладкаваннем звырынцаў як спецыяльных месцаў для палявання і інш. Тым не менш спецыфіка ладу жыцця магнатаў не выключала ўспрымання прыроды з утылітарнай пазіцыі, а менавіта – практычнай гаспадарчай дзейнасці.

Развіццё культуры пэўнай супольнасці абумоўліваецца дынамікай сістэмы каштоўнасцей гэтай культуры. Асноўнымі каштоўнымі дамінантамі духоўнай культуры магнатаў былі паняцці высакароднасці, арыстакратычнага гонару, свабоды, улады, шчодрасці, адукаванасці.

Высакароднасць уяўляла сабой абсалютную каштоўнасць, бо як абавязковая характарыстыка прадстаўніка магнацкай супольнасці яна забяспечвала ўваходжанне ў гэтую супольнасць. Культ сям’і рэалізаваўся ва ўважлівым стаўленні да традыцый роду, шанаванні памерлых продкаў, выхаванні дзяцей. У асобных выпадках знатнасць паходжання, высокі сацыяльны статус, наяўнасць значных фінансавых сродкаў спрыялі заключэнню магнатамі шлюбаў з прадстаўнікамі каралеўскіх дынастый. Такія саюзы замацоўвалі высокае становішча магнатаў у грамадстве і ўзмацнялі прэстыж іх родаў.

Матрыманіяльныя сувязі магнатаў абмяжоўваліся групай прадстаўнікоў элітарнай меншасці вышэйшага саслоўя. Адзначым, што шлюб быў не зліццём, а аб’яднаннем двух родаў, якія не гублялі самастойнасці ўласных пазіцый у выніку такога саюзу. Нават жанчыны высакароднага паходжання, узяўшы шлюб, не страчвалі прозвішча бацькоўскага роду (напрыклад, жонкі прадстаўнікоў роду Радзівілаў у літаратурных і гістарычных крыніцах рэпрэзентуюцца як “Эльжбета Яўхімія з Вішнявецкіх Радзівіл”, “Францішка Уршуля з Вішнявецкіх Радзівіл”, “Ганна з Сангушак Радзівіл” [21] і інш.).

Ключавую пазіцыю ў сістэме каштоўнасцей культуры магнатаў займала паняцце гонару, якое адлюстроўвала вайсковы ўхіл арыстакратыі. Маральны кодэкс ваяра прадугледжваў паважлівае стаўленне да ворага, роўнага па паходжанні. Гэтая этычная норма выконвалася нават на полі бітвы. Польскі даследчык Я. Цехановіч у працы “Рыцарскія роды Вялікага Княства Літоўскага. Шляхта як эліта” наступным чынам ілюструе дабрадзейнасць Караля Хадкевіча: “Вялікую славу меў у заморскіх народаў Хадкевіч, бо забітых загадваў годна хаваць, цэлы найвышэйшых кіраўнікоў сам да магільні ў Рызе праводзіў з ваеннай музыкай, пурпурам

насілкі накрывушы” [20, с. 146]. Такія адносіны да прадстаўнікоў сваёй сацыяльнай групы, няхай і з варожага лагера, падкрэслівалі групувую салідарнасць арыстакратыі.

Светаўспрыманне магнатаў характарызаваўся наяўнасцю свядомай грамадзянскай пазіцыі, асноўнай мэтай якой было выкананне грамадскага абавязку, служэнне яго ідэалам. Ідэя маральнай адказнасці ўраўнаважвала ўласцівае прадстаўнікам элітарнай групы адчуванне асабістай перавагі перад астатнімі членамі соцыуму. Грамадзянская пазіцыя магнатаў грунтавалася на месіянскай свядомасці: пачуцці адказнасці і выкананні творчай ролі ў гісторыі. Гэта актуалізавала нормы вайсковай этыкі, імкненне да адукацыі і асветніцкай дзейнасці, фарміравання высокіх маральных якасцей у нашчадкаў і інш.

Асаблівае месца ў каштоўнаснай іерархіі арыстакратычнай культуры займала каштоўнасць свабоды. Усведамленне свабоды як неад’емнай рысы ваяра, вайсковага лідара сваімі каранямі ўзыходзіць да часоў старажытнасці. У наступныя перыяды было відавочна няспынае імкненне элітарнай меншасці да пашырэння і замацавання ўласнай свабоды. У працэсе эвалюцыі форм барацьбы магнатаў за свабоду (палітычную, рэлігійную, эканамічную і інш.) узброеныя канфлікты дапоўніліся палітыка-дыпламатычнай, юрыдычнай, асветніцкай дзейнасцю.

Улада як неад’емная якасць моцнага вельмі цанілася і паважалася ў асяроддзі магнатаў. Вынікам імкнення прадстаўнікоў вышэйшага саслоўя да ўлады стаў высокі ўзровень дэцэнтралізацыі палітычнага жыцця Вялікага Княства Літоўскага. Улада магнатаў у іх прыватных уладаннях была абсалютнай, яны стваралі вайсковыя гарнізоны ў сваіх гарадах і мястэчках, у якасці военачальнікаў удзельнічалі ў вайсковых дзеяннях і г. д.

Наступны элемент у іерархіі каштоўнасцей магнатаў – шчодрасць. Польская даследчыца М. Асоўская ў працэсе рэканструкцыі этычнай сістэмы рыцарства вылучыла характэрныя рысы асобнага ўзору рыцара. Побач з высакародствам паходжання, мужнасцю, добрай фізічнай формай, пачцівасцю і клопам пра гонар і славу даследчыца адзначае шчодрасць і ўважлівае стаўленне да госця [14, с. 39].

У эпоху Рэнесансу арыстакратычная шчодрасць атрымала прыныпова новую, гуманістычную трактовку ў якасці ахвяравання на патрэбы грамадства. Шчодрасць пачала выяўляцца як актыўная мецэнацкая дзейнасць магнатаў.

Прадстаўнікі магнацкай меншасці, перадаючы нашчадкам традыцыі роду, фамільныя каштоўнасці, спадчынныя ўладанні, абавязкова давалі ім і належную адукацыю. Успрыманне адукаванасці як каштоўнасці было значнай заслугай арыстакратыі. “Шмат умець, багата ведаць, шмат разумець – гэтыя якасці, ласкавы чытач, не толькі вялікае ўпрыгожанне для кожнага чалавека, але і галоўная прычына добрай славы і прыязнасці ў людзей”, – пісаў Крыштоф Мікалай Дарагастайскі [5, с. 19].

Разуменне значнасці асветы характарызаваў элітарнасць магнацкага светапогляду. Неад’емным элементам ладу жыцця магнатаў ВКЛ стала атрыманне адукацыі ва ўніверсітэтах Еўропы. Далучэнне да лацінскай пісьмовай традыцыі давала доступ да друкаванай інфармацыі. Наведванне сусветнаведомых гісторыка-культурных помнікаў спрыяла азнаямленню з традыцыямі іншых народаў. У якасці прыкладу прыгадаем жыццё дзяржаўнага і ваеннага дзеяча, мецэната і пісьменніка Мікалая Крыштофа Радзівіла. Фарміраванне асобы маладога магната, яго густаў і прыхільнасцей адбывалася пад непасрэдным уплывам узораў еўрапейскай культуры. Радзівіл вучыўся ва ўніверсітэтах Страсбурга і Цюбінгена, падарожнічаў па гарадах Германіі, Італіі, Аўстрыі, Францыі, наведваў краіны Блізкага Усходу. Багаты культурны вопыт, высокі ўзровень адукацыі, прагрэсіўнасць поглядаў і фінансавыя магчымасці дазволілі Мікалаю Крыштофу займацца актыўнай культуратворчай дзейнасцю [шырокае будаўніцтва ў Нясвіжы, у тым ліку касцёла Богага Цела (1587 – 1593) – першага помніка архітэктуры барока на тэрыторыі Цэнтральнай і Усходняй Еўропы; фундацыя шэрагу культавых пабудов; мецэнацкая дзейнасць; выданне дзённіка падарожжаў і інш.] [3].

З пазіцыі сяміятычнага падыходу, культура пэўнай супольнасці людзей утварае сістэму знакаў, якія выкарыстоўваюцца ў адпаведнасці з правіламі, вядомымі ўсім членам гэтай супольнасці. Адпаведна культура мае камунікатыўную і сімвалічную прыроду, або, як падкрэсліваў Ю. Лотман, “культура заўсёды, з аднаго боку, – пэўная колькасць атрыманых у спадчыну тэкстаў, а з іншага – атрыманых у спадчыну сімвалаў” [11, с. 6].

Адзін з асноўных сімвалаў культуры магнатаў – зброя. Яе наяўнасць была тоеснай наяўнасці сілы і, адпаведна, гарантыяй свабоды. Менавіта зброя як сімвал свабоды – базавай каштоўнасці арыстакратычнай культуры – дэманстравала прыналежнасць чалавека да вышэйшага саслоўя. Першапачаткова ўзнікшы як

сродак барацьбы і падначалення больш слабых членаў чалавечай супольнасці, зброя з часам набыла сімвалічнае значэнне, замацаваўшы ў грамадскай свядомасці вобраз чалавека са зброяй – уладара і заваёўніка. Прычына гэтага ў тым, што арыстакратыя вылучылася дзякуючы сваім вайсковым якасцям. Як адзначаў Н. Макіявелі, “узброены несупастаўляльны з бяззбройным, і ніколі ўзброены не падпарадкуецца бяззбройнаму па добрай волі, а бяззбройны ніколі не адчуе сябе ў бяспецы сярод узброеных слуг” [12, с. 44].

Такім чынам, галоўнае прызначэнне духоўнай культуры магнатаў ВКЛ заключалася ў стварэнні, успрыманні, інтэрпрэтаванні, захаванні і трансляцыі духоўных узораў паміж рознымі пакален-

нямі. Карціна свету магнатаў была пабудавана па прыцыпе дыхатаміі: рэлігійнае – свецкае, вайна – гульня, мінулае – будучыня. У аснове светабудовы знаходзілася ўсведамленне ўласнай значнасці прадстаўнікоў старажытнага роду. Іерархія каштоўнасцей, што ўключала такія паняцці, як высакародства паходжання, арыстакратычны кодэкс гонару, каштоўнасці ўлады, свабоды, шчодрасці, адукаванасці, адлюстроўвала светапоглядныя дамінанты прадстаўнікоў элітарнай меншасці вышэйшага саслоўя Вялікага Княства Літоўскага.

Спіс літаратуры змешчаны ў папярэднім нумары.

Святлана ПАЦЫЕНКА,
кандыдат культуралогіі.

З гісторыі выяўленчага мастацтва

ВЫЯЎЛЕНЧАЯ ФУНКЦЫЯ СВЯТЛА Ў ЖЫВАПІСЕ БЕЛАРУСКІХ МАСТАКОЎ ВІТОЛЬДА БЯЛЫНІЦКАГА-БІРУЛІ І ФЕРДЫНАНДА РУШЧЫЦА

Святло ў жывапісе не часты прадмет аналізу. Аднак асэнсаванне названага паняцця мае тысячагадовую гісторыю. Галоўная мэта артыкула – разгледзець святло і святланоснасць у жывапісе на прыкладзе твораў знакамітых беларускіх мастакоў мяжы XIX – XX стст., знакавых майстроў свайго часу В. Бялыніцкага-Бірулі і Ф. Рушчыца. У ходзе даследавання вызначаны асноўныя прыёмы працы са святлом і непаўторныя рысы выяўлення святла ў беларускіх майстроў. Святланоснасць разглядаецца як сума тэхналагічных прыёмаў, што выкарыстоўваюцца для дасягнення эфекту ззяння ў жывапісе і духоўнага “звышзместу”.

Ключавыя словы: *святло, святланоснасць, жывапіс, функцыя, прыём, тон, каларыт, кантраст, духаноснасць, “звышзмест”.*

The light in pictorial art is not a frequent subject of analysis. However, understanding of light has a thousand-year history. The main purpose of the author is to consider light and luminosity in painting basing on the example of works by famous Belarusian artists of the turn of XIX – XX centuries, the iconic masters of their time V. Bialynitski-Birulya and F. Ruschitz. The study identified the main techniques for working with light and unique features of light rendition of the Belarusian artists. Luminosity is considered as the sum of technological methods to achieve the effect of glow in painting and the spiritual “above content”.

Традыцыйна ў мастацтвазнаўстве творы жывапісу апісваюцца з пункту гледжання сюжэта, кампазіцыі, каларыту. Святло ў жывапісе не часты аб’ект даследавання. Тым не менш асэнсаванне святла мае тысячагадовую гісторыю ад часоў Платона, Арыстоцеля і да нашых дзён. Можна назіраць некалькі тэндэнцый у аналізе паняцця святла: прыродазнаўча-навуковую (І. Ньютан, І. Гётэ, С. Краўкоў, Р. Вудвортс, Б. Бурдон, Э. Лал, Ч. Пэдхем), звязаную з пытаннямі тэхналогіі станковага жывапісу, дзе звяртаюцца да прац Л. да Вінчы, У. Хогарта, Ю. Грэнберга; іконалагічную, якая грунтуецца на вучэннях айцоў царквы (І. Дамаскіна, Д. Салунскага, Д. Арэапагіта), і сучасную тэндэнцыю, прадстаўленую даследаваннямі Н. Аўчыннікавай, Л. Шчэннікавай, К. Бычковай. Эвалюцыю выяўлення святла вывучала І. Ялагамцава. Важным на мяжы XIX –

XX стст. стаў узаемаўплыў жывапісу, кіно і фатаграфіі, якая ў дакладным перакладзе з грэчаскай гучыць як *святланіс* (А. Прадвядзіцелеў, В. Гронталь). М. Волкаву ў кнізе “Колер у жывапісе” ўдалося вылучыць важную праблему колерасветлавых сувязей і святланоснасці ў жывапісе [1].

У канцы XX – пачатку XXI ст. з’явіліся абагульняльныя працы Х. Зедльмаера і калектыўная манаграфія Інстытута тэорыі і гісторыі выяўленчых мастацтваў Расійскай акадэміі мастацтваў “Мастацкая аўра: вытокі, успрыманне, міфалогія” [2]. У іх размова пра святло накіравана ўжо да сферы духу – актуальным робіцца разуменне функцыі святла ў жывапісе як носбіта і метафары духаноснасці.

Відавочна, у вывучэнні святла назіраецца ўскладненне падыходаў у яго асэнсаванні. Мяркуем, што ўяўляе цікавасць працяг гэтай лініі менавіта ў такім

фармаце, дзе святло ў жывапісе аналізуецца ў трох “іпастасях”: святло як умова існавання колеру; святло як выяўленне асветленасці прадметаў і самога фізічнага святла; святло як “святло праўды”. Святланоснасць з’яўляецца іх арганічнай сумай.

Гаворку пра выяўленне святла ў жывапісе мяжы XIX – XX стст. у Беларусі лепш за ўсё весці на прыкладзе твораў знакавых майстроў свайго часу *Вітольда Бялыніцкага-Бірулі і Фердынанда Рушчыца*. Да іх жывапіснай спадчыны звярталіся шматлікія даследчыкі (Л. Тарасаў, М. Туроўнікаў, Л. Дробаў, В. Карамазаў, М. Баразна, Г. Шымялевіч, Я. Шунэйка, А. Гібок-Гібкаўскі і інш.).

Значны ўплыў на дзейнасць названых мастакоў зрабілі педагогі: В. Бялыніцкі-Біруля вучыўся ў В. Паленава, І. Пранішнікава, Ф. Рушчыца – у І. Шышкіна, А. Куінджы. Яны засвоілі традыцыі рускіх перасоўнікаў. У цэлым творчасць Ф. Рушчыца даследчыкі адносяць да сімвалізму. Асаблівае ўздзеянне на В. Бялыніцкага-Бірулю мела знаёмства з І. Левітанам і яго творчасцю. “Імя Левітана я прамаўляў шэптам”, – сведчыў беларускі мастак [3, с. 159].

Бялыніцкі-Біруля, падобна да В. Паленава і І. Пранішнікава, стаў *мастаком тону*: каларыт яго палотнаў амаль заўсёды серабрыста-шэры і падпарадкаваны аднаму пануючаму агульнаму тону; танальны, колеравы і светлавы кантрасты збліжаны. В. Карамазаў адзначае “жамчужна-перламутравую гаму колераў, якая... прынясе аўтару славу мастака надзвычай тонкага настрою, майстра паветра і нескранутай цішыні” [3, с. 139]. В. Бялыніцкі-Біруля быў аднадушны з І. Левітанам у імкненні да пошуку высокага, узнёслага вобраза ў пейзажы (“Зімовы сон”, “Час цішыні” В. Бялыніцкага-Бірулі падобныя па змястоўным напам’яненні да твора “Над вечным спакоем” І. Левітана).

Творчасць Ф. Рушчыца спалучана з той жа паслядоўнасцю выяўлення святла, якую мы назіраем у яго педагога А. Куінджы: на пейзажах кантраст святла і ценяў графічны і структурны (“Сонечныя плямы на шэрані”, “Плямы мясяцовага святла ў лесе”). У А. Куінджы святло выражана праз знаходжанне меры кантрасту і больш акрэслена ў фармальным плане, на палотнах Ф. Рушчыца святло і ярка кантраснае, і стрыманае адначасова. Мастака вызначаюць як *майстра каларыту* – гэтую якасць у свой час высока ацаніў І. Рэпін.

Пейзаж – асноўны жанр творчага самавыяўлення В. Бялыніцкага-Бірулі. Кантраст у яго пейзажах стрыманы. Магчыма, адсюль і ўзнікае эфект незвычайнай прысутнасці светлавога “выпраменьвання” ў жывапісе мастака. У працы «Ранняя вясна. Наваколлі “Чайкі”» (1930-я гг.) эфект сонечнасці дня дасягаецца праз надзяленне вялікай прасторы палатна светлай жоўта-зялёнай плямай, якая вызначае зямлю і тон травы. Злева, у ніжнім куце, невялікі

Фердынад
Рушчыц
(1870 – 1936).

па памеры цень ад дрэва з халодным смарагдавым адценнем – памер кампазіцыйных плям і цёпла-халоднае кантраставаанне, аб’яднанае цёплым тонам, ствараюць рэальнае адчуванне сонца. Падобныя задачы вырашаюцца ў пейзажах “Набегла хмарка” (1937), “Дарога ў вёску” (1946), колеравы кантраст выяўлены ў творах “Ціхая светлая ноч” (1912), “Змярканне. Агонь” (1911).

У працах “Час цішыні. Возера Удомля”, “Зімовы пейзаж” (1911), “Блакiтная капля” (да 1920 г.) атрымаў сваё выражэнне агульны тон светлага вярчэня каларыту. А ў пейзажы “Лён зацвіў” (1950 – 1951) вызначыўся агульны тон дзённага сонечнага поўдня. Названыя працы сталі прыкладам асаблівага, глыбока вынашанага аўтарскага прыёму, які прыводзіць да з’яўлення на палотнах экзiстэнцыйнага “звышзместу”, адзначанага В. Карамазам: “Тут арганам была сама прырода, небам касцёла – само неба, арганымі трубамаі – патокі незвычайнага, у белым бляску святла, якое лілося

Фердынад Рушчыц. Зімовая казка. 1904 г. Палатно, алей.

**Вітольд
Бялыніцкі-
Біруля
(1872 – 1957).**

з неба” [3, с. 130]. Менавіта светлы тон выконваў функцыю агульнага тону для перадачы любога часу сутак у В. Бялыніцкага-Бірулі.

Пра такое майстэрства М. Волкаў пісаў: “Лёгка можна пераканацца, што для ўражання святланоснасці плямы ў жывапісе зусім не абавязковыя ні вялікая светлата, ні магутны светлавы кантраст... Тут апроч развіцця колеру па светлаце і дакладнай сістэмы адносін святланоснасць плямы падтрымліваецца колеравым тонам... Вялікая адносная светлата не абавязкова выклікае ўражанне святловыпраменьвання” [1, с. 123].

У кампазіцыйнай пабудове пейзажа В. Бялыніцкага-Бірулі пераважаюць прасторавыя характарыстыкі. Сюжэт засяроджваецца на далачынях, палях, абшарах, азёрах, меней зваротаў да пабудовы, элементаў сельскага наваколля. Таму асноўныя фармальныя плямы размяшчаюцца ў самых простых схемах, напрыклад, гарызонт дзеліць плоскасць на зону зямлі і зону неба. За кошт колькасці гэтых зон дасягаецца вобразнасць пейзажа, якая ўзмацняецца колькасцю светлавой плямы ці мазка.

Бялыніцкі-Біруля звяртаўся да пейзажа як да самавартаснай і самадастатковай з’явы, калі няўлоўнае жыццё прыроды робіцца паэзіяй жыцця чалавека, адкрытай для сузірання. Мас-так выцягваў дыяпазон агульнага тону па шкале святлаценю максімальна ў бок святла і “некантрасту”, утвараючы “бязважкі” тон.

“Адсутнасць кантрасту”, магчыма, і ёсць самы галоўны прыём В. Бялыніцкага-Бірулі ў выяўленні святла. Менавіта гэтым яго творы адрозніваюцца ад прац рускіх мастакоў, якія абіралі моцны і сярэдні кантрасты (К. Каровін, В. Сяроў). Відаць, таму пейзажы В. Бялыніцкага-Бірулі пазбаўлены нерва і эмоцыі, псіхалагічнай напругі. Але якасць аўтарскага святла – непаўторная: яна перадае

рэальнасць прыроднага святла з глыбіні “серабрыста-перламутравай” прасторы. Такую якасць можна назваць святланоснасцю. І. Левітан прадбачыў адметную ўласцівасць гучання тону ў пейзажах В. Бялыніцкага-Бірулі і гаварыў маладому мастаку: “Дзе ваш гук? Я прывык чуць у вас гук на эцюдах” [3, с. 195]. В. Кармазаў назваў гэтую ўласцівасць жывапісу В. Бялыніцкага-Бірулі духам: “Вось, што патрэбна – і тон, і дух” [3, с. 204].

Мастаку Ф. Рушчыцу для дасягнення цэласнасці вобраза не дастаткова толькі пейзажу – неабходнымі былі сукупнасць прыроды, чалавека, сюжэта, наяўнасць філасофскай і сацыяльнай думкі. Майстар імкнуўся да больш цёмнага, насычанага асноўнага тону. Падчас вучобы ў Акадэміі мастацтваў Ф. Рушчыц часта перажываў: “Дрэнна толькі для маіх эцюдаў тое, што калі выстаўлены побач эцюды з травой і сонцам, тады мае выглядаюць пазбаўленымі святла” [4, с. 42]. У далейшым стане відавочнай унікальнасць перададзенага гэтым мастаком святла. Паказчыкі рэалістычнай школы ўвасобіліся ў шэдэўрах “Вясна” (1897), “Зямля” (1898), “Каля касцёла” (1899), “Старыя яблыні” (1900), “Эмігранты” (1902), “Вясна” (1907).

У адных працах Ф. Рушчыца ўзмоцнена ўласная якасць колеру [“Nes mergitur” (1904 – 1905)], у іншых – уся плоскасць палатна абагульнена ў адзін колер і тон (але не па законе сувязных паўтонаў, а праз дэкаратыўную лакальную пляму). Такой з’яўляецца пляма белага колеру, якая запыняе ўсю прастору ў “Зімовай казцы” (1904). Узмацненне ўласнай якасці чырвонага, аранжавага і сіняга колераў (як, напрыклад, у працы “Nes mergitur”) спрыяе свячэнню самога колеру незалежна ад танальных і колеравых адносін.

Сімвал святла і колеру ў творах Ф. Рушчыца выражае адыход ад рэалістычных адносін святла, тону, колеру і стварае адчуванне містычнага, фантастычнага, казачнага. Кампазіцыйная пабудова палатна “Nes mergitur” незвычайная: пляма ад нябачнай крыніцы святла каля “падножжа” хвалі, якая ўздываецца і ўтварае п’едэстал, звязвае светлавым сэнсам карабель, што гарыць агнямі. Фармальнае размяшчэнне плям святла практычна ва ўсіх працах Ф. Рушчыца носіць лакалізаваны характар, і, як правіла, яны валодаюць не вельмі вялікім памерам. Гэта дазваляе мастаку канцэнтраваць увагу гледача на галоўным сэнсе твора.

Унікальнасць створанага Ф. Рушчыцам духоўнага зместу карціны залежыць ад выбару мастаком таго “кавалка” жыцця, які выяўляецца. Ён – сцэнарны, сюжэтны, пастановачны. Кожны прадмет выконвае сваю ролю ў агучванні сэнсу, з’яўляецца і вобразам, і сімвалам адначасова. Напрыклад, на карціне “Зямля” ўзараная ралля стварае магутны вобраз зямлі, які пераўтвораны ў голасны сімвал: ён сацыяльны, трансцэндэнтны,

экзістэнцыйны, быццёвы. У працы “Каля касцёла” вертыкалі дрэў і будынкаў, ценяў ад дрэў на сценах утвараюць структуру “ўзыходжання” ў неба, якая непасрэдна суадносіцца з тэмай царкоўнай службы. Неба фармальна займае большую і цэнтральную частку палатна, ператвораную двума дахамі, што дынамічна сыходзяць у перспектыву, у канфігурацыю чашы. Кантраст кобальтавай сіні неба, падсвечанай белымі аблокамі, і аранжавага сонца на будынку злева пакідае святочнае адчуванне велічы чалавека і яго Творцы.

Вялікі памер зоны, аддадзенай небу, і сам сімвал аблокаў выкарыстоўваюцца Ф. Рушчыцам даволі часта. Знаходзім гэты прыём у працах “Зямля”, “Эмігранты”. Л. Дробаў бачыў змест твора “Зямля” ў рабстве-падпарадкаванні зямлі, чалавека, жывёлы “пагрозліваму” небу: «...Горб раллі. Нібы край усяго зямнога шара. І вось з-за гэтага гарба, са страшэннай напругай перастаўляючы капыты, выходзяць грувакція, як зубры, валы, а за імі чалавек, што ўпяўся ў чапігі. Паіцель зямлі. Апладніцель яе. Адзіны з жывёламі на гэтай цяжкай зямлі. Гэта гімн нясцерпнай і вялікай сялянскай працы... Неба, пагрозна схіленае над гэтым чалавекам... зямлёй... Беларуссю» [5, с. 101]. Апісанае Л. Дробавым разуменне “звышзместу” карціны не тлумачыць прыгажосць і моц, якія ідуць ад палатна. Рэдукцыя знікае, калі мы лічым, што ў гэтым творы Ф. Рушчыца неба не пагрозлівае, а велічнае; праца не нясцерпная, а – экзістэнцыйная; зямля не як горб, а нібы акраец хлеба; а чалавек – цар прыроды, вянок тварэння. Асветленая сонцам пляма велізарнага воблака займае самы верх і цэнтр карціны і нясе ў сабе галоўны сэнс. Святло тут, нібы праява нябачнага бласлаўлення чалавеку, вымушанаму дзень пры дні апрацоўваць чорную зямлю, што аддае яму свае плады. Тут не толькі рабства зямлі і чалавека перад небам, але і веліч неба, зямлі, чалавека, валюў, працы – веліч дараванага жыцця і веліч пакут, якія апрацоўваюць чалавечую душу ў чаканні плёну.

Мастак пісаў у дзённіку: “Спакой соннай прыроды і ўнутраны супакой. Бачыць тое, што вакол чалавека, у іншым, нядзённым, містычным святле – гэта ўзносіць над звычайнай юдолю нашых слёз, узбагачае, дае нам новыя паняцці, робіць шляхетнейшымі пачуцці, падывае нас да больш высокага ўзроўню” [4, с. 53].

Такім чынам, у выніку аналізу тэхналагічных спосабаў дасягнення свячэння жывапіснай плямы ў В. Бялыніцкага-Бірулі мы ўмоўна вылучаем тры падыходы: кантраст, нюанс кантрасту, “адсутнасць” кантрасту. Духоўны змест узнікае з максімальна выразнай і самавартаснай вобразнасці пейзажа, адкрытага для сузірання. Ф. Рушчыц імкнуўся да больш цёмнага, у параўнанні са светлым тонам В. Бялыніцкага-Бірулі, насычанага асноўнага тону. Сімвалічнасць вобразаў

Вітольд Бялыніцкі-Біруля. Ранняя вясна.
1911 г. Палатно, алей.

Ф. Рушчыца заснавана не толькі на кампазіцыйных прыёмах, але і на тонавым і каларыстычным узаемадзеянні з кампазіцыяй. Унікальнасць створанага аўтарам “звышзместу” (духоўнага зместу) карціны прадыхавана мастакоўскім выбарам той рэальнасці, якая адлюстроўваецца. “Сімвалы” Ф. Рушчыца падахвочваюць да бачання высокага ў навакольнай рэчаіснасці, у прыродзе рэчаў.

Святло ў В. Бялыніцкага-Бірулі і Ф. Рушчыца выяўляе экзістэнцыйнасць “фрагментаў жыцця”. Менавіта ў тонкім нюансаванні ўваходных сэнсаў па крытэры духоўнага “звышзместу” вымалёўваецца адрозненне паміж разгледанымі мастакамі.

Зробленыя высновы могуць быць скарыстаны пры распрацоўцы мастацтвазнаўчых, культуралагічных і філасофскіх канцэпцый мастацтва мяжы XIX – XX стст., а таксама пры вывучэнні творчасці В. Бялыніцкага-Бірулі і Ф. Рушчыца. Паняцці святла, святланоснасці, “звышзместу” ўваходзяць у шэраг вымярэнняў адухоўленасці мастацкіх твораў і мінулага, і сучаснага, таму тэарэтычныя вынікі даследавання могуць быць ужыты для аналізу і інтэрпрэтацыі функцыі святла ў працах мастакоў любых эпох.

Пераклад з рускай мовы.

Спіс літаратуры

1. Волков, Н. Цвет в живописи / Н. Волков. – М. : Искусство, 1984. – 320 с.
2. Художественная аура : истоки, восприятие, мифология : [сб. ст.] / Рос. акад. художеств, Ин-т теории и истории изобраз. искусств; отв. ред. О. А. Кривцун. – М. : Индрик, 2011. – 559 с.
3. Карамазыў, В. Крыж на зямлі і поўня ў небе / В. Карамазыў // Аброчны крыж : аповесці, апавяданні / В. Карамазыў. – Мінск, 1994. – С. 128 – 311.
4. Рушчыц, Ф. Дзённік: да Вільні, 1894 – 1904 / Ф. Рушчыц; пер. з пол. Ф. Янушкевіча. – Мінск : Медысон, 2002. – 185 с.
5. Дробаў, Л. Беларускія мастакі XIX стагоддзя / Л. Дробаў. – Мінск : Беларусь, 1971. – 109 с.

Ганна КОНАНАВА-ГРЫГАЛЕЦ,
магістрант Беларускай дзяржаўнай акадэміі мастацтваў.
Артыкул паступіў у рэдакцыю 24.07.2012 г.

РЭЛІГІЙНЫ ЖАНР У БЕЛАРУСКАЙ КЕРАМІЦЫ

Артыкул прысвечаны беларускай кераміцы культуравага прызначэння і мае пэўную навуковую каштоўнасць, бо аналагічныя даследаванні ў беларускай гісторыі мастацтва не сустракаюцца. Матэрыял артыкула асвятляе новыя творы і служыць папаўненню звестак пра агульную карціну гісторыі нацыянальнага мастацтва ў XX ст.

Гэтая праца прадугледжвае своеасаблівы пачатак адліку, а таксама апісанне стану прадмета даследавання, ступені яго вывучанасці. З такога пункту гледжання трэба адзначыць вялікую агульную вывучанасць керамікі ў Беларусі з этнаграфічнага, архітэктурна-будаўнічага і мастацка-выяўленчага бакоў. Паўсядзённыя даследаванні і шматгадовыя экспедыцыі навукоўцаў Акадэміі навук краіны і іншых устаноў у XX ст. зрабілі тэму керамікі досыць вядомай і нібыта нават вычарпанай.

Разам з тым у адносінах да культуравай керамікі ўсё склалася іначай. Названая тэма проста не вылучалася ў якасці самастойнай, не паказвалася ў самаразвіцці, разглядалася поруч з іншымі аспектамі мастацтва і не атрымала свайго навуковага профілю. Таму на сённяшні дзень яна даволі складаная для вывучэння. Калі адсутнічаюць сістэматычныя апісанні помнікаў мінулага і сучаснага, то няма з чым параўноўваць і цяжка ацэньваць найноўшыя працы. На падставе чаго зрабіць выснову, што яны ўнікальныя ці, наадварот, стэрэатыпныя, звыклыя? У такой сітуацыі лёгка не заўважыць наватарскія рысы, гэтак жа як і перацаніць пасрэдныя.

Рэлігійны жанр у цэлым, вядома, не новы: у нас ці за мяжой у насценным жывапісе, мазаіцы, фрэсцы, бронзавай, мармуровай, драўлянай скульптуры каталіцкіх і праваслаўных цэркваў ён заўсёды займаў асноўнае месца ў храмах і даволі значнае – у навуцы пра мастацтва. Творы пра канцэнтраванае духоўнае жыццё адпавядалі інтарэсам творчых людзей. Разам з імі рос мастацкі досвед і памкненні грамадства да новага, стылявыя шуканні мастацтва эпох, якія паказваюць нам цяпер этапы паступальнага развіцця культуры. Так было ва ўсім свеце і ў Беларусі ў тым ліку.

Дастаткова ўспомніць самыя вядомыя ўзоры еўрапейскай культуравай скульптуры готыкі і Адраджэння, жывапіс барока і класіцызму, каб адзначыць вышыню іх духоўнага напаўнення, а таксама развіццё светаразумення і светапогляду людзей розных часоў. Асабліва звяртаюць

на сябе ўвагу дасягненні Італіі. Велічны спакой і ўпэўненасць герояў Мікеланджэла, экзальтанасць барочных вобразаў Л. Берніні адлюстроўваюць цэлыя этапы з гісторыі духоўнага жыцця. Запамінаецца таксама строгасць і гераічная напоўненасць выяў рускага класіцызму XIX ст. (напрыклад, рэльеф У. Дэмут-Маліноўскага на будынку Казанскага сабора ў Пецярбургу і інш.). Як выглядае на гэтым фоне шлях культуравага мастацтва Беларусі?

Падобнае пытанне доўга не ставілася па ідэалагічных прычынах XX ст. Сёння, безумоўна, вядомыя ў агульных рысах выдатная беларуская драўляная скульптура ў стылі барока знакамітых касцёлаў Гродна, каляровая скульптура з роспісам па ляўкасе з Шарашова, разьбяныя распяцці з народнымі рысамі ў сельскіх храмах розных раёнаў Беларусі і інш. Шматлікія творы знаходзяцца ў Нацыянальным мастацкім музеі Рэспублікі Беларусь. Аднак усе гэтыя помнікі не зведзены ў сістэму, не суаднесены са станам духу людзей тых эпох, з нацыянальнымі асаблівасцямі перажыванняў свайго часу. Барочныя помнікі самыя шматлікія і характарызуюць найбольш напружаны перыяд барацьбы рэлігійных канфесій XVII ст. Яны, здавалася б, павінны былі застацца ў душы народа навечна. Барока ў Беларусі сапраўды знайшло водгук у творах XVIII ст., выкананых і з удзелам іншаземных майстроў (напрыклад, праца нямецкага скульптара М. Браўна ў касцёле ў Ружанах). Але ці стала тыповым барочнае светаўспрыманне для народа? Па скульптурных помніках гэтага не відаць, а адказ на пытанне застаецца адкрытым для наступных даследчыкаў.

Класіцызм і гераічны пачатак у вобразах сацыяльнай культуры ў XIX ст., вядома, таксама былі тыповымі, хоць сведчанняў пра гэта засталася няшмат.

Некаторыя помнікі пачатку XX ст. у касцёлах так званай чырвонай готыкі гавораць, што людзям тады была ўласціва духоўная раўнавага. Абавязковыя стужкі рэльефаў на тэму “Шлях на Галгофу” паказваюць на яе пераважнасць (напрыклад, чатырнаццаць рэльефаў касцёла ў Ракаве, аналагічныя ім выявы ў Віленскім касцёле Святой Ганны). Белая гіпсавая з размалёўкай скульптура са сцэнамі таемнай вячэры, распяцця, пахавання адрознівалася спакойнай танальнасцю. Яна была масавай, распаўсюджвалася па вялікай тэрыторыі ад Польшчы да Расіі, выконвалася акадэмічна прафесійна. Можна ска-

заць, што падобным чынам выглядала і народная скульптура. Тэма душэўнай раўнавагі праглядаецца ў рэлігійных помніках з даўніх часоў. І ствараецца ўражанне, што яна дамінавала ў нацыянальнай пластыцы.

Пра старажытную беларускую культуравую скульптуру вядома, напрыклад, па знаходках археолагаў на замчышчах, у наваколлях храмаў. Артэфакты часта ўяўляюць сабой выявы спакойных людзей, нерухомыя лікі і постаці святых на тэракотаваых абразях. Тое ж назіраецца і ў дэкаратыўных элементах будынкаў. Керамічных твораў у старажытнай Беларусі было шмат, іх лад заставаўся гарманічным і спакойным. Пліткавыя падлогі, фрагменты фігуратыўных і арнаментальных кафляў і абліцовачных плітак з пакрыццём каляровай аднатоннай палівай былі знешне яркімі, а па характары кампазіцый спакойнымі. Тэракоты і паліўныя пліткі знойдзены ва ўсіх рэгіёнах краіны, іх можна бачыць у гістарычных і краязнаўчых музеях. Узоры з васількамі, вінаграднымі гронкамі, вершнікамі і фантастычнымі істотамі гучаць як велічны гімн душэўнай раўнавазе. Белыя з сінімі, зялёнымі і карычневымі малюнкамі кафлі дэманструюць вялікую любоў беларусаў да жывапіснай гармоніі ў афармленні храмаў і сур'ёзныя навыкі ў працы з глінай. Невыпадкова мясцовых майстроў заўважалі суседзі і запрашалі на працу ў Вільню, Маскву, дзе яны таксама цешылі вочы вернікаў яркім відовішчам. Сучаснікі і сёння могуць любавецца іх творамі ў такіх маскоўскіх помніках, як хрэстаматыяна вядомы Нова-Іерусалімскі комплекс на Істры, царква Георгія Неакесарыйскага на Вялікай Палянцы, храм Успення Божай Маці ў Ганчарах. Там захаваліся нават фігуратыўныя рэльефы з маэлікі з выявай чатырох евангелістаў. Гэтыя вострахарактарныя вобразы выкананы ў народнай манеры, абагульнена, аднак няцяжка заўважыць пэўную індывідуалізацыю некаторых персанажаў (напрыклад, вельмі выразная выява апостала Іаана з тыпова беларускімі, мяккімі рысамі твару). Рэльеф выкананы ў трагічным XVII ст., якому ўласціва даўняя народная ўмоўна-плоскасная манера лепкі. Захавалася шмат іншых прац у візантыйскай традыцыі. Хутчэй за ўсё, сярод розных стылёвых кірункаў найбольш устойліва яна існавала тады ў кераміцы, утвараючы своеасаблівы базісны пласт. У рэльефных абліцовачных плітках з Гродна рэнесансная галіна з яе паўнаважасцю праўдзівых формаў толькі дапаўняе карціну стабільнасці і ідэалаў раўнавагі...

І паколькі перад усімі мастакамі, у тым ліку керамістамі, заўсёды стаялі пытанні: з кім вы, майстры культуры? да якой дынастыі прадкаў бліжэй? – аналіз гістарычнай карціны лё-

Керамічны алтар храма Іава Шматпакутнага ў мінскім ДOME міласэрнасці.

саў многае ў фарміраванні сучаснай беларускай культуравой скульптуры растлумачвае.

Украінская кераміка, напрыклад, у XIX ст. таксама была гатова ўспрымаць класічнае мастацтва, надавала яму рысы з уласнага мінулага. Матэрыяльныя і тэхнічныя магчымасці гэтай краіны (багацце выкапняў, сыравіны для фаянсу і фарфору, залежы жалеза, хрому, марганцу для фарбавальнікаў керамікі) спрыялі ажыццяўленню самых смелых планаў. Пластыка ўкраінскіх алтароў мела строгі, нават статычны характар. У XIX ст. ва Украіне быў зроблены дзівосны фарфоровы алтар, які ўвайшоў у нацыянальную гісторыю як знакавае дасягненне. У Беларусі фарфору тады не было, і майстры пры выкананні абліцовачных дэталей для храмаў, з-за адсутнасці каалінавых глін, абмяжоўваліся фаянсам і маэлікай, паспяхова працягваючы кафляную вытворчасць розных відаў, дзе таксама выкарыстоўвалі статычную скульптуру. Пры гэтым найчасцей сустракаліся міфалагічныя сюжэты рознага зместу.

Пытанне стылю стала надзённым менавіта ў наш час, калі пасля доўгага панавання атэізму XX ст. народы Усходняй Еўропы звярнуліся нібы нанова да культуравой керамікі, якая доўга «маўчала». Далучыўшыся да энтузіястаў новага жанру, нашы мастакі ехалі за вопытам у Маскву і на Захад, працавалі поруч з калегамі над афармленнем маскоўскага храма Хрыста Збаўцы, выкарыстоўвалі спачатку мрамур, а потым сумеснымі намаганнямі пракладалі шлях «свай» керамічнай пластыцы. Генеральны шлях у скульптурным культуравым жанры гэтага часу пайшоў па лініі класікі, а не барока, ракакоці мадэрну. Ён быў звернуты да грамадзянскіх пачуццяў чалавека і ўзвялічваў гуманістычныя ідэалы. Спакойныя роўныя формы, строгі белы колер у арганічным спалучэнні з пластыкай храмаў супольна ўслаўлялі веліч веры.

У Мінску ў канцы ХХ – пачатку ХХІ ст. адраджэнне ў рэлігійным жанры пачалося з дзейнасці на той момант галоўнага архітэктара горада Я. Дзятлава і яго дачкі, керамісткі А. Дзятлавай, якая арганічна ўвайшла ў свет новых тэм і вобразаў кultaвага мастацтва. Яна стала аўтарам твора, які можна назваць этапным для ўсёй гісторыі беларускай керамікі ХХ ст., а таму вартым асаблівай увагі, – іконы “Дабравешчанне Божай Маці” (ініцыятарам гэтай працы быў Мітрапаліт Мінскі і Слуцкі, Патрыяршы Экзарх усяе Беларусі Філарэт; сёння ікона захоўваецца ў яго рэзідэнцыі). Гэта быў рашучы зварот да тэмы найвышэйшай духоўнасці і выхаду за межы зямнога быцця, закладка шляхоў рэлігійна-філасофскага ўспрымання свету, а таксама пошук пластычна-стылявых сродкаў для стварэння вобразаў, якія маглі б адпавядаць часу ў постмадэрнісцкім архітэктурным асяроддзі.

Праца А. Дзятлавай значная таму, што мастачка абрала блізкую да традыцый беларускага светаўспрымання манеру спакойнага апаздання з апорай на вобразы рэнесанснага мастацтва. Паколькі эпоха Адраджэння і творчасць Л. дэла Робіа пакінулі значны след у даследаваным жанры, спакойная пластыка “Дабравешчання” таксама адчула іх уплыў. У цэлым твор нібы забяспечыў перакідны мост, нітку сувязі паміж мінулым і сённяшнім.

Праблема ансамблевага адзінства ў наш час адна з самых складаных, паколькі мастацкія рытарыты ўвесь час вымушаюць шукаць кампрамісныя сродкі для ўзаемадзеяння з новым асяроддзем. Рускія, украінскія, польскія майстры дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва вырашаюць названую праблему, прыцягваючы метады цытавання, гэта значыць захавання старадаўніх будынкаў у кантраст сучаснай архітэктуры са шкла і бетону. Мінскія архітэктары (Л. Пагарэлаў і інш.) пры будаўніцтве храма-помніка ў гонар Усіх Святых і ў памяць бязвінна забітых у нашай Айчыне ненавязліва трансфармавалі элементы старажытнарусыкай архітэктуры (шатровыя перакрыцці, какошнікі), а мастакі-керамісты Ф. і Я. Хамінічы ўпрыгожылі царкву арнаментальнымі кампазіцыямі старажытнарусыкага характару з тэракоты, шамоту з белага паліва і залачэннем. Комплекс храма з яго керамічнай аздобай і залатымі купаламі ўдала ўпісаўся ў гарадское асяроддзе. Падобным чынам спрацоўваюць і постмадэрнісцкія элементы ансамбля мінскага Дома міласэрнасці.

Фігуратыўная пластыка натуральна пераўзыходзіць іншыя сродкі выражэння ідэй, і таму менавіта мастачцы А. Дзятлавай была даручана праца па далейшым афармленні кultaваых будынкаў у Мінску. Характэрным выглядае захаванне на новых аб’ектах вобразна-стылявых сродкаў, знойдзеных аўтарам у “Дабравешчанні”.

На іконе А. Дзятлавай сюжэт раскрываецца, згодна з евангельскім аповедам, даволі падрабязна, нібы на карціне. Зеленавата-блакітны і залацісты тон маёлікі з водбліскамі рэльефных дэталей ствараюць атмасферу духоўнага ўздому і незвычайнасці. Мігценне святла і колеру ўражае пачуццём нябеснай гармоніі. Разнастайныя душэўны стан і рухі персанажаў дзеі. Архангел Гаўрыіл у верхняй левай частцы іконы спускаецца з нябесаў да Марыі з вялікай весткай, што ёй належыць стаць Божай Маці. Марыя ў процілеглай частцы твора пакорліва слухае архангела, малітоўна склаўшы рукі. Уся яе постаць выяўляе пакору Богу і гатоўнасць служыць Яго волі. Беларускай скульптуры такія ідэі паслухмянага, бескарыслівага, пакоры лёсу доўгі час не былі ўласцівыя – нашы музеі запоўнены хрэстаматычнымі гераічнымі выявамі байцоў і партызан, працаўнікоў зямлі і рабочых. Такім чынам, у дадзеным выпадку можна гаварыць пра пашырэнне псіхалагічнай палітры сучаснага разьбярства.

Своеасаблівым кантрастам постмадэрнісцкім вопытам у айчынным мастацтве служыць вялікі прыгожы фарфоравы іканастас А. Дзятлавай, выкананы для храма Іава Шматпакутнага мінскага Дома міласэрнасці. Ён важны найперш як унікальны керамічны выраб беларускага паходжання, які доўгі час не мог быць рэалізаваны як па ідэалагічных, так і па тэхналагічных прычынах. Складаная тэхнічная канструкцыя і вялікі маштаб твора вымагалі пэўнай прафесійнай сталасці не толькі ад мастачкі, але і ад калектыву Мінскага фарфоравага завода, дзе выконваўся іканастас. Пасля ўкраінскага шэдэўра керамічнага мастацтва ХІХ ст., пра які мы згадвалі вышэй, павінна было прайсці больш чым сто гадоў, каб ідэя паўтарылася.

Беларускі фарфоравы іканастас адметны і па агульным выкананні. Яго рама ўпрыгожана ляпнымі галоўкамі анёлаў, а паверхня падсвечана плацінавым пакрыццём. Такі выключны і дарагі прыём робіць твор унікальным. Лікі анёлаў поўняцца пачуццём спакою, душэўнага прасвятлення і адчужанасці ад жыццёвай мітусні.

Не выпадкова, што сёння адраджаная царкоўная традыцыя ў беларускай кераміцы найперш служыць тым, хто мае патрэбу ў міласэрнасці – людзям з абмежаванымі магчымасцямі.

Пераклад з рускай мовы.

Спіс літаратуры

1. **Археалогія Беларусі** : у 4 т. / Інстытут гісторыі НАН Беларусі; рэдкал. М. В. Біч (старшыня) [і інш.]. – Мінск : Беларус. навука, 1997 – 2001.

2. **Ильин, И. А.** История искусства эстетика : избр. статьи / И. А. Ильин. – М. : Искусство, 1983. – 283 с.

Грына ЯЛАТАМЦАВА,
кандыдат мастацтвазнаўства.

ТЭЛЕВІЗІЙНАЯ РЭКЛАМА Ў БЕЛАРУСІ: ЭТАПЫ РАЗВІЦЦЯ

У артыкуле аналізуецца сучасны стан рынку тэлевізійнай рэкламы ў Рэспубліцы Беларусь і асноўныя вехі яе гісторыі: ад першых работ у 1980-я гг. і да сусветнага прызнання беларускіх майстроў на знакамітым фестывалі “Канскія львы”. Асобны акцэнт зроблены на эвалюцыі тэлерэкламы ў апошні перыяд. Гэта абумоўлена, у тым ліку, і змяненнямі ў айчынным рэкламным заканадаўстве. Сёння аўдыявізуальная рэклама яскрава адлюстроўвае ўзровень сацыяльна-эканамічнага развіцця краіны.

Ключавыя словы: *беларуская тэлерэклама, гісторыя тэлерэкламы, беларускае тэлебачанне, “Крынь”, “Partisan Films”, РАМПО, 1990-я гг.*

In the article author has been inquiring into a history and modern conditions of the Belarusian TV advertising market since 1980th. Now Belarusian creative producers and advertising agencies attain success and world acknowledgement. A lot of changes has been realizing for a last years: the advertising legislation was improved, the national TV advertising school is created, Belarusian producers got the first gold by “Cannes’s lions”. The Belarusian TV advertising market is a mirror of the economical and social development in our country today.

Значная колькасць крытычных артыкулаў, што тычацца аналізу беларускага рэкламнага рынку ў цэлым і тэлевізійнай рэкламы ў прыватнасці, закранаюць у асноўным недахопы і пралікі. Крытыкі падзяляюцца на два лагеры: тых, хто прытрымліваецца пазіцыі “забараніць рэкламу ўвогуле”, і тых, хто лічыць, што яна павінна быць, як у Расіі, Польшчы, Украіне і г. д. Безумоўна, гэты сегмент дае падставы для шырокіх дыскусій пра прафесійнае майстэрства, бюджэты і эфектыўнасць кампаній. Нягледзячы на выказванні скептыкаў, можна ўпэўнена сцвярджаць толькі адно – рынак тэлевізійнай рэкламы ў Беларусі сфарміраваны. З усімі асаблівасцямі, дасягненнямі і, зразумела, недахопамі. Апошнія можна растлумачыць тым, што працэс фарміравання ўласнага медыясяроддзя прайшоў у адносна кароткі тэрмін, разам з фарміраваннем новага грамадства і тэлебачання. Два дзясяткі гадоў – непрацяглы тэрмін у гістарычным сэнсе. Тэлевізійная рэклама – “гэта самы насычаны выяўленчымі сродкамі від масавых камунікацый і найбольш актуальна ангажаваны від мастацкай камунікацыі, які адлюстроўвае ўсе змены ў сацыяльнай, эмацыянальнай, эстэтычнай сферах жыцця грамадства” [1].

На пачатку 90-х гг. XX ст. нацыянальнае тэлебачанне атрымала ўсе падставы для самастойнага развіцця. Тэлебачанне, як ніводны іншы сродак публічных інфармацыйных зносін, знаходзіцца ў самай цеснай узаемасувязі з грамадствам і яго эстэтычнымі каштоўнасцямі. Невыпадкова і сімвалічна, што чацвёрты канал савецкага тэлебачання, які насіў назву “Культура”, у 1994 г. саступіў месца НТБ. А “6-ы канал”, які быў культурна-асветніцкім і дзе таксама працавала “Незалежнае тэлебачанне”, так і не быў адноўлены нават на пачатку новага тысячагоддзя. Падобныя метамарфозы чакалі і самастойнае беларускае тэлебачанне (далей – БТ). Многія прыватныя тэлеканалы, што арыентаваліся

на прыбытак ад рэкламы, з цягам часу зніклі з інфармацыйнай прасторы.

На Захадзе тэлевізійная культура і сегмент ТБ-рэкламы развіваліся дзесяцігоддзямі. Так, на брытанскім тэлебачанні першыя рэкламныя паведамленні з’явіліся яшчэ ў 1956 г. На Беларусі, якая аднаўлялася пасля Другой сусветнай вайны, у гэты час увогуле толькі-толькі пачыналася тэлевізійнае вяртанне. Першыя недзяржаўныя тэлеканалы ў Савецкім Саюзе ўзніклі ў ліпені 1991 г. Прыкладна ў той жа час пачаў трансляцыю ў асобных раёнах Мінска недзяржаўны беларускі тэлеканал “8-ы”. Да таго часу БТ развівалася выключна на бюджэтным фінансаванні, і ролікі камерцыйнай рэкламы ў тэлеэфіры не з’яўляліся да 1989 г., калі на падставе пастановы ЦК КПСС № 179 “Аб мерах па карэннай перабудове знешнеэканамічнай рэкламы” распачалася камерцыйлізацыя сродкаў масавай інфармацыі.

Аднак гэта не азначае, што да таго на беларускіх студыях не спрабавалі рабіць рэкламу. На кінастудыі “Беларусьфільм” працаваў зладжаны калектыў стваральнікаў сацыяльнай рэкламы. Іх ролікі па бяспецы руху, прасякнутыя гумарам і сатырай, карысталіся папулярнасцю на ўсёй прасторы СССР. Беларусь брала ўдзел у Першым усесаюзным аглядзе-конкурсе, які адбыўся ў лютым 1984 г. у Маскве. На конкурс было заяўлена 350 фільмаў, сярод якіх і два беларускія. Зразумела, што на фоне прыбалтыйскіх студый і асабліва “Эстрэкламфільма”, які ўжо ў той час працаваў па заказах фінскага і шведскага тэлебачання, беларускія вытворцы выглядалі даволі сціпла. Разам з тым адзін з членаў журы конкурсу А. Феафанаў узгадваў: “Вынаходніцтвам і вастраслоўем адрознівалася сярод іншых работ прадукцыя армянскага і беларускага агенцтваў. Вызначальна, што рэспубліканскія агенствы імкнуліся ўнесці нацыянальны каларыт” [2, с. 94]. Менавіта ў гэтым сёння і мае патрэбу рынак рэкламы.

У той час калі ў кінатэатрах прагляду фільмаў папярэднічалі рэкламныя ролікі, на БТ рэклама толькі пачынала сваю інтэграцыю ў эфір. Рух кааператарства падштурхнуў з'яўленне першых камерцыйных рэкламных паведамленняў у 1990 г. «У 1991 годзе наша тэлерэклама на 99% звярталася да аптавікоў. Заклучаючы кантракты, “новыя рускія” перагаворваліся паміж сабой праз тэлеэкран, выказваючы такім чынам пэўнае грэбаванне інтарэсамі пераважнай большасці тэлегледачоў, якія сядзелі ля таго ж экрана» [3].

Вопыт стварэння камерцыйнай рэкламы на тэлебачанні практычна адсутнічаў. Творчыя калектывы рэдакцый адзначаліся на ўсесаюзных кінафестывалях маштабнымі спектаклямі, але ж не міні-работамі. Пачатак быў сціплы: вусныя паведамленні дыктара і “бягучы радок” у тэлепраграмах, пераважна музычнай тэматыкі. Тэрмін *бягучы радок* запазычаны з прафесійнага тэлевізійнага слэнгу і азначае тэкставае паведамленне, якое бяжыць у ніжняй частцы тэлеэкрана. Як рудымент камерцыйных прапаноў ён дагэтуль выкарыстоўваецца кабельнымі і рэгіянальнымі тэлеканаламі ў якасці найтаннейшага сродку інфармавання насельніцтва.

Развіццё кааператыўнага руху пашырыла попыт на камерцыйную рэкламу. Кааператары не столькі прапаноўвалі насельніцтву тавары і паслугі, колькі стваралі імідж сур'ёзных партнёраў. Пікам кааператыўнай высокапрыбыткавай рэкламы стала “Тэлебіржа”, якая працавала ў эфіры БТ прыкладна два гады (1992 – 1993). Максімальны фінансавы эфект дасягаўся з мінімальнымі тэхналагічнымі затратамі: кадр тэлеэкрана падзяляўся на дзве часткі, у адной з іх вядучы ў студыі зачытваў аб'явы, у другой тая ж інфармацыя з рэквізітамі дубліравалася бягучай старонкай. Ніякіх дадатковых візуальных аздабленняў не было. Нязменны вядучы і рэжысёр “Тэлебіржы” І. Кратэнка абгрунтоўваў гэта тым, што спажывец часам патрабаваў менавіта той тавар, які ён бачыў на экране, а не той, што прапанаваў гандляр. Самым цікавым лотам праграмы І. Кратэнка лічыў два верталёты МІ-8 са знятым узбраеннем, што прадаваліся ледзь не тры месяцы.

Асобнае месца ў той час займалі ролікі з рэкламай папулярных на Захадзе тавараў, якія былі ў той жа час навінкай для Беларусі. Рэклама прадукцыі “PepsiCo”, “Procter & Gamble”, “Wrigley's”, “Cadbury” выходзіла за межы камерцыйнай прапановы. Ролікі, знятыя сусветна вядомымі рэжысёрамі, выконвалі важную сацыяльную функцыю і прэзентавалі савецкаму чалавеку, які ўсё сваё жыццё пражыў у грамадстве ўсёахопнай планавай вытворчасці і збыту, новы погляд

на жыццё – погляд спажывецца. Нежыццяздольнасць савецкай ідэалогіі і крызіс новага мыслення змагла замяніць менавіта заходняя рэклама. Працяглы час яна была найбольш папулярным прадуктам на айчынным тэлебачанні.

З іншага боку, беларускі спажывец пачаў інтэграцыю ў сусветную інфармацыйную прастору. “Пашырэнне і ўзбагачэнне карціны свету вобразамі і складанымі штучнымі стымуламі, не ўласцівымі роднай культуры чалавека, патрабуюць ад яго пэўнай адаптацыі да каштоўнасцей і знакавага коду камунікатыўнага паведамлення, для таго каб інфармацыя, што закладзена ў ім, была ўспрынята паспяхова і адэкватна” [1].

Адукацыйны сезон, як можна назваць той час, быў унікальным для постсавецкай прасторы і дазваляе зразумець вытокі нелюбові да рэкламы сучаснага спажывецца: ён ужо не можа адчуць нешта новае і цікавае, чым цешыўся некалі. «Развіццё нашага грамадства, у першую чаргу, залежыць ад таго, у якой ступені паспяхова будучы ўкараняцца ў масавую свядомасць новыя каштоўнасці, што прыходзяць на змену старым, на якіх мы гадаваліся на працягу дзесяцігоддзяў. Гэта – каштоўнасці сусветнай цывілізацыі, ад якіх мы былі адгароджаны калючым дротам камуністычных дактрын. Гэта каштоўнасці, якія мы яшчэ нядаўна называлі “буржуазнымі” і за якія няшчадна каралі» [2, с. 139].

Мяжа дзесяцігоддзяў стала пераломнай у развіцці беларускага тэлебачання. Заканадаўчая база па рэкламе адсутнічала, тэлевытворчасць толькі-толькі пачынала выкарыстоўваць найноўшыя сусветныя дасягненні. Першыя рэкламныя кліпы часцей за ўсё здымаліся на прэстыжнай кінастужцы. Дарэчы, на БТ быў асобны цэх апрацоўкі кінастужкі, што павышала апэратыўнасць здымак і мантажу рэкламных работ. Аднак у іх адсутнічалі складаныя эфекты, без якіх сёння немагчыма ўявіць рэкламны ролік.

Тут варта ўзгадаць лаўрэатаў міжнародных конкурсаў сацыяльнай рэкламы П. Іванова, А. Суханаву, якія і сёння працягваюць працаваць у гэтым жанры. Дарэчы, многія з іх работ атрымалі другое жыццё на тэлебачанні. Скіраванасць на дакументалізм дазваляла аўтарам абмінуць тэхналагічны недахоп кінастужкі. У гэтым сэнсе апэратарскія пралікі ці недасканалая акцёрская ігра мікшыраваліся ў нефарматным (да пяці хвілін) хронаметражы работы.

У 1993 г. на БТ паступова пачынае згортвацца работа цэха кінастужкі, да вытворчасці прыцягваюцца першыя прыватныя тэлестудыі, якія і сталі праваднікамі найноўшых тэхналогій. Яны скарыстоўвалі камп'ютарныя мантажныя станцыі, што дазвалялі праводзіць лінейны мантаж без абмежаваных аб'ёмаў памяці персанальных

камп'ютараў. Гэты тэхналагічны крок дазволіў пашырыць спектр спецэфектаў і варыянтаў апрацоўкі відэаздымкаў. Такім чынам, БТ атрымала новыя магчымасці для павышэння эстэтычнага ўзроўню сваёй прадукцыі. Іншае пытанне, у якой ступені былі падрыхтаванымі да работы ў новых умовах творчыя работнікі БТ. У 1989 г. у структуры Камітэта па тэлебачанні і радыёвяшчанні з'явілася Дырэкцыя рэкламна-камерцыйнай вытворчасці. Яе асноўнай мэтай было прыцягненне пазабюджэтных сродкаў для тэхнічнай мадэрнізацыі БТ. Да стварэння вусных і графічных паведамленняў, простых відэакліпаў, што нагадвалі кароткія рэпартажы, прыцягваліся вопытныя рэжысёры і сцэнарысты, сярод іх, напрыклад, У. Сцяпанаў і У. Бокун. Разам з тым недасканаласць заканадаўчай базы спрыяла развіццю сітуацыі, калі работнікі тэлебачання рыхтавалі рэкламныя ролікі ці нават цэлыя праграмы на прыватных студыях. Гэта дазваляла знізіць кошт для спажываўца, зацікавіць канкрэтных выканаўцаў у якаснай працы. Так фарміраваліся новыя для таго часу камерцыйныя адносіны. А на рэкламным рынку з'явіліся новыя імёны І. Пашкевіча, У. Янкоўскага і інш.

Беларускую тэлевізійную рэкламу ў той перыяд параўноўвалі і ацэньвалі па крытэрыях расійскай прадукцыі. Таму часцей за ўсё заказчык прыходзіў у рэкламнае агенцтва з просьбай зрабіць так, "як на расійскім тэлебачанні". У сярдзіне 1990-х у расійскім эфіры прайшла рэкламная кампанія банка "Імперыял", створаная таленавітым Т. Бекмамбетавым. У нас гістарычная тэматыка знайшла адлюстраванне ў рэкламнай кампаніі групы "РАМПО", якая пераняла не толькі стылістыку, але і творчую ідэю расійскай рэкламы, толькі з меншым бюджэтам. За кампаніяй замацавалася вызначэнне "бляклы цень". У выніку яна хутка сышла з экрана, аднак беларускія вытворцы здолелі даказаць, што ім пад сілу стварэнне вартага рэкламнага прадукту. У гэты ж час адбываецца вяртанне на новым узроўні да кінастужкі: яна выкарыстоўвалася толькі на этапе здымак, пасля чаго адпраўлялася ў цэх праяўкі кінастудыі "Масфільм", дзе праходзіла і лічбавую апрацоўку. Такім чынам, у Мінск вярталася ўжо касета "Betacam SP" для наступнага фінальнага мантажу.

Першае дзесяцігоддзе XXI ст. для беларускай тэлерэкламы стала перыядам фарміравання ўласных эстэтычных крытэрыяў: крэатыўнасць, мінімальнае гламурызацыя асяроддзя, тэхналагічнасць. Усё гэта – вынік працы творчых калектываў беларускіх кампаній з невялікім бюджэтам. Прадзюсар адной з тэлекампаній Беларусі, якая займаецца вытворчасцю рэкламы, А. Мышалаў у 2002 г. сцвярджаў, што "вытвор-

ца можа працаваць на больш высокім узроўні, чым здольны ці жадае плаціць заказчык. Аднак даўно пара б усвядоміць, што, ствараючы імідж кампаніі перад мільёнамі тэлегледачоў, г. зн. патэнцыяльнымі пакупнікамі, сэканоміць на вытворчасці нельга. Аб'ектыўна ці суб'ектыўна гэта адаб'ецца на якасці, і рэклама спрацуе ў адваротны бок" [4].

У той жа час іншыя аўтары лічылі, што крэатыўнасць ідэі дазваляе дабіцца станоўчага выніку і пры невялікіх бюджэтах. Прыкладам можа служыць рэкламная кампанія канцэнтраванага пюрэ "Анега". Гэтая акцыя была прызначана зрабіць тавар "заўважным" на паліцах крам і павысіць продаж. Вытворцы серыі крэатыўных ролікаў звярнуліся да праверанага метаду – гумарыстычных міні-дыялогаў і дасягнулі сваёй мэты, пацвердзіўшы думку пра тое, што вялікі бюджэт – яшчэ не паказчык эфектыўнасці рэкламы.

Дарэчы, праца ў жорсткіх умовах абмежаваных сродкаў саслужыла беларускім рэкламістам добрую службу: яны сталі запатрабаванымі на расійскім рынку. У. Шавялькоў, рэжысёр і кіраўнік аднаго з расійскіх агенцтваў, пракаментываў гэтую зацікаўленасць наступным чынам: «Уся рэклама сёння круціцца вакол грошай агенцтваў, а не вытворцаў і заказчыкаў, як мае быць. ...І ў выніку ні заказчык не дасягае таго, што ён жадае, ні "прадакшэны" не могуць стварыць тое, што хочучы» [5].

Украіна, у гэтым сэнсе, пайшла іншым шляхам. Там дзейнічалі найбуйнейшыя сусветныя агенствы, якія імпартавалі правілы гульні на рынку і адпаведна ўвялі высокія стандарты вытворчасці. Да прыкладу, у 2006 г. у эфір нацыянальных тэлеканалаў Украіны выйшла рэклама "Stella Artois Non-Alcoholic" пад назвай "Ювелір". Упершыню за восем гадоў прысутнасці на ўкраінскім рынку названая фірма вырашыла скарыстацца паслугамі мясцовых вытворцаў, зразумела, пад кантролем сецевага агенцтва. Бельгійская марка стала вядомай дзякуючы высакаякасным ролікам, якія ўвайшлі ў сусветную скарбніцу рэкламы. Украінскай рэкламу "Stella Artois Non-Alcoholic" можна назваць толькі ўмоўна. Крэатыўная ідэя належала агенцтву "Lowe & Partners Kiev", рэжысёрам роліка стаў Г. Марожавіч са Славакіі, кастынг праводзіўся ў Лондане. Пасля здымак у Кіеве мантаж і "постпрадакшн" ажыццявілі спецыялісты лонданскай студыі "Rush".

Падобным чынам працяглы час працуюць і беларускія вытворцы. У Мінску распрацоўваюцца крэатыўныя ідэі, праходзяць здымкі з прыцягненнем замежных акцёраў і рэжысёраў, потым фінальная работа над ролікам вядзецца на замежных студыях. Вядомы рэжысёр У. Янкоўскі прызнаў, што такі шлях дазволіў захаваць у Беларусі добрую тэхналагічную і творчую базу.

Узорам падобнага сінтэзу службы рэкламная кампанія “Шахматы” (з удзелам міжнароднага гросмайстра Г. Шарэвіч), якая належыць аднаму з аператараў мабільнай сувязі. Ідэю беларускага агенцтва “Cuba Studio” рэалізавалі расійскі аператар С. Трафімаў і літоўскі рэжысёр І. Ёнынас.

Яркім прыкладам новай генерацыі беларускіх рэкламістаў стаў творчы калектыў агенцтва “Крынь”. Яны зрабілі самы дарагі для беларускага рынку праект “Вонача” і ў той жа час змаглі першымі на постсавецкай прасторы атрымаць прэстыжную ў галіне тэлерэкламы ўзнагароду – “Залатога канскага льва” за цыкл ролікаў для групы кампаній “Сібірскі бераг”. Выканаўчы дырэктар агенцтва “Sorec Media” (Расія) А. Данец лічыць, што гэта “сапраўды расійская рэклама з нязначнымі недахопамі ў камунікацыі, але ж для Беларусі гэта – надзвычай добра. Яны здзейснілі праўду і ва ўспрыманні беларускай рэкламы” [6].

Услед за майстрамі рухаюцца творцы са студыі “Partisan Films”. Іх сумесная з аператарам мабільнай сувязі работа прынесла добрыя вынікі. Ва ўмовах жорсткай канкурэнцыі на рынку і зніжэння аб’ёмаў вытворчасці ў 2009 і 2011 гг. аператар здолеў захаваць пазіцыю лідара, а рэкламісты рэалізавалі шэраг нестандартных творчых ідэй. Варта ўгадаць крэатыўныя і недарагія ролікі “Red zone” з паркурыстамі ці вельмі персаніфікаваны сюжэт “Мы”, якія прымушаюць глядача задумацца пра спрадвечныя каштоўнасці міжасабовых зносін. Рэжысёр названых прац А. Гнёт лічыць, што сфера тэлевізійнай рэкламы ў Беларусі дастаткова маладая і мае свае праблемы: «У вытворчасці рэкламы, на жаль, пакуль пануе хаос: учора ты скручваў правады на пляцоўцы і сутаргава глядзеў у манітор, не разумеючы сутнасці рэчаў, а сёння ты ўжо прадзюсар ці рэжысёр – такое сустракаецца часта. Сфера яшчэ маладая. Гаварыць “не, гэта дрэнна” – надзвычай непрафесійна. А вось сказаць: “гэта – дрэнна таму, што...” – пазіцыя падрыхтаванага спецыяліста. Дык вось, апошні падыход – дагэтуль рэдкі ў адносінах з заказчыкам. Кожны павінен займацца сваёй справай» [7].

Такім чынам, рэклама ўжо на новым узроўні прэзентуе глядачу думку пра тое, што ён можа атрымаць геданічныя ўражанні толькі дзякуючы валоданню прадуктам, прадстаўленым у роліку. Тут тэрмін *навязвае* наўмысна заменены на *прэзентуе*. Беларуская рэклама карыстаецца новымі сродкамі, яна не цісне на глядача: купі і атрымай выгаду – а прапануе зрабіць выбар. Зразумела, што некаторыя надакучлівыя рэкламныя ролікі выбіваюцца з гэтай канцэпцыі. Аднак у большасці беларуская рэклама дасягнула новага ўзроўня развіцця. Яна інтэлігентная, мэтанакіраваная і

з пэўнай доляй эстэцтва, што ніяк не прыніжае яе камерцыйнага эфекту. Прыняты ў 2007 г. Закон “Аб рэкламе” і папраўкі да яго зрабілі больш жорсткімі ўмовы існавання тэлевізійнай рэкламы. Так, насычаны рынак алкагольнай прадукцыі быў сур’ёзна абмежаваны з боку творчых ідэй: у роліках забаронены выявы людзей, жывёл (за выключэннем гістарычных лагатыпаў кампаній-вытворцаў). У выніку можна назіраць, як у рэкламных блоках куфлі чокаюцца паміж сабой, яхты плаваюць без людзей, а піўныя бутэлькі скачуць нібы жывыя. Але гэта праблема станаўлення прававых умоў рэкламнага рынку, якія толькі падштурхоўваюць вытворцаў да крэатыўнасці.

Рэклама – гэта люстэрка грамадства, невыпадкова амерыканскі сацыёлаг Д. Бурстын сцвярджаў: “Пакажыце мне рэкламу краіны, і я вам усё пра яе раскажу” [8]. Беларускі рэкламны рынак мае нацыянальны каларыт, які быў ледзь не страчаны ў 1990-я. І сёння беларускі бізнес гаворыць з беларускім спажывцом дзякуючы беларускай рэкламе.

Спіс літаратуры

1. Данилова, А. Особенности восприятия телевизионной рекламы в различных культурах / А. Данилова, Л. Матвеева // Всё о рекламе [Электронный ресурс]. – 19.07.2005. – Режим доступа : <http://www.adme.ru/blok/osobennosti-vospriyatiya-televizionnoj-reklamy-v-razlichnyh-kulturah-the-82889>. – Дата доступа : 15.04.2010.
2. Феофанов, О. Реклама. Новые технологии в России / О. Феофанов. – СПб. – М. – Харкаў. – Минск : Изд. дом “Питер”, 2000. – 231 с.
3. Бушуева, С. Вот мы и в хопре! Об особенностях телевизионной рекламы в России / С. Бушуева [Электронный ресурс]. – 27.03.2004. – Режим доступа : <http://vse-knigi.su/book/76128/>. – Дата доступа : 17.03.2008.
4. Мышалов, А. Белорусский телевизионный рекламный рынок / А. Мышалов, А. Шевчук [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://multidollar.ru/marketing/beloruskij-televizionnyj-reklamnyj-gynok__2004.html. – Дата доступа : 12.12.2011.
5. Кузнецова, В. Владимир Шевельков: “Вся реклама крутится вокруг денег рекламных агентств” / В. Кузнецова [Электронный ресурс]. – 20.08.2007. – Режим доступа : <http://www.advertology.ru/article50777.htm>. – Дата доступа : 06.08.2009.
6. Носкович, М. Ура! Реклама, сделанная для российского бренда, впервые получила “Золотого льва” Каннского фестиваля рекламы / М. Носкович, М. Котин [Электронный ресурс]. – 22.06.2005. – Режим доступа : <http://www.adme.ru/adnews/ura-reklama-sdelannaya-dlya-rossijskogo-brenda-vpervye-poluchila-zolotogo-lva-kannskogo-festivalya-reklamy-3040>. – Дата доступа : 09.02.2009.
7. Блищ, Д. Съёмки рекламы для мобильного оператора / Д. Блищ [Электронный ресурс]. – 24.04.2009. – Режим доступа : http://onliner.by/events/operators/mts_we_clip. – Дата доступа : 29.04.2009.
8. Boorstin, D. The Columbia Dictionary of Quotations by Robert Andrews / D. Boorstin // NY : Columbia University Press. – New York, 1993. – 1090 p.

Дзмітрый КОСЦІН,
аспірант кафедры гісторыі і тэорыі мастацтваў
Беларускай дзяржаўнай акадэміі мастацтваў.

Арттыкул паступіў у рэдакцыю 02.05.2012 г.

РЭЧЫ Ў КУЛЬТУРЫ І Ў ЦЫВІЛІЗАЦЫЙНЫМ ПОЛІ НЕКАТОРЫЯ МЕРКАВАННІ ПРА ІХ ПРЫРОДУ І ПРЫЗНАЧЭННЕ

Традыцыйны свет рэчаў, які акружаў чалавека на працягу многіх тысячагоддзяў, заставаўся глыбока кансерватыўным па сваім складзе. Ні надзвычай павялічаная за гэты час колькасць рэчаў, ні пашырэнне іх асартыменту не змянялі яго зыходнай тыпалогіі. Што ён у сябе ўключаў? Галоўным чынам, два тыпы прадметаў: *ёмістасці*, разнастайныя сасуды, пасудзіны, гэта значыць пластычныя абалонкі, прызначаныя для запаўнення; і шматлікія інструменты, *прылады*, якія ў якасці працягу чалавечай рукі мнагакратна ўзмацняюць і / ці спецыялізуюць асаблівым чынам яе пераўтваральнае ўздзеянне. Гэтыя два тыпы рэчаў у паўсядзённым жыцці “дзейнічалі разам”, або групуючыся ў функцыянальныя пары паводле ўзаемадапаўнення, як, напрыклад, ступка і песцік, або спалучаючы зыходныя тыпалагічныя прынцыпы ў адным прадмеце, напрыклад у лыжцы.

Ёмістасці былі прызначаны захоўваць, утрымліваць у сабе змесціва, прылады – укараняць, пакараць, пераўтвараць прыродныя стыхі; яны радыкальна ўздзейнічалі на навакольны свет, пераапрацоўвалі і трансфармавалі яго змест з зыходнай прыроднай сыравіны ў гатовы культурны прадукт. Узгадаем знакаміты выраз К. Леві-Строса пра пераход “ад сырога да варанага” ў якасці метафары станаўлення культуры.

Канструктыўны прынцып у традыцыйных рэчах адпавядаў іх прадметнай сутнасці, меўся на ўвазе таксама і сімвалічны статус рэчы, паколькі “прадмет становіцца фактам культуры толькі ў тым выпадку, калі ён адпавядае і практычным, і сімвалічным патрабаванням” [2, с. 218]. А будова рэчаў грунтавалася на метафарычным прыпадабненні іх пластычных формаў да будовы рэпрадуктыўных органаў чалавека [8]. Традыцыйны прадмет выступаў метафарай і голасам таго, каго ён увасабляў і сімвалізаваў (татэм, бога, чалавека) [8, с. 183]. Бо, як вядома, у традыцыйнай культуры існуе ўніверсальная па сваім характары “карэспандэнцыя паміж створанай рэччу, будовай чалавечага цела і ўяўленнімі пра структуру сусвету” [2, с. 221].

Традыцыйныя рэчы дзейнічаюць у пары і ўзаемадапаўняюцца, выступаюць у якасці нагляднага ўвасаблення дзвюх сусветных міфа-паэтычных універсальных, мужчынскага і жаночага пачаткаў, чый саюз забяспечвае міфалагічнаму свету стабільнасць і пераемнасць. Пры гэтым кожны з іх рэалізуе ўласную задачу і свой уні-

кальны спосаб узаемаадносін са светам: у адным выпадку, гэта пасіўнае прыняцце ў сябе іншай сутнасці, у іншым – наступальная пераўтваральная дзейнасць.

Як пластычныя абалонкі, матэрыялізаваныя згусткі энергіі, народжаныя на мяжы кантакту чалавечага арганізма з навакольным асяроддзем (і прыродным, і сацыяльным), традыцыйныя рэчы былі культурным прадуктам і непасрэдным вынікам іх узаемадзеяння. Яны сталі адэкватным культурным “адказам” на патрабаванні аптымізацыі практычнага жыцця. У той жа час “...любая рэч валодае не адной функцыяй, а цэлым наборам, пучком функцый, сярод якіх ёсць і практычныя, і сімвалічныя” [2, с. 215]. Таму ў сітуацыі рытуальнай (у міфе, абрадзе) рэчы рабіліся знакава-сімвалічным аб’ектам, увасаблялі сэнсавы змест рытуалу, становіліся метафарай чалавека, яго цэнтра і асяродка, а таксама самога “антрапацэнтрычнага прынцыпу класіфікацыі, пры якім сціраецца мяжа паміж чалавекам і не-чалавекам, паміж жывым і нежывым” [8, с. 184].

Рэчы засялялі тэрыторыю вакол чалавека, запаўнялі яе сабою, мадэлюючы культурнае асяроддзе яго побыту і быцця; яны патрабавалі дакранання да сябе, прамой сувязі, сэнсарнага кантакту, непасрэднай маніпуляцыі. Іх жыццё і лёс напрамую вызначаліся тактыльным узаемадзеяннем з рукой чалавека, яго частатой, характарам, хуткасцю і інтэнсіўнасцю. Створаныя аднойчы і нібы назаўжды, яны назапашвалі свой досвед узаемадзеяння, неслі на сабе адбітак пражытага часу: сталелі, старэлі побач з чалавекам, перадаваліся з пакалення ў пакаленне, зношваліся, пакрываліся “шрамамі”, змяняліся, каб аднойчы знікнуць назусім. Яны знаходзіліся побач з чалавекам як яго ўласнае адлюстраванне і падабенства і як “татэмічная метафара”, паводле вядомага выразу О. Фрэйдэнберг [7].

Прамае тактыльнае ўзаемадзеянне, у тым ліку *гульня* з прадметам, стваралі тую ўнікальную сітуацыю “асабістага знаёмства” чалавека і рэчы [6], якая фіксавала ўражанне ад кантакту і замацоўвала яго на ўзроўні досведу цела, гэта значыць дастаткова глыбокага давербальнага эмацыйнага перажывання. Чым больш такіх кантактаў і чым больш яны разнастайныя, тым багацейшым і больш рознабаковым робіцца ўяўленне чалавека пра навакольны свет. Рэчы, такім чынам, спрыялі фарміраванню светапо-

гляду дзіцяці і яго развіццю; яны, з аднаго боку, стымулявалі яго цікавасць да рэчаіснасці, а з іншага боку, насычалі яго разнастайнымі ўражаннямі.

У той жа час існавалі і іншыя рэчы – аб’екты культуры і творы мастацтва, – характар узаемадзеяння з якімі дыктаваў зусім іншую камунікацыю. Гаворка ідзе пра свядомае, мэтанакіраванае дыстанцаванне чалавека ў адносінах да прадмета, якое старанна культывуецца ў грамадстве і было падтрымана шматлікімі пакаленнямі. Такі прадмет усведамляўся недатыкальным, меў статус сакральнага, ствараўся часцей за ўсё ў адзінкавым асобніку і таму быў па-сапраўднаму ўнікальным, адзіным у сваім родзе. Да яго калі і дакраналіся, то даволі рэдка, дакладней, у асаблівай сітуацыі (напрыклад, падчас храмавага набажэнства) і толькі “пакроўенымі” рукамі. Бо любы пакроў, на царкоўным алтары ці на галаве маладой, нясе ідэю сакралізацыі. Ён значна павялічвае сяміятычны статус той асобы ці месца, якія пакрывае [7]. Павялічвала культурную, сакральна-сімвалічную ды і матэрыяльную каштоўнасць рытуальнага прадмета не толькі выкананне пэўнай ролі ў культурных дзеяннях (напрыклад, падчас хрысціянскіх царкоўных таемстваў), але і выкарыстанне дарагіх матэрыялаў для яго стварэння (каштоўных металаў, асаблівых сплаваў, рэдкіх мінералаў, каменя надзвычайнай трываласці і г. д.).

Такі прадмет, акумуляючы ў сабе энергію свяшчэннадзейства, сам рабіўся своеасаблівым аб’ектам глыбокага пакланення, недасягальным, недатыкальным, а таму асабліва жаданым для людзей. Яму служылі, за яго змагаліся. Права на валоданне падобным прадметам разглядалася як прывілей, знак асаблівай годнасці яго ўладальніка (імператара, караля ці айца царквы), што падкрэсліваў высокі сацыяльны статус. Характар узаемаадносін з ім мы вызначылі б як маналагічны, вертыкальны, у адрозненне ад дыялагічнага, які прадугледжвае роўнасць пазіцый камунікантаў, характару абыходжання са звычайнай рэччу. Такой рэчы ў паганскай культуры пакланяліся, а ў хрысціянскай – выкарыстоўвалі пры пакланенні. Яе захоўвалі ў скарбніцах, перадавалі з пакалення ў пакаленне, зборы такіх рэчаў складалі дынастычныя калекцыі. Іх каштоўнасць з часам толькі павялічвалася. Разам з тым яны ўскосна нібы адлюстроўвалі высокі сацыяльны, культурны, рэлігійны статус сваіх уладальнікаў.

Зрэшты, у традыцыйнай рэчы сапраўды больш за ўсё шанавалі трываласць і даўгавечнасць, здольнасць задаволіць запатрабаванні

шматлікіх людзей. Яна задумвалася і выконвалася так, быццам павінна была жыць вечна, як храм, свяцілішча ці выява боства. Яна служыла людзям аж да поўнага свайго разбурэння. Пашкоджаную, часткова сапсаваную, яе старанна і карпатліва аднаўлялі, дапаўнялі, каб вярнуць да людзей. Згадваецца стары ўзбекскі звычай рамантаваць пабіты чайнік, сцягваючы яго з дапамогай металічных сашчэпак, ды так па-майстэрску, што і гарачая вада не прасочвалася. Адзенне латалі і цыравалі. Адна і тая ж мэбля ўпрыгожвала дамы на працягу жыцця дзясяткаў пакаленняў. Прылады старанна чысцілі і беражліва захоўвалі. Да рэчаў ставіліся як да людзей. Іх перадавалі ад бацькоў да дзяцей, любоўна засцепагалі і інтэнсіўна выкарыстоўвалі. Невялікія колькасць і асартымент рэчаў, а таксама даволі высокі камерцыйны кошт ручных вырабаў высокай якасці вымагалі іх доўгачасовага функцыянавання.

Агульным правілам у стасунках традыцыйных рэчаў і чалавека быў прамы, асабісты, можа, нават інтымны сэнсарны кантакт, што ажыццяўляўся праз непасрэднае тактыльнае ўзаемадзеянне. Па сутнасці, характар такіх стасункаў узаемаадносін паміж людзьмі. Пры гэтым традыцыйная рэч уяўляе сабой вельмі багаты спектр значэнняў і сэнсаў. Гэта і застылы згустак энергіі, і матэрыялізаваная ў пластычнай форме інфармацыя пра ўладкаванне свету, і “злепак” асобы ўладальніка ці аўтара-стваральніка, і рытуальна-сімвалічны аб’ект, і карысны ва ўжытку выраб, і камунікацыйны пасрэднік (медыятар), і выхавальнік, і прыгожы, каштоўны твор, прадмет любавання і захаплення.

У сучаснай сітуацыі масавага грамадства эпохі татальнага спажывання статус рэчы, яе характар, а таксама спосаб узаемаадносін з ёю чалавека значна змяніліся. Сёння ў адрозненне ад традыцыйнага патрыярхальнага соцыуму колькасць і асартымент створаных рэчаў, а таксама суадносін ліку праектаваных і спажываных рэчаў на душу насельніцтва ўзраслі настолькі, што мы можам гаварыць пра іх празмернасць. Іх стала занадта шмат: мы не паспяваем імі карыстацца, і яны часцей за ўсё пакрываюцца пылам так ні разу і не запатрабаваныя, забытыя на паліцах, у глыбіні шаф... Яны асядаюць па кутах, запаўняюць сабою, дакладней, захламляюць, прастору нашага жыцця, ператвараючыся ў смецце, і тым самым, хутчэй, абцяжарваюць яго, чым палягчаюць. Асноўным крытэрыем каштоўнасці рэчы стала яе навізна, а не даўгавечнасць, як напачатку.

Пры гэтым рынак рэцыкліраваных тавараў* функцыянуе ледзь не нароўні з асноўным вытворчым працэсам, а для збыту новых вырабаў створаны і паспяхова ўжываецца спецыяльны механізм стымулявання пакупной здольнасці чалавека – рэклама. Да таго ж сёння назіраецца распад традыцыйнай рэчы, страта ёю прадметнай сутнасці, цэласнасці і сэнсу.

Сярод велізарнай колькасці сучасных рэчаў мы хацелі б вылучыць у якасці найбольш характэрных, што адлюстроўваюць павевы свайго часу, два тыпы прадметаў. Па-першае, гэта рэчы-*сімулякры*, прадметы-падманкі, павярхоўныя копіі, імітацыі іншых, як правіла, больш дарагіх або адрозных па сутнасці. Па-другое, рэчы-*аператары*, “разумныя машыны”, надзеленыя “штучным інтэлектам”, лічбавым электронным забеспячэннем, якія ўвасабляюць цуды сучаснай тэхнікі. Гэта складаныя шматфункцыянальныя прыборы, што ствараюць агульнае ўяўленне пра высокі камфорт сучаснага побыту і забяспечваюць яго ў поўнай меры (пральныя і пасудамыйныя машыны, кухонныя камбайны, камп’ютары, разнастайныя гаджэты і г. д.). Уласціваасцю такіх рэчаў з’яўляецца іх падкрэсленая арыентаванасць на пастаяннае абнаўленне і сацыяльны поспех спажываўца (відавочны ці ўяўны), дакладней, на яго сацыяльную перавагу. Нібы ўсю шматстайнасць формаў і праяў сацыяльнага жыцця можна звесці да спаборніцтва і канкурэнтнай барацьбы за месца пад сонцам. Валоданне гэтымі рэчамі робіць іх гаспадар часткова ці ў поўнай меры сацыяльна паспяховым у вачах іншых. Прычым не мае ніякага значэння – рэальны гэта поспех ці па-майстэрску зрэжысіраваны, які падтрымлівае ілюзію яго дасягнення. Галоўнае, каб ён спрыяў “узвышэнню героя” над астатнімі людзьмі і пацвярджаўся знешнім у адносінах да самога чалавека асяроддзем. Мы рызыкнём вызначыць такія рэчы як нейкія “атрыбуты Нарцыса”, што завяршаюць задуманы вобраз, ствараюць імідж дасканалата героя ў вачах іншых людзей.

Сучаснае масавае грамадства, па сутнасці, легітымнае неаязычніцкія каштоўнасці, такія як канкурэнтная барацьба, сацыяльная перавага, абыякавасць у выбары сродкаў дзеля дасягнення мэты. І ў той жа час нібы арэчаўляе іх і ўвасабляе ў застылых прадметных формах, для чаго спараджае асобныя разнавіднасці рэчаў. Таму сучасныя рэчы эпохі посткультуры даволі дэманстратыўныя і паспяхова канкуруюць з самім чалавекам, іх уладальнікам і гаспадаром. Бо іх наяўнасць, валоданне імі робіцца больш

важным фактарам, чым валоданне якасцямі, неабходнымі для дасягнення поспеху. Рэчы замяняюць сабой нейкую экзистэнцыяльную дадзенасць, яны напаўняюць сваёй прысутнасцю ў жыцці чалавека адсутнасць у яго нейкіх адметных якасцей ці здольнасцей. Таму адзін з вядомых нам традыцыйных спосабаў узаемаадносін чалавека і рэчы, калі рэч служыць чалавеку і з’яўляецца прадметам яго маніпуляцый, сёння ва ўмовах масавага грамадства перажывае відавочныя змены. Чалавек часцей сам служыць рэчы, а яе выкарыстоўвае для маніпуляцый іншымі людзьмі. І адначасова распаўсюджвае спектр такіх адносін з пераважнай аднабаковай актыўнасцю на свет стасункаў паміж людзьмі: так, у іншым чалавеку мы пачынаем бачыць нешта адрознае ад сябе, на парадак меней значнае, неадушаўлены прадмет, сродак маніпуляцый, што не мае права на адказ. Зрэшты, пры ўсім падабенстве ў дзвюх названых вышэй разнавіднасцях сучасных рэчаў ёсць свае адметныя рысы і асобыя ўласцівасці.

Рэчы-сімулякры сёння не толькі шырока распаўсюджаны, але і вельмі разнастайна прадстаўлены. Сярод гістарычных прыкладаў такога роду рэчаў можна ўспомніць маляваныя дываны, імітацыю тэкстыльных вырабаў, якія вядомы не толькі ў беларускай культуры, але і ў нашых суседзяў у Польшчы, Украіне, Літве, Расіі. Яны былі асабліва папулярныя ў пасляваенныя гады поруч з размаляванымі драўлянымі куфрамі для пасагу [іх, як і вельмі запатрабаваныя ў гарадскім побыце часоў перабудовы міжпакаёвыя дзверы, распісвалі фарбамі (“фляндравалі”), імітуючы каштоўныя пароды дрэва], разам з якімі ўваходзілі ў адзіны дэкаратыўны ансамбль афармлення “параднай” часткі вясковай ці местачковай хаты. Акрамя гэтага, у першых шэрагах сучасных прадметаў-сімулякраў вылучым таксама разнастайныя аднаразовыя вырабы (посуд, кнігі, адзенне і адпаведнае абсталяванне), без якіх ужо немагчыма ўявіць сабе сучасны побыт: паходны, дачны, карпаратыўны, звязаны з індустрыяй масавага харчавання і абслугоўвання. Прызначаны для аднаразовага ўжывання, такі прадмет, строга кажучы, не з’яўляецца рэччу, а ёсць нейкі эфемерны “прадукт”, што жыве аднамомантна і ў якім даведзены да мяжы функцыяналізм спалучаецца з адсутнасцю хоць нейкай пластычнай каштоўнасці. З’еў, выпіў, прачытаў, апрануў, панасіў і выкінуў...

Пераклад з рускай мовы.

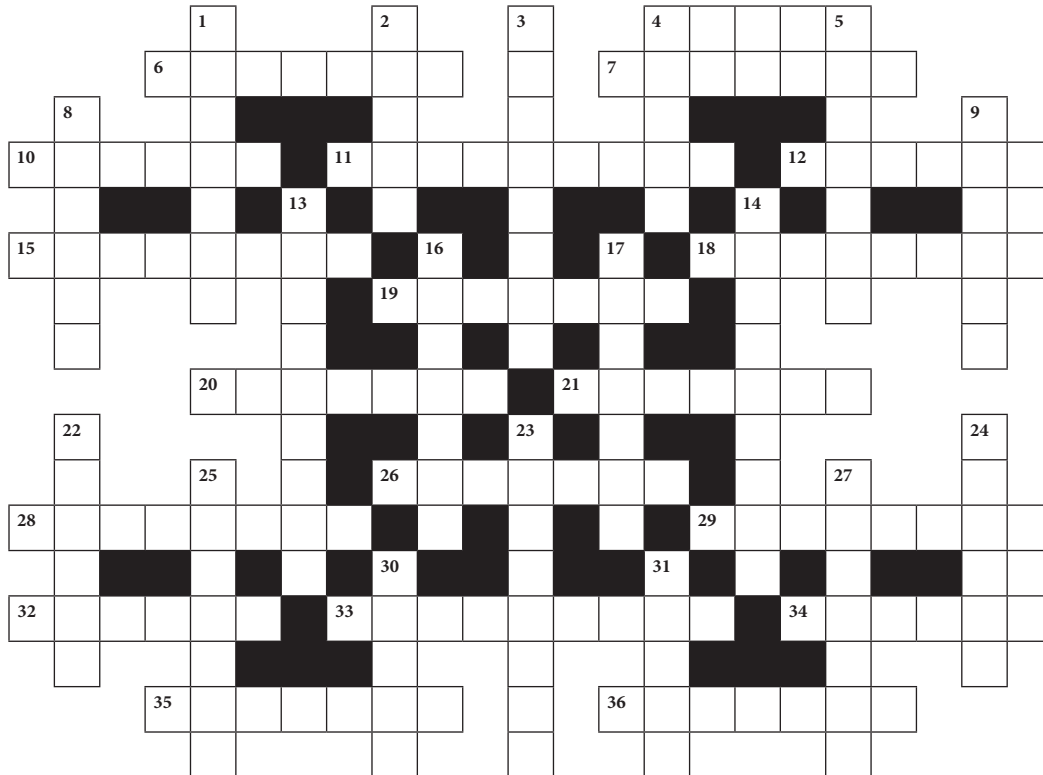
Заканчэнне будзе.

Спіс літаратуры будзе змешчаны ў наступным нумары.

Аксана КОЎРЫК,
кандыдат мастацтвазнаўства.

* Паўторнага выкарыстання, так званы *second hand*.

КРЫЖАВАНКА

Па гарызанталі: 6. Родны фальварак Янкі Купалы. 7. Кяханы Іжоты ў старажытным еўрапейскім эпасе. 10. І папера, і граніца. 11. Верш-віншаванне ў гонар тых, хто бярэ шлюб. 12. Імя знакамітага дэтэктыва з твораў Конана Дойля. 15. ... беларускай культуры – установа, з якой у 1920-я гг. супрацоўнічалі Янка Купала і Якуб Колас. 18. Класічная п'еса Я. Купалы (1913). 19. Аўтар "Ціхага Дона". 20. Першая кніга Я. Купалы (1908). 21. Яўрэйскі пісьменнік, жыў і загінуў у Беларусі; аўтар рамана "Зельманцы" пра Менск ды менчукоў. 26. Сцэнічны жарт Я. Купалы (1920). 28. Зборная назва для вырабаў з гліны. 29. Беларускае літаратурнае аб'яднанне, якому Я. Купала прысвяціў верш "Арлянятам". 32. Маці Мікіты Зноска ў п'есе "Тутэйшыя". 33. Купалаў верш 1912 г., прысвечаны Рагнедзе. 34. Персанаж п'есы "Раскіданае гняздо". 35. Слова, сэнсава процілеглае іншаму. 36. "Я – пякучка-..."; – пісаў Кандрат Атраховіч у 1922 г.

Па вертыкалі: 1. Лермантаўскі "лішні чалавек". 2. Філіял Купалаўскага музея ў Лагойскім раёне. 3. Найвялікшая Ефрасіння ў гісторыі Беларусі. 4. Твор сур'ёзнага зместу (напрыклад, "Адвечная песня", "Раскіданае гняздо"). 5. Народны струнны смычковы інструмент, блізка да віяланчэлі і кантрабаса. 8. "Літаратурная" гара, дзе пабываў палясоўшчык Тарас. 9. Горад, дзе загінуў Я. Купала. 13. Народная песня, што паяднала "Песняроў" і Ліку Ялінскую. 14. Адмоўны персанаж з п'есы "Выбачайце, калі ласка!" Андрэя Макаёнка. 16. Від спаборніцтва. 17. Польскі танец. 22. Знакаміты артыст Глеб ..., працаваў у тэатры імя Я. Купалы. 23. Сінонім пасольства; назва паэтычнага зборніка Марыі Мартысевіч (2011). 24. Служыцель культуры. 25. Урочышча ля Нёмана, дзе ў 1906 – 1907 гг. настаўнічаў Я. Колас. 27. "Украінская" паэма Аляксандра Пушкіна. 30. "Вораг" сям'і Зяблікаў у "Раскіданым гнязде". 31. Расійскі казачнік Яўген ... (аўтар п'есы "Дракон").

Адказы

16. Конкурс. 17. Мазурка. 22. Літэра. 23. Амбулада. 24. Святар. 25. Смольня. 27. "Палтава". 30. Паніч. 31. Шваец. 36. Крапіва.
Па вертыкалі: 1. Пячоры. 2. Акапы. 3. Потацкая. 4. Драма. 5. Вяселье. 8. Парнас. 9. Масква. 13. "Купалінка". 14. Калібераў.
Па гарызанталі: 6. Вязьніца. 7. Трышчан. 10. Кардон. 11. Эпіталяма. 12. Шэрляк. 15. Інстытут. 18. "Паўлінка". 19. Шаляхаў. 20. "Жалейка". 21. Купляк. 26. "Прымак". 28. Кераміка. 29. "Маладнёўка". 32. Гануля. 33. "Тарыслава". 34. Старац. 35. Антонім.

Склаў **Вольф РУБІНЧЫК**.

Установа «Рэдакцыя часопіса "Роднае слова"». Заснавальнікі: Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, грамадскае аб'яднанне "Саюз пісьменнікаў Беларусі". Рэгістрацыйны нумар часопіса 561.

220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад'езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + званок).
 Р/р № 3015702170012 у аддзяленні № 527 ААТ "Белінвестбанк" г. Мінска, код 739, УНН 190241571, ОКПО 37551965.

Тэлефоны: галоўнага рэдактара (017) 203-35-17, намесніка галоўнага рэдактара (017) 203-24-69, рэдактараў і галоўнага бухгалтара (017) 203-34-79, адказнага сакратара (017) 203-07-40, факс (017) 203-07-40.
 E-mail: rodnaje_slova@tut.by
www.rs.unibel.by

Пап. да друку 11.01.2013. Фармат 60x84 1/8. Папера газетная. Гарнітура "Minion Pro". Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 9,1. Ум.-фарб. адбіт. 11,07. Ул.-выд. арк. 11,5. Тыраж 2563 экз. Зак. 99.
 Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва "Беларускі Дом друку"». 220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79. ЛП 02330/0494179 ад 03.04.2009.

© Роднае слова, 2013